

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ КЎЛОБ БА НОМИ АБУАБДУЛЛОҲИ
РЎДАКӢ**

ВБД.: 338.436.33 (575.3)
ББК.: 65.9 (2Т)
С - 20

Бо ҳуқуқи дастнавис

САИДЗОДА ҚУРБОНАЛӢ САИД

**ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ РУШДИ
СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН
(ДАР МИСОЛИ БАҲШИ АГРАРИИ ИҚТИСОДИЁТ)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD),
доктор аз рӯйи ихтисоси 6D052000 – Бизнес-маъмуриятчигӣ
(6D052002 – Иқтисодиёти соҳибкорӣ)

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессор Қурбонов А.К.

Душанбе - 2025

МУНДАРИЧА

НОМГЀИ ИХТИСОРАҲО.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ УСЛУБИИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР БАХШИ АГРАРИИ ИҚТИСОДИЁТ.....	15
1.1. Чанбаҳои назариявии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт.....	15
1.2. Механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт.....	42
1.3. Таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба усулҳои рушди механизми соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт.....	59
Хулосаи боби 1.....	77
БОБИ 2. ТАМОҶУЛҲОИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР БАХШИ АГРАРИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРӢ.....	79
2.1. Арзёбии вазъи рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёти ҷумҳурӣ.....	79
2.2. Таҳлили муқоисавии рушди соҳибкории истеҳсолӣ.....	94
2.3. Баҳодиҳии омилҳои ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ таъсирбахш.....	109
Хулосаи боби 2.....	128
БОБИ 3. САМТҲОИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ.....	129
3.1. Рушди механизми ташкилию иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт.....	129
3.2. Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт.....	147
3.3. Такмили механизми дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт	167
Хулосаи боби 3.....	181
ХУЛОСА ВА ТАВСИЯҲО.....	183
РӢҲАТИ АДАБИЁТ.....	187
ЗАМИМАҲО.....	201

НОМГЌЙИ ИХТИСОРАҲО

АИК ҶТ	– Академияи илмҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон
АИО	– Ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об
АХД	– Ассотсиатсияи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)
БМТ	– Базаи моддию техники
ВГ	– Воситаҳои гардон
ВХ	– Вилояти Хатлон
ВХМРЧ	– Воситаҳои химиявии муҳофизати растаниҳо ва чорво
ДУ	– Даромади умумӣ
ДФ	– Дараҷаи ғоиданокӣ
ЗАИ	– Занҷираи арзиши иловашуда
ИА	– Иттиҳоди Аврупо
ИМА	– Иёлоти Муттаҳидаи Амрико
ИҶШС	– Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ
КАС	– Комплекси агросаноатӣ
КВД	– Корхонаи воҳиди давлатӣ
КИ	– Кооперативи истеҳсолӣ
КОА	– Комиссияи олии аттестатсионӣ
МЗАКД	– Майдони заминҳои аҳаммияти кишоварзидошта
МЗКЗК	– Майдони заминҳои кишти зироатҳои кишоварзӣ
МК	– Минтақаи Кӯлоб
ММД	– Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ
МММ	– Маҷмуи маҳсулоти миллӣ
МММК	– Музди миёнамоҳонаи меҳнати коркунон
МО	– Маҷлиси Олӣ
МУК	– Маҳсулоти умумии кишоварзӣ
МФМ	– Маблағи фурӯши маҳсулот
МХТ	– Марказҳои хизматрасонии техники
НТМ	– Ноҳияҳои тобегӣ марказ
СИИК	– Самаранокии иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ
СММ	– Созмони Миллали Муттаҳид
СМР	– Стратегияи миллии рушд
СМТ	– Стансияҳои моддию техники
ТИК	– Ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ
ФАИ	– Фондҳои асосии истеҳсолӣ
ХД(Ф)	– Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)
ҲРУ	– Ҳадафи рушди устувор
ҶДММ	– Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд
ШМК	– Шумораи миёнасолонани кормандон
ҶСК	– Ҷамъияти саҳомии кушода
ҶСП	– Ҷамъияти саҳомии пӯшида
ҶТ	– Ҷумҳурии Тоҷикистон

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Дар шароити муосири рушди иҷтимоию иқтисодӣ, механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибқории истеҳсолӣ дар баҳши аграрии иқтисодиёти Тоҷикистон ба сифати як унсури муҳими сиёсати иқтисодии давлатӣ баромад менамояд. Тақозои афзоишбандаи бозори истеъмолии дохилӣ ва минтақавӣ ба маҳсулоти озуқавории рақобатпазир, инчунин зарурати истифодаи самараноки захираҳои маҳаллӣ, рушди соҳибқории аграриро ба як вазифаи мубрами стратегӣ табдил додааст.

Мубрамияти мавзуи таҳқиқот, пеш аз ҳама, бо масъалаҳои афзалиятноки рушди деҳот, таъмин намудани амнияти озуқаворӣ, вусъат бахшидани имкониятҳои содиротии маҳсулоти кишоварзӣ ва паст намудани вобастагӣ аз воридоти маҳсулоти ғизой марбут аст. Баҳши аграрӣ, ки қисми асосии шуғли аҳолии деҳотро фаро мегирад, дорои иқтидори назарраси рушди соҳибқорӣ мебошад.

Соҳибқории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар таҳкими амнияти озуқавории мамлакат нақши калидӣ дошта, ба беҳтар шудани сифати зиндагии мардум мусоидат мекунад. Таҳлили вазъи иқтисодиёти миллӣ нишон медиҳад, ки сарфи назар аз тадбирҳои андешидаи роҳбарияти олии мамлакат ҷиҳати дастгирии кишоварзӣ рушди ин баҳши соҳибқорӣ ва ҳамзамон яке аз соҳаҳои появӣ ва афзалиятноки истеҳсолоти миллӣ ҳанӯз қонеъкунанда нест. Муҳим аз ҳама, ҳолати имрӯзаи рушди он наметавонад иҷрои пурраи ҳадафҳои муқарраршудаи стратегии миллиро таъмин намояд. Тағйирёбии иқлим, хушксолии пай дар пай, болоравии нархи маводи ғизой ва таъминот бо оби полезӣ, аз мушкилоти асосии иқтисодиёти деҳот ба шумор мераванд.

Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Парлумони мамлакат (соли 2024) таъкид мекунанд, «бо дарназардошти таҳдидҳои тағйирёбии иқлим, камшавии об, баландравии нархи маҳсулоти ғизой дар ҷаҳон, тамоми имкониятҳо бояд сафарбар гарданд, то рушди соҳаи

кишоварзӣ таъмин гардад» [15]. Ин таъкид аз зарурати бознигарии механизми ташкилию иқтисодии дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ бо назардошти воқеияти нав ва мутобиқсозии он ба холишҳои иқтисодӣ ва иқлимӣ шаҳодат медиҳад.

Солҳои охир дар доираи татбиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар мамлакат як қатор барномаҳои миёнамуҳлат ва санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳавӣ таҳия ва татбиқ гардидаанд, ки заминаи ҳуқуқии таҷдид ва баланд бардоштани самаранокии механизмҳои мавҷудаи рушди соҳаи кишоварзиро ташкил медиҳанд. Бояд қайд кард, ки давра ба давра зиёд шудани шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар низоми иқтисоди миллий, аз ҷумла дар баҳши аграрӣ, барои ташаккули раванди рақобатпазирӣ, рушди истеҳсоли маҳсулоти соҳаи аграрӣ, ташкили шаклҳои нави хоҷагидорӣ, дар натиҷа ба дастрасии бештари маҳсулоти озуқаворӣ мусоидат менамояд. Ба андешаи мо, ин раванд омили калидӣ ва маҳаки асосии рушди соҳаи аграрӣ гардида, шартҳои муҳими татбиқи ҳадафҳои стратегияи мамлакат мегардад.

Бо вуҷуди ин, набудани низоми муккаммали ҳамгироии сохторҳои молиявӣ, субъектҳои соҳибкорӣ ва бозори кишоварзӣ, тақозо мекунад, ки механизмҳои амалкунанда аз нав арзёбӣ, таҳлил ва тақмил дода шаванд.

Бинобар ин, мавзуи диссертатсия аз ҷиҳати илмӣ ва амалӣ дорои аҳамияти баланди назариявӣю амалӣ мебошад. Дар таҳқиқоти мазкур муаллиф кӯшиш ба харҷ дода аст, ки бо истифода аз таҷрибаи байналмилалӣ масъалаҳои калидии ташкилию идоракунии соҳибкории истеҳсолиро дар шароити деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор ва таҳлил намуда, барои беҳсозии минбаъдаи онҳо тавсияҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок тартиб диҳад.

Дарачаи таҳқиқи илмӣю мавзуи илмӣ. Зимни таҳқиқи мавзӯ ба қорҳои илмию таҳқиқотии олимони хориҷӣ ба монанди Р. Кантлон, Й. Шумпетер, А. Смит, Ж.Б. Сея, Р. Хизрич, Лапуста М.Г., К.Маркс, Моргунов Е.В., Биджамова К.В., Вдовенко А.Л., Грядов С.И., Крячков И.Т., Удалов В.А.,

Хучек М., Буздалов И.Н., Генералов В.В., Личагин М.В., Кучуков Р., Морозов В.А., Сафарян В.Р., Гэлбсит Дж. К. ва дигарон диққати чиддӣ дода шудааст.

Инчунин, мушкилоти механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ ва дастгирии давлатии он дар асарҳо ва таҳқиқоти олимони тоҷик Шарифов З.Р., Комилов С.Қ., Мирзохонов С.О., Низомова Т.Д., Забиров Н.Х., Қудратов Р.Р. (Раҳматзода Р.Қ.), Мадаминов А.А., Пиризода Қ.С., Фақеров Ҳ.Н., Ҳабибов С.Х., Аминов И., Донахонов И.С., Садриддинов Н.С., Шамсиев К.Б., Исмоилов Ш.М., Качкуллоев А.Ф., Мадумаров У.Я., Сайфуллоев Н.Н., Абдуллоев А.А., Исаев А.О., Холов И.А., Рӯзӣбоев Х.Т., Валиев Н.Ш., Бойназарова М.М., Иброҳимзода О.Ю., Одиназода А.И., Абдурахмони Ҳ. ва дигарон инъикос гардидааст.

Ҳамзамон омӯзиши масъала нишон медиҳад, ки он ба қатори масъалаҳои меҳварии таҳқиқи илми иқтисодӣ табдил ёфта, ба сифати яке аз мавзуи марказии маҷаллаҳои илмӣ кишвар қарор гирифтааст. Бо вучуди ин, масъалаи мазкур дар пайвандӣ бо соҳибкории истеҳсолӣ ба таври комплексӣ, муқаммалу мушаххас дар асоси маводи соҳаи кишоварзӣ дар шароити кунунӣ таҳқиқи ҳудро наёфтааст. Барои пурра намудани фазои ҳолигии таҳқиқот дар ин соҳа, аз ҷумла баррасии тақмили механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ муқим буда, натиҷаҳои таҳқиқот ва тавсияҳои амалии муаллиф аҳамияти назариявӣ амалӣ дошта, истифодаи онҳо барои рушди соҳа манфиатбахш мебошанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзуҳои илмӣ. Мавзуи диссертатсия бо барномаҳои давлатии «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», «Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025», «Барномаи давлатии мусоидат ба содирот ва воридотивазкунии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2016-2030» алоқаманд буда, ҳамзамон ба чунин самтҳои афзалиятноки рушди илм, техника ва технология дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2030 иртибот дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардани принципҳо ва равишҳои тақмили механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрии Ҷумурии Тоҷикистон ва таҳияи тавсияҳои амалӣ, ки ба баланд бардоштани самаранокӣ ва таъмини фаъолияти устувори соҳа нигаронида шудаанд, мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф иҷрои вазифаҳои зерин дар назар дошта мешавад:

- ифшо намудани асосҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрии иқтисодиёти миллӣ;

- муайян намудани хусусиятҳои амалкарди механизми ташкилию иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ бо назардошти амалияҳои беҳтарини байналмилалӣ ва имконияти мутобиқсозии онҳо ба шароити соҳаи кишоварзии Тоҷикистон;

- таҳлил ва арзёбии динамикаи нишондиҳандаҳои асосии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрии иқтисодиёти миллӣ;

- муайян кардан ва тасниф намудани омилҳои асосие, ки ба ташаккул ва рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши кишоварзии миллӣ таъсир мерасонанд;

- асоснок кардани самтҳои афзалиятноки навосозии механизми ташкилию иқтисодӣ ба ҳолати баланд бардоштани самаранокӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзӣ;

- пешниҳоди тадбирҳои мушаххас ва тавсияҳои амалӣ оид ба тақмили механизми ташкилию иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар заминаи таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди баҳши кишоварзӣ.

Объекти таҳқиқот - субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёт.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот фарогири масоили ба таҳлилу баррасии мушкилот, хусусиятҳои хос, тақмили механизми ташкилию иқтисодӣ ва

дурнамои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманд, мебошанд.

Фарзияи таҳқиқот ба он асос меёбад, ки ташкили механизми самараноки ташкилӣ-иқтисодии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо роҳи амалӣ кардани муносибатҳои маҷмӯӣ, ба мисли мутобиқгардонии таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ, таҳияи самтҳои стратегӣ ва механизми дастгирии давлатӣ, инчунин беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ба роҳ монда мешавад, барои ноил гаштан ба ҳадафҳои рушди устувор, аз ҷумла таъмини амнияти озуқаворӣ аҳолии кишвар мусоидат менамояд. Ин фарзия аз он далодат медиҳад, ки байни таҳия ва татбиқи механизми аз нигоҳи илмӣ асоснокгардидаи ташкилию иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ ва рушди бомуваффақонаи соҳаи аграрӣ робитаи мустақим вучуд дорад.

Асосҳои назариявӣю методии таҳқиқотро корҳои илмӣю олимони ватанию хориҷӣ, ки ба назария ва амалияи ташаккул ва рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт ва таъсири он ба рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ бахшида шудаанд, инчунин мавод ва тавсияҳо дар конфронсҳои илмӣ-амалӣ, барнома ва стратегияҳои рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба рушди фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрӣ ташкил менамоянд.

Усулҳои таҳқиқот. Асоси методии таҳқиқотро маҷмӯи усулҳо ва принсипҳои таҳқиқоти илмӣ ташкил медиҳад. Дар раванди кор усулҳои зерин, ба монанди диалектикуву мантиқии таҳлил ва синтез, муқоисавӣ (амудӣ, уфуқӣ, якченака, бисёрченака); гурӯҳбандӣ, оморию иқтисодӣ; амсилабандии иқтисодӣ-математикӣ, усули ҷадвалсозӣ ва графиксозӣ; таҳлили системавӣ; усули абстрактию мантиқӣ; усули монографӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Сарчашмаи маълумотро маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи

иттилоотии Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумоти корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ташкил додаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Кори таҳқиқотӣ дар кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории факултети иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ анҷом дода шудааст.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот аз асоснок гардонидани ҷанбаҳои назариявӣ, услубӣ, механизми ташкилӣ, иқтисодӣ, соҳибкорӣ, истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ, коркард намудани пешниҳодоти илмӣ-амалӣ оид ба такмил ва муайянкунии самтҳои роҳҳои баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ, соҳибкорӣ, истеҳсолӣ дар хоҷагӣ ва корхонаҳои КАС-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан дар минтақаи агросаноатии Кӯлоб бармеоянд. Навгониҳои ҷудогонаи таҳқиқоти муаллифӣ ба таври зайл муаррифӣ намудан мумкин аст:

- дар асоси омӯзиш ва таҳлили нуқтаи назари гуногуни муаллифони ватанӣ хориҷӣ мафҳуми иқтисодӣ, соҳибкорӣ ва ҷанбаҳои гуногуни онро дар бахши муносибатҳои аграрӣ мавриди омӯзиш қарор дода, мувофиқан соҳибкоро ҳамчун фаъолияти системаофаранда ҳисобида, моҳияти иқтисодӣ онро бо дарназардошти талаботи шароити муосир муайян карда, муаллиф тибқи диду назари худ қоидаҳои нави «соҳибкорӣ, истеҳсолӣ»-ро дар бахши аграрӣ пешниҳод намудааст. Ҳамин тариқ, дар таҳқиқоти мазкур соҳибкорӣ, истеҳсолӣ ҳамчун фаъолияти мақсаднок оид ба тавлиди сарватҳои моддӣ – маҳсулот, қорҳо, хизматрасониҳо ва дигар арзишҳо, ки ба қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти ҷомеа ва гирифтани манфиати иқтисодӣ аз натиҷаҳои ба даст овардашуда нигаронида шудааст, фаҳмида мешавад. Дар ин замина, муаллиф соҳибкорӣ, истеҳсолиро дар соҳаи аграрӣ ба фаъолияти ташаббускорона ва эҷодии як ё якчанд гурӯҳи одамон ишора мекунад, ки мақсадашон роҳандозии самаранокии фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ барои аҳоли, таъмини амнияти озуқаворӣ, ва дар ниҳоят, ба даст овардани натиҷаҳои молиявӣ мусбӣ мебошад;

- механизми самараноки ташкилию иқтисодии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт барои шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин пешниҳод мегардад, ки бояд бо истифодаи шаклҳои инноватсионӣ амалӣ карда шуда, муносибатҳои бақайдгирӣ, андозсупорӣ ва назорати онҳо, гирифтани иҷозатномаҳо ба тарзи сода ва электронӣ роҳандозӣ карда шавад;

- таҳқиқи вазъи муосир ва тамоюлҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2018-2023, муқоисаи аломатҳои асосии он бо амалияи кишварҳои хориҷӣ имкон медиҳад муқаррар намоем, ки ташаккули соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши кишоварзии миллӣ, пеш аз ҳама, дар намуди соҳибкории оилавӣ дар шароити муосир ба мақсад мувофиқ ва манфиатбахш мебошад. Ин муқаррарот ба он шарт асос меёбад, ки шуғли асосии аҳолии деҳоти кишвар кишоварзӣ буда, маҳсулоти истеҳсолӣ бозори истеъмолиро таъмин намуда, ғайбадани он буҷаи оиларо таъмин менамояд. Ҳамзамон рушди ин баҳш ба фаъолияти корхонаҳои саноатӣ дар таъмини ашёи хом мусоидат менамояд.

- дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда омилҳое, ки ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ таъсир мерасонанд, ошкор ва муайян карда шуданд. Вобаста ба хусусияти ҳар як минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои таъсиррасон ба қисматҳои гуногун ва гурӯҳҳо (омилҳои умумӣ ва махсус) ҷудо карда шуданд. Муаллиф муайян намудааст, ки монеаҳои асосии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ, ин пеш аз ҳама маҳдуд будани масоҳати заминҳои обёришаванда, гаронии андоз барои хоҷагиҳои кишоварзӣ, болоравии нархи ашёи хом барои истеҳсолоти кишоварзӣ, воситаҳои асосӣ ва маводи дар он истифодашаванда, аз ҷумла нуриҳои маъданӣ ва дигар омилҳои марбут ба он мебошанд. Бо истифодаи ин омилҳо амсиласозии иқтисодӣ-риёзии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз тарафи субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ гузаронида шудааст, ки натиҷаи он имконият медиҳад, ки дурнамои нишондиҳандаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ то соли 2030 илман асоснок карда шавад;

- самтҳои асосии механизми ташкилию иқтисодии соҳибкорӣ ва роҳҳои баландбардории самаранокии иқтисодии субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ ошкор карда шуда, марҳилаҳои асосии тақмили механизми иқтисодии соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ дар асоси омӯзиши таҷрибаи пешқадами мамӯлики хориҷӣ муқаррар ва асоснок карда шудаанд. Муайян карда шуд, ки чараҳои самаранокии соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва тарзи ҳисобу муайянкунии он амалӣ карда мешавад, ҳамзамон пешгӯии нишондиҳандаҳои муҳими соҳибкорӣ дар соҳаи аграрии ҷумҳурӣ бо истифодаи амсиласозии иқтисодӣ- математикӣ ба амал бароварда мешавад;

- асоснок карда шуд, ки андешидани тадбирҳои мушаххас оид ба мукамалгардонии механизми дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ ба таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат менамояд. Дар ин замина, муаллиф роҳҳои экстенсивӣ ва интенсивии рушди бахши кишоварзиро бо назардошти маҳдудиятҳо ва имкониятҳои онҳо баҳодихӣ намуда, гузариш ба рушди дақиқро пайгирӣ карда, дар ин замина намунаи мушаххасгаштаи механизми мукаммали дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолиро дар бахши аграрӣ мутобиқ ба шароити муосири хоҷагидорӣ бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ таҳия ва пешниҳод намудааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Дар асоси амалӣ намудани мақсаду вазифаҳои гузошташуда ва натиҷаҳои бадастомада чунин нуктаҳо ба ҳимоя пешниҳод мегарданд:

– дар асоси омӯзиш ва таҳлили адабиёти соҳа шарҳи муаллифии мафҳумҳои иқтисодии «соҳибкорӣ» ва «соҳибкории истеҳсолӣ» дар бахши аграрӣ пешниҳод гардидаанд;

– муаллиф дар асоси таҳлили хусусиятҳо ва амалкарди шаклҳо ва намудҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ тафсири худии мафҳуми механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзиро пешниҳод кардааст;

– таҳлили муқоисавии таҷрибаи пешқадами кишварҳои дорои бахши аграрии рушдёфта гузаронида шуда, дар асоси он оид ба беҳсозӣ ва рушди

минбаъдаи механизми ташкилию иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёти миллӣ тавсияҳо пешниҳод карда шуданд;

– арзёбии вазъи соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрии ҷумҳурӣ анҷом дода шуда, дар заминаи он монеаву мушкилоти асосие, ки дар раванди амалигардонии пешбурд ва рушди фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёти кишвар ҳалал ворид мекунанд, муайян ва ошкор гардида, вобаста ба хусусияти ҳар як минтақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳбандӣ карда шуданд;

– самтҳои тақмили механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ бо назардошти таҷрибаи пешқадами мамолики хориҷӣ муқаррар ва дар ин асос роҳҳои баландбардории самаранокии иқтисодии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ дар соҳаи мазкур муайян карда шудаанд;

– маҷмуи тавсияҳо, ки ба баланд бардоштани самаранокии асосҳои ташкилию иқтисодии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ нигаронида шудаанд, аз ҷумла тадбирҳо оид ба тақмили низоми дастгирии давлатӣ бо дарназардошти воқеияти муосири иқтисодӣ ва вазифаҳои таъмини амнияти озуқавории кишвар таҳия ва пешниҳод гардиданд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳаммияти назариявии таҳқиқоти диссертатсионии мазкур аз он иборат аст, ки муқаррароти назариявӣ ва услубии дар қори таҳқиқоти шаклгирифташуда, заминаҳои муҳим оид ба механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ маҳсуб меёбанд ва барои таҳқиқотҳои минбаъдаи паҳлӯҳои мухталифу номуайяни мавзӯи мазкур ҳамчун асоси илмӣ хизмат мекунанд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки пешниҳодоту тавсияҳои манзуршуда ба мукаммалсозии механизми ташкилию иқтисодии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ, тақмилдиҳии қонунгузорӣ дар самти рушди соҳибкорӣ дар ин соҳа, ташкили зерсохтори мукаммали ғимоя ва дастгирии давлатӣ дар соҳаи аграрӣ, коркарди стратегияи рушди устувори

соҳибқории истеҳсолӣ дар тамоми минтақаҳои кишвар мусоидат намуда, ба рушди соҳибқорӣ дар мамлакат вусъат мебахшад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо дақиқии маълумот, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди омории натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулосаҳо ва тавсияҳо ба таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ асос ёфтаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Муқаррароти илмӣ дар диссертатсия дарҷшуда ба Шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D052000 – Бизнес-маъмуриятчигӣ (6D052002 – Иқтисодиёти соҳибқорӣ) ва бандҳои зерини шиносномаи номгӯйи ихтисосҳо: 1. Рушди назария ва методологияи соҳибқорӣ; таҳияи методикаи ташкили фаъолият дар шаклҳои гуногуни соҳибқорӣ; 8. Танзим ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибқорӣ; 16. Ҳавасмандкунии намудҳои гуногуни фаъолияти соҳибқорӣ; 20. Шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар фаъолияти соҳибқорӣ; 23. Самаранокии фаъолияти соҳибқорӣ ва роҳҳои баланд бардоштани онҳо мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот. Тамоми марҳалаҳои таҳқиқоти илмӣ бо иштироки бевоситаи муаллиф гузаронида шудааст, аз ҷумла таҳияи мавзӯ, асосноккунӣ ва мубаҳраи он, мақсади гузошташуда ва иҷрои вазифаҳои он. Муаллиф дар таҳияи мавод ва амсилаи мукаммали механизми ташкилию иқтисодӣ ва муайянсозии самтҳои афзалиятноки рушди соҳибқории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт саҳми ҳудуд гузоштааст.

Маводи таҳқиқотӣ дар раванди таълими фанҳои назарияи иқтисодӣ, микроиқтисод, макроиқтисод, асосҳои соҳибқорӣ, банақшагирии соҳибқорӣ, иқтисод ва ташкили соҳибқории хурд, ташкил ва банақшагири истеҳсолот, инчунин зимни таҳияи барнома ва концепсияҳои соҳавӣ метавонад истифода шавад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Таҳқиқот солҳои 2018-2023-ро фаро гирифта, он дар кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ иҷро гардидааст. Муқаррароти асосии илмӣ ва хулосаҳои асосии диссертатсия дар конференсҳои илмию амалии ҷумҳуриявӣ, аз ҷумла дар ДДК ба номи А. Рӯдакӣ, ДМТ, ДДБ ба номи Н.Хусрав, ДБССТ ва дигар ҷамъишӯ чорабиниҳои илмӣ, ки солҳои 2018-2024 баргузор гардидаанд, дар шакли мақола ва маърузаҳои муаллиф муҳокима ёфта, баҳои мусбат гирифтаанд. Нуқтаҳои алоҳидаи натиҷаҳои таҳқиқот дар Раёсати кишоварзии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон дар шаҳри Кӯлоб, Муассисаи давлатии «Ташаккул ва рушди соҳибкории Тоҷикистон» дар шаҳри Кӯлоб ва Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ амалӣ гардидаанд, ки санадҳои ҷоришавии онҳо тасдиқ ва пешниҳод шудаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Доир ба мавзӯи қори диссертатсионӣ аз ҷониби муаллиф 22 мақола дар ҳаҷми умумии 10,2 ҷ.ҷ., аз ҷумла, 9 мақола (5,4 ҷ.ҷ.) дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр карда шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боби матни асосӣ, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат аст. Муҳтавои асосии диссертатсия дар ҳаҷми 200 саҳифаи матни ҷопӣ иҷро шуда, аз 28 ҷадвал, 21 расм ва 10 диаграмма иборат мебошад. Рӯйхати адабиёти истифодашуда 156 номгӯйро дар бар мегирад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ УСЛУБИИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР БАХШИ АГРАРИИ ИҚТИСОДИЁТ

1.1. Ҷанбаҳои назариявии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт

Дар замони муосир, рушди шаклҳои гуногуни соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт ҳамчун як қисми муҳим ва махсуси муносибатҳои бозорӣ пайдо мешавад. Ин раванд на танҳо бо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, балки бо таҳкими назаррас дар самти коркард, нигоҳдорӣ ва фурӯши онҳо дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ алоқаманд аст. Ташкил ва амалигардонии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёт ба фароҳам овардани ҷойҳои нави корӣ, афзоиши иқтидори истеҳсолӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ кишвар кумак мекунад. Дар натиҷа, ин раванд ба беҳтар гардидани ҳолати иқтисодӣ, устуворшавии марҳилаҳои рушд, ҳамчунин таъмини амнияти озуқаворӣ дар Тоҷикистон мусоидат менамояд. Ташкили ин намуди фаъолияти соҳибкорӣ барои ғанӣ гардонидани бозорҳо бо молу маҳсулоти хушсифат, қонеъгардонии талаботи истеъмолии мардум ва рақобатпазирӣ мусоидат намуда, ба рушди динамикӣ ва механизми ташкилию иқтисодии он бояд диққати махсус дода шавад.

Дар ҳамин маврид, таъмин кардани корхонаҳои саноатӣ бо захираҳои ашёӣ хом ва ҳал кардани масоили шуғл дар ҷомеа, ба устувор гардидани низоми иқтисодӣ ва рушди муносибатҳои соҳибкорӣ дар иқтисоди миллӣ бо таъсири амиқ ва бевосита алоқаманд аст. Дар воқеъ, рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисод, бахусус дар соҳаи саноат, барои таъмини корхонаҳо бо маводи ашёӣ хом ва манбаъҳои зарурии молӣ муҳим мебошад. Ин раванд, инчунин барои фароҳам овардани ҷойҳои кори наф ва таҳкими устувории иқтисодӣ дар кишвар муҳим аст. Ба ҳамин тартиб, рушд ва таҳкими соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ як марҳилаи муҳим барои беҳсозии вазъи шуғл, таъмини рушди соҳаҳои саноат,

кишоварзӣ, савдо ва дар маҷмӯъ устувор кардани сохтори иқтисоди миллӣ мебошад.

Дар кишварҳои дар марҳилаи рушди иқтисодӣ қарордошта, ба хусус Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъалаҳои ташаккул ва рушди соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи аграрӣ ба як омили муҳим ва ҳалқунанда барои таъмини устувори иқтисоди миллӣ ва пешрафти соҳа табдил ёфтааст. Ташаккул ва тақвияти соҳибкории истеҳсоли ба рушди истеҳсолот ва кумак ба муваффақиятҳои иқтисодӣ, инчунин беҳтар кардани устувори соҳаи аграрии кишвар мусоидат мекунад. Дар шароити таърихӣ кунунӣ ин раванд метавонад барои таъмини устувори иқтисодии мамлакат, инчунин афзоиши истеҳсолот аз ҳисоби ташаккули соҳибкорӣ дар соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ нақши муҳим бозад.

Бояд қайд намуд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳеш соли 2017 ба Маҷлиси олии кишвар зикр намуданд, ки: «...яке аз омилҳои асосии тағйирёбии рушди иқтисоди кишвар ва ҷамъият маҳз ташаккули соҳибкорӣ, алалхусус соҳибкории хурду миёна дар соҳаи аграрии кишвар маҳсуб меёбад» [22]. Инчунин, Президенти кишвар дар вохӯрӣ бо соҳибкорони кишвар ҳанӯз соли 2012 зикр намуда буданд, ки: «...мусоидати ҳаматарафа ба ташаккулёбӣ ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ барои Ҳукумати кишвар аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷа ба шумор меравад, зеро яке аз самтҳои асосии алтернативӣ самаранок доир ба баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳолии мамлакат ин рушди фаъолияти соҳибкорӣ ба шумор меравад. Дар баробари ин, рушди фаъолияти соҳибкорӣ заминаи эътимодноки таъмин намудани рушди суботкоронаи иқтисоди миллӣ ва зиёд кардани табақои миёнаҳол, инчунин ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ-иҷтимоии кишвар мебошад» [26].

Дар бисёре аз соҳаҳои иқтисоди миллӣ, бахусус дар соҳаҳои кишоварзӣ саноат, нақлиёту савдо ва соҳаҳои дигари воқеии иқтисод рушди фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун омили асосӣ муҳимми баландбардории сатҳи самараноки иқтисоди кишвар ва дигар соҳаҳои он, ҳамчунин шартҳои муҳимми

рақобатпазирӣ дар фазои комилан нави иқтисодӣ, метавонад мусоидат намояд. Ҳаминро бояд қайд намуд, ки барои таъмин намудани сатҳи самаранокӣ ва баланд бардоштани рақобаттавонии иқтисодиёт бояд ҳадафҳои асосии соҳибкорӣ, алаҳусус соҳибкорӣ дар баҳши аграрии иқтисодиёт омӯхта шавад. Ҳадафҳои асосии рушди соҳибкорӣ ва зарурати омӯзиши онҳо дар муҳити нави иқтисодӣ, алаҳусус дар соҳаи аграрии иқтисодиёт дар расми 1.1 пешкаш гардидааст.

Расми 1.1. – Самтҳо ва ҳадафҳои асосии рушди соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ
Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси сарчашмаҳои интернетӣ омода шудааст

Бояд қайд кард, ки дар адабиёти илмии соҳаи иқтисодӣ масъалаи ташаккулёбӣ, омӯзишу таҳлили ҳолат, инчунин рушди доимии фаъолияти соҳибкорӣ, алаҳусус, ҷанбаҳои назариявӣю методӣ, илмӣ, зарурату аҳаммият, мазмуну хусусият ва паҳлуҳои дигари он аз ҷониби олимони ватанию хориҷӣ мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтаанд, мушоҳида карда мешавад.

Равишҳои концептуалии илми иқтисодӣ, ки имрӯз ба вучуд меоянд, асосан ба таҳияи як ҳолати нави рушди соҳибкорӣ ва таҳлили амиқи он равона гардидаанд. Барои ба даст овардани тафсири пурра ва амиқ дар бораи

фаъолияти соҳибкорӣ, лозим аст, ки он бо эътибор ба афзалиятҳо ва маҳдудиятҳои ҳар як субъект таҳлил ва илова карда шавад. Ба ин манзур, баргаштан ба муқаррароти бунёдии илми иқтисодӣ ва таҳлили асосҳои назариявии он хеле зарур аст.

Ҳамзамон, таҳаввулоти назарияҳои соҳибкорӣ, ки дар давраи гузариш аз иқтисоди аграрӣ ба иқтисоди саноатӣ ба вуҷуд омадаанд, дар шаклгирии тасаввуроти гуногуни назариявӣ дар доираи консепсияҳои рақобатпазири иқтисодӣ зоҳир мешаванд. Ин назарияҳо на танҳо тағйироти мураккаб ва динамикӣ дар раванди ин гузаришро нишон медиҳанд, балки дарк ва фаҳмидани он, ки чӣ гуна омилҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ метавонанд ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои воқеии иқтисод таъсир расонанд, инчунин, барои таҳлили дуруст ва мукаммали вазъи кунунии соҳибкорӣ аҳамияти калон доранд. Ин таҳқиқот ва таҳлили назариявӣ на танҳо барои фаҳмидани равандҳои иқтисодӣ муҳим аст, балки барои эҷоди шароитҳои мусоид оид ба рушди дарозмуддати соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди муосир зарур мебошад.

То замони имрӯз дар илми иқтисод чор марҳила доир ба таҳқиқи концептуалӣ вобаста ба соҳибкорӣ ҷудо карда мешавад, ки ҳар як давра бо таваҷҷуҳ ба омӯзиши мушкilot ва ҷанбаҳои мухталифи соҳибкорӣ хос мебошад. Ба ҳам пайвасташавии ин давраҳо дар рушди назария ва амалияи соҳибкорӣ, инчунин таъсири омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки дар ҳар як давра назарҳои гуногун ва роҳҳои навини таҳқиқотро талаб мекунанд, нақши муҳим доранд. Ҳар як давра намунаи усулҳо ва ҳулосаҳои концептуалии мавҷударо ба инобат мегирад, ки метавонанд омили рушди назарияҳои марбут ба соҳибкорӣ дар замонҳои гуногун бошанд.

Бо таваҷҷуҳ ба таҳқиқи илмии соҳибкорӣ, олимон ва таҳқиқотчиён ҳар як давраро ба таври амиқ муаррифӣ намуда, таваҷҷуҳ ва таҳлилҳои худро ба ҷанбаҳои хос ва тағйироти ҳар давра равона кардаанд. Дар расми 1.2 таҳлили марҳилаҳои асосии дарки моҳияти соҳибкорӣ тасвир гардидааст. Ин марҳилаҳои концептуалӣ ба шакли мураккаб ва бисёрҷанбаи якдигар пайваست шуда, як раванди доимии таҳаввул ва тағйиротро ба вуҷуд меоранд.

Расми 1.2. – Фаъолияти соҳибкорӣ ва марҳилаҳои концептуалии фаҳмиши он

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти иқтисодӣ

Дар чаҳорҷӯби ин раванди таҳаввул, паҳлуҳои гуногуни кӯшишҳои илмӣ ва назариявӣ, ки ҳанӯз наметавонанд ҷавобҳои қаноатбахши умумӣ ё бозоришударо пешниҳод намоянд, ба ҳолати муайяне мондаанд. Вақте ки ин марҳилаҳо таҳлил мешаванд, онҳо на танҳо ҳамчун давраҳои мавриди афзалиятнокии мактабҳои иқтисодӣ ва низоми пурсиши назарияҳо ба назар гирифта мешаванд, балки ҳамчун як марҳилаи афзоиши назар ва таваҷҷуҳ ба бахшҳои нави соҳибкорӣ, ки бо назардошти рушд ва тағйироти зудтари шароити иқтисодӣ бештар аҳаммият пайдо мекунанд. Таҳлил ва баррасии ин давраҳо ҳангоми омӯختани онҳо, инчунин фарқиятҳои амиқ ва ҷудогонае, ки дар ҳама гуна самтҳои иқтисодиву иҷтимоӣ пайдо мешаванд, бештар ба миён меоянд.

Қайд кардан зарур аст, ки новобаста ба устувор гардидани истифодаи

мафҳумҳои соҳибкор ва соҳибкорӣ дар адабиёт ва қонунгузори соҳавӣ дар шарҳу тавзеҳи онҳо то ҳол андешаи умумӣ ва ягона ба даст наомадааст. Аз ин хотир, зарур шуморидем таҳаввули таърихӣ фаҳмиши ин мафҳумҳои бунёдиро, ки аз ҷониби олимону муҳаққиқон пешниҳод шудааст, нишон диҳем.

Бояд қайд намуд, ки аввалин консепсияҳои соҳибкорӣ дар асрҳои XVII-XVIII ба вучуд омаданд, ки дар он давра самти асосии андешидани иқтисодӣ бо меркантилизм алоқаманд буд. Дуруст аст, ки дар он давра намояндагони илм ва андешаҳои иқтисодӣ, ки таваҷҷуҳи онҳо ба раванди соҳибкорӣ ба назар мерасид, яке аз ҷузъҳои муҳим дар ташаккули назарияҳо оид ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ буд. Аз ҷумла, яке аз шахсиятҳои, ки дар самти таҳқиқи назарияҳои соҳибкорӣ ва амалияҳои он диққати махсус зоҳир кард, Ричард Кантилон буд. Ӯ аввалин олими шинохта дар назарияи соҳибкорӣ маҳсуб меёфт, ки роҳнамо барои рушди афкори минбаъдаи иқтисодӣ ва таҳқиқи мавзӯҳои соҳибкорию ба вучуд овард.

Ричард Кантилон аввалин шуда, дар асарҳои худ баъзе аз унсурҳои ибтидоии фаъолияти соҳибкорию омӯхта, онҳоро бо усулҳои иқтисодӣ шарҳ додаст. Ба назарияи ӯ «...ягона ва муҳимтарин хосият, ки дар муносибатҳои бозорӣ мушоҳида мешавад, он аст, ки байни талабот ва пешниҳод як номуносибии доимӣ вучуд дорад. Ин номуносибӣ имконият медиҳад, ки субъектҳои бозор молҳоро бо нархи арзонтар харидорӣ намуда, пас онҳоро бо нархи баландтар фурӯшанд», чунин шахсиятҳоро Ричард Кантилон соҳибкор меномид. Ӯ чунин тавсиф мекард, ки «...соҳибкор – шахсе мебошад, ки дар шароити номуайяни ва эҳтимолияти зарар амал мекунад, ҳар амал ё қарор, ки бо он робита дорад, бо хатарҳои ғайрииқтидорӣ ва имкониятҳои фоида фаъолона робита дорад». Аз ҷумла, ба назари олим замин ва меҳнат ба сифати унсурҳои асосии истехсоли арзишҳо ва неъматҳои иқтисодӣ амал мекунанд. Ӯ онро таъкид мекард, ки «...сарчашмаи аслии боигарии соҳибкор, ки ба вучуд оварандаи фоида мебошад, маҳз дар истифодаи ду унсури муҳими иқтисодӣ, яъне замин ва меҳнат, ки арзиши ҳақиқии неъматҳоро муайян мекунанд, қарор

дорад» [90, с. 23].

Ба назари Ричард Кантилон соҳибкор як субъекти хос ва махсус мебошад, ки ба сифати шахсияти мустақил дар бозор амал мекунад. Қобилиятҳои махсуси соҳибкор барои муваффақият дар фаъолияти соҳибкорӣ худро талаб карда мешаванд. Аз ҷумла, соҳибкор бояд қобилияти пешбинию пайгирии тартиб ва таҳлили равандҳои бозориро дошта бошад, то ки оқибату натиҷаҳои эҳтимолии фаъолиятҳои худ ва тағйирот дар муҳити иқтисодиро ба дурустӣ арзёбӣ кунад. Соҳибкор на танҳо барои рафтори худ масъул аст, балки бояд омода бошад, ки дар шароити номувофиқу номусоиди бозор таваккал кунад, қарорҳои ҷиддӣ ва таваккалиро қабул намояд. Муҳимтарин хосият дар фаъолияти соҳибкорӣ қобилияти ба дӯш гирифтани тамоми ҷавобгарию қарорҳо ба шумор меравад, ки баъзан метавонад ба талафот ва хатарҳои молиявӣ оварда расонад. Дар ин маънӣ, ба андешаи мо, соҳибкор на танҳо барои ғоидаҳои эҳтимоли масъул аст, балки бояд хатарҳоро, ки бо ҳар тасмим ва амалҳои иқтисодӣ вобастаанд, қабул намояд.

Ба андешаи олими зикршуда чунин ашхос на танҳо дар тиҷорат, балки дар дигар самтҳо, алалхусус истехсоли неъматҳои моддӣ муваффақ мегарданд. Андешаҳои ӯ дар бораи «соҳибкорӣ» ба тасаввуроти замони мо хеле наздик ва шабоҳат доранд. Зеро вай соҳибкорро ҳамчун шахсе тавсиф намудааст, ки дар шароити номуайяни барои қонун гардонидани талаботаш қарори дахлдор қабул мекунад. Ба ақидаи ӯ «Даромади соҳибкор – подоши меҳнати таваккалии ӯ мебошад» [90, с. 25].

Иқтисодчии машҳури фаронсавӣ Ж.Б. Сэй дар таърифи фаъолияти соҳибкорӣ пайванди се омили истехсолот – замин, сармоя ва меҳнатро мухтасар ифода кардааст. Ба ақидаи Ж.Б. Сэй «Даромади соҳибкор подоши хизмати қобилияти ташкил намудани истехсолот ва фурӯши маҳсулот мебошад» [85, с. 155-165].

Дар ин замина, фаъолияти соҳибкорӣ ва махсусиятҳои хоси он, ки аз ҷониби олими зикршуда пешниҳод гардидаанд, дар расми 1.3 манзур мегарданд [64, с. 148-149].

Расми 1.3. – Соҳибкорӣ ва махсусиятҳои он ба андешаи Ж.Б. Сей
Сарчашма: дар асосии адабиёти иқтисодӣ аз ҷониби муаллиф омода шудааст

Ж.Б. Сей ба он ақида аст, ки соҳибкор шахси махсусе мебошад, ки бо таваккал ва бо ризои худ амал мекунад, дар ҳолате ки вай истеҳсоли ҳар гуна намуди маҳсулотро ба роҳ монда, манфиати худро таъмин мекунад. Ба назари ӯ, вазифаи асосии соҳибкор на танҳо дар касб ҷоида, балки дар қобилияти муташаққил ва моҳирона якҷоя кардани омилҳои мухталифи истеҳсолот ва ба роҳ мондани раванди ин амалиёт аст. Ж.Б. Сей дарки муҳиммеро дар бораи нақши соҳибкор дар ташкил ва идоракунии самараноки истеҳсолот пешниҳод мекунад. Ба ақидаи ӯ, соҳибкор вазифаи асосиашро дар тақриристеҳсол ва муттаҳид кардани захираҳо мебинад, ки ба фаъолияти хоҷагидорӣ муташаққил ва осон дар ҷаҳорҷӯбаи як низомӣ амалӣ нигаронида шудааст.

Пешниҳоди мазкур дар ҳама даври замон заминаи асосии рушди фаъолияти намудҳои соҳибкорӣ шуда метавонад. Вале дар шароити иқтисоди бозорӣ равандҳо ва механизмҳои таъминоти соҳибкорӣ бояд бо як қатор омилҳои махсус, ки рушди самараноки онро таъмин мекунанд, пурра баррасӣ шаванд.

Яке аз поягузори илми назарияи иқтисодӣ Адам Смит дар асари машҳури худ «Таҳқиқот оид ба табиат ва сабабҳои пайдоиши боигарии халқҳо» (соли 1776) ба шарҳу тавзеҳи истилоҳи соҳибкор аҳамияти хоса додааст. Ба андешаи ӯ соҳибкор воқеан шахси сармоядор буда, бо нияти амалӣ

намудани ғояи мушаххаси тичоратӣ ва гирифтани фоида бо хавфу хатар мувочеҳ мегардад. Фоида тибқи ақидаи ӯ як намуди чуброни соҳибмулк аз зиёни фаъолияти таваккалӣ мебошад. А.Смит таъкид кардааст, ки «...соҳибкор танҳо манфиати хешро мадди назар месозад, судмандии фаъолиятро пайгирӣ мекунад, дар ин ҳолат, ӯ бо ибораи «Дастӣ ноаён» ба сӯйи ҳадафи худ ҳаракат мекунад, гарчанде ҳатто ин раванди тағйирот дар нияташ ҳам набошад. Манфиати шахсиашро пайгирӣ намуда, он торафт фаъолонатар амал менамояд ва ба туфайли ҳамин тарзу роҳи озоди фаъолияти худ маҳз ба манфиати ҷомеа хизмат менамояд, гарчанде одатан бошуурона ба ин самт майл мекунад» [85].

Бояд қайд кард, ки андешаҳои мутафаккирон Ф. Кенэ, Ж. Тюрго ба андешаи А. Смит ҳамоҳангии зич дорад, аз ҷумла онҳо чунин зикр кардаанд: «...соҳибкор сармояи худро идора намуда, ғояи тичоратиро дар шароити хавфу хатари хоҷагидорӣ ва бо ҳадафи ба даст овардани фоидаи иқтисодӣ амалӣ мегардонад. Дар ин замина, фоида ва афзоиши он шартӣ басо зарур ва муҳим барои пешбурди иқтисоди бозорӣ ба ҳисоб меравад» [85].

Мутафаккири дигар И.Г. фон Тюнен ба он андешааст, ки «соҳибкор ҳамчун эҷодкор ва муҳаққиқ дар соҳаи худ баромад мекунад, талаби даромади боқимонда (баъди чуброни хароҷоти истеҳсол ва пардохти андозҳо) хавфнок ва пешгӯинашаванда мебошад» [68, с. 66]. Фоидаи соҳибкор ҳамчун даромаде муайян карда мешавад, ки пас аз пардохти фоизи сармояи гузошташуда аз фоидаи умумии аз савдо бадастомада боқӣ мемонад. Аз нуқтаи назари ӯ, ин мукофоти соҳибкор барои ба дӯш гирифтани он хатарҳост, ки аз сабаби пешгӯинашаванда ҳеҷ кас онро фаро намегирад» [106, с. 157-161].

Олими дигари соҳаи иқтисод Милл Љ.С. чунин мешуморад, ки «Вазифаи муҳимтарини соҳибкор фаҳмидани он аст, ки кай ва дар кадом бахш афзоиши истеъмол ба амал меояд, аз ин рӯ захираҳои меҳнатӣ ба қучо интиқол дода мешаванд, ҳамчунин кадом андоза сармоя дар кадом давоми вақт бояд сармоягузорӣ карда шавад» [57, с. 450]. Ба назари ӯ андозаи фоидаи соҳибкор аз се элементи асосӣ: барои пӯшонидани хавфҳо; барои мукофоти сармояи

сарфнамуда, инчунин барои кор ва маҳорати зарурии идора кардани раванди истеҳсолот иборат мебошад. Ба назари олим-иктисоддони машҳури дигари хориҷӣ Фрэнсис Уокер: «Соҳибкор – ин шахсест, ки бо шарофати имконияту қобилиятҳои ташкилотчигии худ ғоидаро ба даст оварда метавонад» [148].

Дар таҳқиқоти муҳаққиқони ватанӣ Валиев Н.Ш., Амонов С.С., Асрорзода А.С. қайд гардидааст, ки: «дар асоси инқилоби маржиналистӣ, самти неоклассикӣ дар илми иқтисодӣ марҳилаи нави тафаккури концептуалии соҳибкориро ба вуҷуд овард. Усулҳои нави маблағгузорию корпоративӣ дар нимаи дууми асри XIX ба он оварда расонданд, ки шумораи ширкатҳо афзоиш ёфт, дар онҳо нақшҳои капиталистҳо ва соҳибкорон аксар вақт бо ҳамдигар тағйир меёфтанд. Зарурати фарқи байни соҳибкор ва капиталист ба миён омад. Дар асарҳои илмии неоклассикҳо (А. Маршалл, Л. Валраса, К. Менгер) соҳибкор ҳамчун менеҷере баромад мекунад, ки вазифаҳои муқаррарӣ ва ҳаррӯзаи худ – пайвасти сармоя ва меҳнат дар раванди истеҳсолот, банақшагирӣ ва назоратро дар мадди аввал мегузорад, ғаъолияти соҳибкорӣ меҳнати тахассуси муайян оид ба идоракунии корхона мебошад ва бо танзими истеҳсолот ба шароити тағйирёбандаи бозор, барқарор кардани мувозинат дар иқтисодиёт, таъмини истифодаи оқилонаи захираҳо ва қонеъ кардани талаботи пайдошуда алоқаманд аст. Натиҷаи ин равиш тасаввуроти соҳибкорӣ ҳамчун омили чоруми истеҳсолот мебошад» [85].

Дар таҳқиқоти муҳаққиқи ватанӣ Валиев Н.Ш. доир ба ҷанбаҳои назариявии соҳибкорӣ махсусан қайд гардидааст, ки: «яке аз олимони машҳури англис Алфред Маршал дар асари худ «Принсипҳои илми иқтисодӣ» чунин қайд намудааст: «На ҳар шахси хоҳишманд соҳибкор шуда метавонад, зеро интиҳоби табиӣ соҳибкорон воқеан тибқи интиҳоби табиӣ, ки Чарлз Дарвин кашф кардааст, дар асл сурат мегирад. Оддитарин ғаҳмиши бозор, чун ҷузъи ғаъолияти иқтисодӣ дар он ифода меёбад, ки маҳсулот ва хизматрасониҳо барои мубодила тавлид мешаванд ва дар навбати худ эквиваленти пулӣ доранд ё баҳогузорию пулӣ мешаванд. Ба андешаи Макс Вебер, ғаъолияти соҳибкорӣ татбиқи амалии масъалаи самаранокӣ аст. Таҳти мафҳуми самаранокӣ ӯ ба

даст овардани самаранокии функционалӣ, самараи ҳадди аксар дар заминаи истифодаи оқилонаи сармояи ба рушди истеҳсолот гузошташуда, талоши зиёд ба харҷ додааст. Дар пояи соҳибкорӣ маданият ва ҷаҳонбинии соҳибкор, одобу ахлоқи ҳамидаи ӯ ба фаъолияти иқтисодӣ таъсири босазо мегузорад» [125, с. 45].

Дар бобати рушди бомарому устувори иқтисодиёту фаъолияти соҳибкории самаранок Йозеф Шумпетер (с. 1883 - 1950) гуфтааст: «Танҳо ҳамагон шахс соҳибкор шуда метавонад, ки ҷойивазкунии нави омилҳои истеҳсолотро дар фаъолияти хоҷагидорӣ татбиқ намояд, ки ӯ корманди ҷамъияти саҳомӣ, хизматчи ва менечери корхонаи дорои шаклҳои мухталифи моликият бошад. Фаъолияти соҳибкор бояд ҳамеша фаъолона бошад, зеро нақши шахси соҳибкор чун субъекти иқтисоди бозорӣ танҳо дар ҳамагон ҳолат эътироф мегардад, ки агар ӯ вазифаи навобаронаро дар истеҳсолот амалӣ намояд ва ин мақомро метавонад боз бо осонӣ аз даст диҳад, гарчанде фаъолияти соҳибкориро бо роҳи раванди анъанавӣ, яъне кӯҳна идома диҳад» [125, с. 46]. Ин андешаро хеле муҳим арзёбӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст. Барои фаҳмидани амиқи моҳияти иқтисодии соҳибкорӣ муҳим аст, ки таҷрибаи васеи таҳқиқи ин зухурот ба ҳисоб гирифта шавад. Маҳз таҷриба дониши иқтисодии ҷаҳониро ба дарккунӣ, ҷамъбасткунӣ, бавучудовариин назарияи иқтисодии соҳибкорӣ равона менамояд.

Асоси давраи чоруми рушди тафаккури соҳибкорӣ аз таҳқиқоти Ф. Найт оғоз мегардад, ки ӯ дар асари худ чунин зикр кардааст: «менечер он вақт соҳибкор мешавад, ки агар амалҳои ӯ мустақилона бошанд ва ӯ барои масъулияти шахсӣ омода гардад. Даромади соҳибкорӣ ин фарқи байни даромади эҳтимолии ширкат ва бузургии воқеии он мебошад» [125, с. 47].

Иқтисодчии америкӣ Б. Кларк «формулаи сегона»-и Сэйро андаке тағйир дода, дар ҷараёни истеҳсолот иштироки ҳамеша чор омил - сармоя; воситаҳои истеҳсолот ва замин; қобилияти соҳибкорӣ; меҳнати коргар»-ро қайд мекунад [41, с. 65].

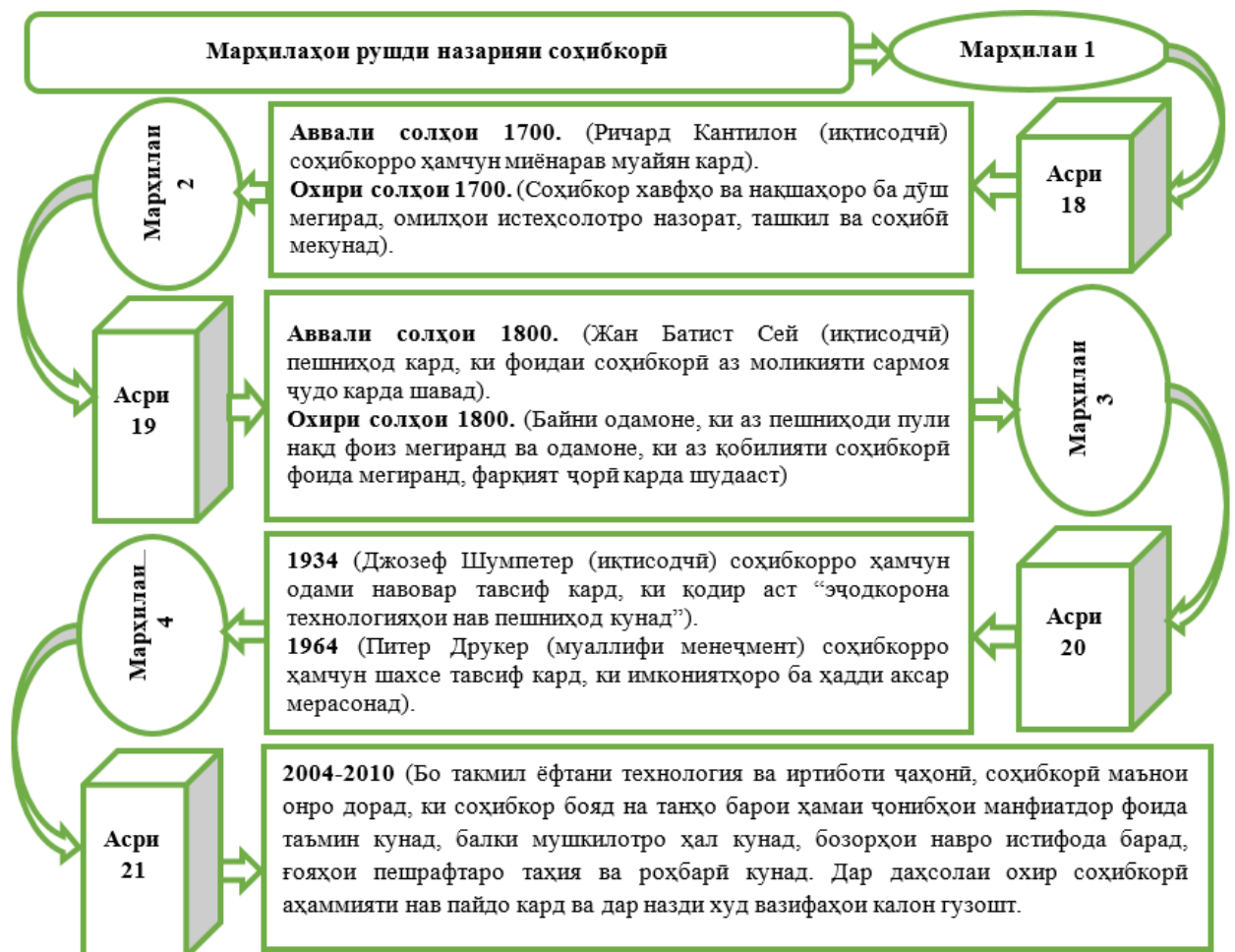
Ба ақидаи мо, дар ҳақиқат дар шароити муносибатҳои сармоядорӣ натиҷаи сармояи гузошташуда агар ба сармояи аввала баробар шавад, пас фаъолияти ба вуқӯъпайваста бе натиҷа буда, ягон нишондиҳандаи заруриро ба даст намеорад ва замина барои фаъолияти он ба вуҷуд оварда намешавад. Бинобар ин, фаъолияти соҳибкорӣ шуда наметавонад.

Олими америкоӣ П. Друкер моҳияти соҳибкориро таҳлил карда, чунин қайд менамояд: «Соҳибкорон ҳаракат мекунанд, ки чизи нави аз кӯҳна фарқкунанда сохта, материалҳоро ба захираҳо табдил диҳанд ё шакли захираҳоро дигар карда, онҳоро ба захираҳои самаранок мубаддал намоянд» [43, с. 85].

Муҳаққиқи ватанӣ Качкулов А.Ф. зимни таҳқиқи падидаи соҳибкорӣ андешаҳои олимони машҳури амрикоӣ Р.Хизрич ва М.Питер баръало қайд менамояд, ки «Соҳибкорӣ - раванди эҷод кардани чизи нав аст, ки арзиш дорад, раванде, ки вақт ва энергияро мепардозад, эҳтимоли масъулияти молиявӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоиро дорад, раванде, ки даромадҳои пулӣ ва қаноатмандии шахсиро ба даст меорад» [130, с. 52] фаҳмида мешавад.

Андешаҳои болоро оид ба таҳаввули назарияҳои идеяҳои пажӯҳишгарону коршиносони соҳаи иқтисодӣ вобаста ба мафҳуми «соҳибкорӣ» аз нуқтаи назари таърихӣ ва хронологӣ ҷамъбаст намуда, дар расми 1.4 нишон медиҳем.

Андешаҳои муҳаққиқон – намояндагони илмҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ оид ба ин масъала ба таври ҷиддӣ фарқ мекунанд, ки ин ҳам аз тафовути равишҳои методологӣ ва ҳам аз шароити мушаххаси иқтисодиёти миллӣ ва соҳаи таҳлил вобаста аст. Баъзе олимон ба хусусиятҳои иқтисодии соҳибкорӣ тавачҷуҳ намуда, онро бо истифодаи самараноки захираҳо ва ба даст овардани фоида алоқаманд мекунанд, баъзеи дигар онро аз партави вазифаи иҷтимоӣ дида, нақши соҳибкориро ҳамчун барандаи навоарӣ ва миёнгири дигаргунсозии иҷтимоӣ таъкид мекунанд.

Расми 1.4. – Назарияҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва давраҳои рушди он
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Мушкилоти иловагӣ дар ташаккули концепсияи ягона бо гуногунии ҳуди субъектҳои соҳибкорӣ алоқаманданд: миқёс, шаклҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва хусусиятҳои фаъолияти онҳо аз ҳамдигар хеле фарқ мекунанд, ки ин таҳияи мафҳуми умумиро амалан ғайриимкон месозад. Аз ин рӯ, тафсири мафҳумҳои «соҳибкор» ва «фаъолияти соҳибкорӣ» мавзуи мубрами баҳси илмӣ боқӣ мемонад. Зиеда аз он, таҳқиқот дар ин самт бинобар хосияти мураккаб доштан ва дараҷаи баланди муносибатҳои байнисоҳавии худ бо як қатор мушкилоти методологӣ ва амалӣ дучор омадааст, ки ба низом даровардани равишҳо ва таҳлили амиқи минбаъдaro тақозо мекунанд.

Аксари таҳқиқотчиён диққати асосиро ба равишҳои руҳии соҳибкорӣ равона мекунанд. Т.К. Гинс дар асари худ менависад, ки соҳибкор ин масъаларо хеле амиқ омӯхта, ба хулосае меояд, ки психологияи соҳибкорӣ хислатҳои зерин дорад:

- соҳибкор доимо ба тарафи эҷодкорӣ, созандагӣ ва навоарӣ таъя мекунад. Ин ба вай имконият медиҳад, ки ақидаҳои навоариро ҷустуҷӯ намуа, ҳаракат мекунад, ки онро дар корхонаи худ ҷорӣ намоад;
- соҳибкорон ҳислати дилгармонаи хоҷагидорӣ дошта, ҳамеша боварӣ доранд, ки кори корхонашон хуб мешавад;
- соҳибкор хусусияти ҳоси фикронии таҳлилӣ ва ҳисобу китобӣ дорад [35, с. 10].

Ҳарчанд дар адабиёти гуногун шарҳи иқтисодии соҳибкорӣ ба таври мухталиф маънидод карда мешавад, лекин ин дар луғати русӣ-тоҷикӣ (мураттибон С.Д. Арзуманов, М.М. Бегбуди, А.Х. Аҳрорӣ) ҷунин тавзеҳ ёфтааст: «Яъне фаъолияти соҳибкорӣ ин соҳиби корхона будан, корчаллонӣ ва ташаббускорӣ мебошад» [53].

Дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳавӣ, аз ҷумла дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» мафҳуми соҳибкорӣ ҷунин маънидод гардидааст: «Соҳибкорӣ – фаъолияти мустақилонаи аз рӯйи таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон бақайдгирифташудае, ки барои ба даст овардани фоида аз истифодаи молу мулк, истеҳсол, фурӯши мол (ичрои кор ё хизматрасонӣ) равона шудааст» [12].

Доир ба моҳияти иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣ ва соҳибкор, ки олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар таҳқиқоти ҳеш иброз доштаанд, дар замиаи 1 пешниҳод шудааст.

Аз ҷониби иқтисоддони шинохтаи кишвар, профессор Ҷӯрабоев Ғ.Ҷ. нуқтаи назари ҷолиб доир ба истилоҳи фаъолияти соҳибкорӣ ва соҳибкор ҷунин зикр гардидааст: «Соҳибкорӣ як шакли фаъолияти хоҷагидории амалию истеҳсолии иқтисодӣ мебошад, ки мустақилона амалӣ мегардад ва он дар асоси ҳавфи ҷиддӣ ба роҳ монда шуда, ҳадафи асосии он ба даст овардани натиҷаҳои нави объективӣ ё субъективӣ (навоариҳо) ҷиҳати муяссар гардидан ба манфиатҳои иҷтимоии шахсӣ мебошад. Соҳибкор бошад, дар навбати худ, яке

аз субъекти фаъоли ин фаъолияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, ки қобилиятҳои махсусро доро мебошад, ин қобилиятҳо ба ӯ имконият медиҳад, ки инноватсияҳоро нахустин шуда ба истехсолот дохил намояд ва ҳамзамон тавонмандии қабули қарорҳои дуруст ва арзёбии натиҷаҳои онҳоро дошта бошад» [42, с. 17].

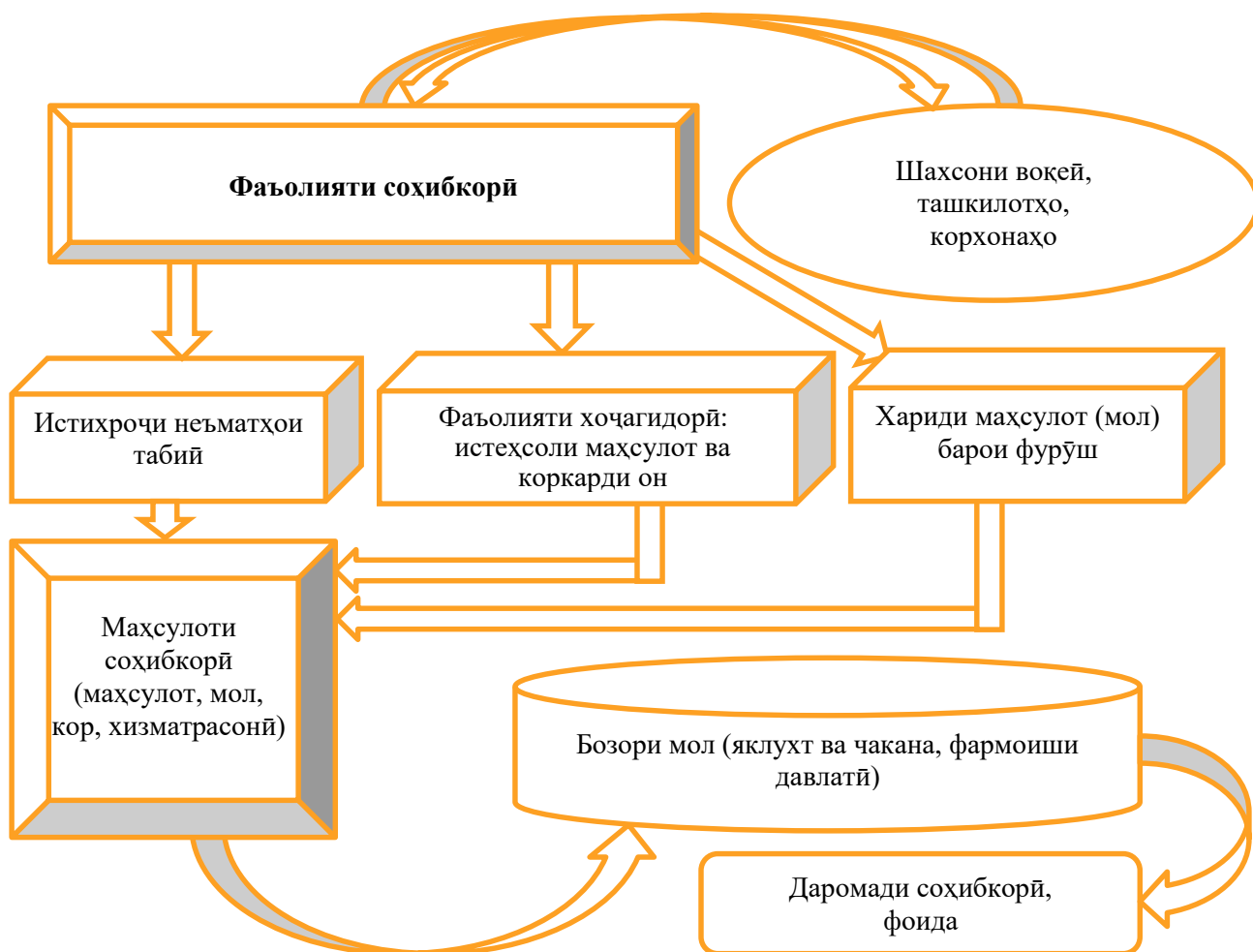
Тибқи омӯзиш ва баррасии асарҳои олимони иқтисоддонони кишвар доир ба моҳияту мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ мушоҳида карда шуд, ки онҳо нуқтаҳои назари гуногунро вобаста ба ин истилоҳи иқтисодӣ шарҳу тавзеҳ намудаанд. Доир ба фаъолияти соҳибкорӣ ё соҳибкор олими тоҷик Ш.М. Исмоилов нуқтаи назари ҷолибро пешбарӣ менамояд, ки ба андешаи ӯ амалигардонии фаъолияти соҳибкорӣ аз тарафи шахсони ҳуқуқию воқеӣ бо ҳадафи гирифтани фоидаи шахсӣ ё даромад ва дигар манфиатҳои шахсӣ равона шудааст [47, с. 187]. Ба назари мо, маънои ин дар он мебошад, ки тамоми тадбирҳои иқтисодие, ки бо мақсади мубориза барои хатарҳои оянда ё ҷорӣ, ҳамчунин, таҳия намудани навовариҳои технологӣ ё иҷтимоӣ пешниҳод мегарданд, дар ҳолате, ки давлат пешбурди фаъолиятшонро манъ накардааст, онҳоро метавон ҳамчун як ҷузъи раванди соҳибкорӣ ва рушди иқтисодӣ дохил намуд.

Аз нуқтаи назари Низомова Т.Д.: «Соҳибкор метавонад, танҳо як фарҳанги васеъ, зеҳни равшан ва сифатҳои бебаҳо бошад. Баъзе аз ин сифатҳо мучаррадад ё дар кӯдакон барвақттар мешаванд, аммо фарҳанги соҳибкорӣ дар рафти омӯзиши мувофиқ пайдо карда метавонад» [130].

Ба назари мо, дар маҷмӯъ, моҳияти фаъолияти соҳибкориро чунин тасаввур кардан мумкин аст (расми 1.5).

Барои муайян кардани мазмуни иқтисодии бозор муҳим аст, ки маънои мафҳум ва мазмуни фаъолияти соҳибкорӣ пайдо шавад. Иқтисоддонҳои муосири ватанӣ С. Комилов ва Н.Х. Забиров бар чунин ақидаанд: «Соҳибкорӣ - ташкили худфаъолият мебошад, ки ба фоидаи фаъолияткунандагон равона шудааст ва раванди динамикӣ бо қобилияти соҳибкорӣ, ки метавонад ҳамчун

яке аз захираҳои иқтисодӣ, суръати рушди иқтисодӣ, фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорӣ муайян карда шавад» [130, с. 20].

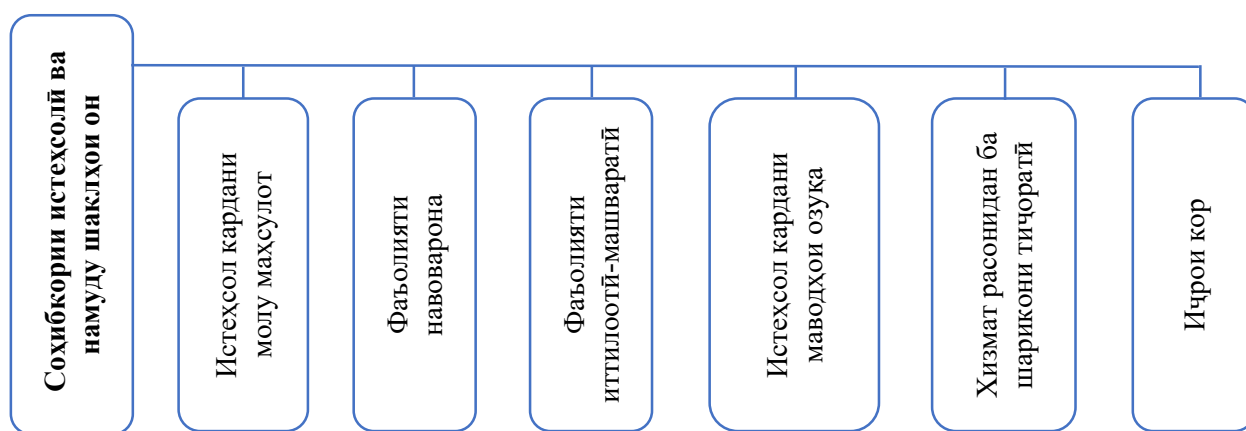
Расми 1.5. - Моҳияти фаъолияти соҳибкорӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Пажуҳишгарони дигари ватанӣ С.Ҷ. Комилов ва К.Б. Шамсиев доир ба мафҳуми соҳибкорӣ нуқтаи назари ягона дошта, тавсифи фаъолияти соҳибкорию чунин шарҳ додаанд: ин як фаъолияти озоди инноватсионӣ, бонизом, доштани қобилияти ташкилотчигӣ, фаъолияти навро оғоз бахшидан, роҳҳои зиёд намудани ресурсҳои иқтисодӣ, инчунин омода будан ба хатари таваккалӣ аст.

Таҳлили андешаҳои муҳаққиқону коршиносон нишон медиҳад, ки ба маънои васеъ соҳибкорӣ истеҳсоли ба тарзи амиқ ҳамаҷониба дар истеҳсоли маҳсулот ва ё хизматҳое, ки барои қонеъ кардани талаботи бозор ва истеъмолкунандагон заруранд, асос меёбад. Истеҳсоли маҳсулот, аз қабili

истеҳсоли ва техникӣ (таҷҳизот ва асбобҳо), инчунин истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ, таҳияи иттилоот, иҷрои корҳои сохтмонӣ ва мусофиркашонӣ аз ҷумлаи бахшҳои муҳимтарини соҳибкории истеҳсоли ҳисоб меёбанд. Ба ибораи дигар, асоси соҳибкории истеҳсоли ин эҷоди маҳсулот ё хизматҳое, ки барои қонеъ намудани талаботи муайяни истеъмолгарон тибқи ниёзҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошанд, нақши калидӣ доранд.

Яке аз бахшҳои муҳиму зарурии рушди иқтисоди минтақавию миллий ва ҷаҳонӣ дар давраҳои оянда ин бахши истеҳсоли маҳсуб меёбад. Намудҳои соҳибкории истеҳсоли дар расми 1.6 оварда шудааст.

Расми 1.6. - Намудҳои соҳибкории истеҳсоли

Сарчашма: коркарди муаллиф дар асоси адабиёти иқтисодӣ

В.Г. Мединский дар таҳқиқоти худ доир ба моҳияти соҳибкории истеҳсоли чунин зикр мекунад: «фаъолияти иқтисодии субъектҳои иқтисоди бозорро дар назар дорад, ки асосии он истеҳсол намудани маҳсулот, иҷро кардани қору хизматрасониҳое ба ҳисоб меравад, ки бо мақсади дар давраҳои оянда фурӯштани онҳо ба истеъмолгарон мебошад» [56, с. 35].

Олим ва иқтисоддони дигар И.К. Шевченко дар таҳқиқоти худ чунин қайд мекунад: «... фаъолиятҳое ба соҳибкории истеҳсоли шомил мегарданд, ки дар онҳо субъектҳои соҳибқорӣ бевосита ба раванди истеҳсолот, аз қабили истеҳсоли молу маҳсулот, қору хизматрасониҳо, иттилоот ва дигар неъматҳои маънавиро, ки минбаъд бояд ба харидорон (истеъмолкунандагон) ба фурӯш бароварда шаванд, ташкил мекунанд» [75, с. 10].

Муҳаққиқи ватанӣ Зиеева М.Д. оид ба соҳибкории истеҳсолӣ чунин зикр менамояд: «соҳибкории истеҳсолӣ ин як шакли мураккабу серталаби фаъолияти хоҷагидорӣ муайян карда мешавад, ки истеҳсоли ягон намуди молу маҳсулот ва хизмат натиҷаи ниҳоии он ба ҳисоб меравад» [128, с. 10]. Дар асоси гуфтаҳои боло, мо ба фикри муҳаққиқ ҳамфикр буда метавонем, барои он ки дарвоқеъ соҳибкории истеҳсолӣ яке аз намудҳои асосии фаъолияти хоҷагидорӣ ба ҳисоб рафта, дар он раванди истеҳсолу коркарди маҳсулот мураккаб аст. Қобили қайд аст, ки барои истеҳсоли маҳсулот ва пешниҳоди хизматҳо соҳибкории истеҳсолӣ аз ҳар як соҳибкор имконияту қобилияти махсус ва эҷодкоронаро талаб мекунад.

Дар таҳқиқоти худ - Кузмина Е.Е., Кузмина Л.П. чунин тафсири соҳибкории истеҳсолиро пешниҳод намудаанд: «...соҳибкории истеҳсолӣ ин эҷод ё истеҳсоли намудҳои мухталифи маҳсулоти муфид чихати истифода барои харидорон мебошад, ки имконияту қобилияти фурӯхтан ё тағйир намудани дигар маҳсулотро доранд» [51, с. 24].

Таърифи пурмазмуну васеътари соҳибкории истеҳсолӣ дар китоби В.Д. Грибов ва В.П. Грузинов «Иқтисодиёти корхона» баён шудааст, ки чунин мебошад: «...фаъолиятҳои, ки ба истеҳсоли маҳсулот, иҷрои қору хизматрасониҳо, ҷамъовариҳои иттилоот ва пешниҳоду коркарди он, арзишҳои маънавӣ ва эҷоду навсозии онҳо, ки дар оянда бояд ба мизочон татбиқ шаванд, равона шудааст. Чунин фаъолиятҳо, ба мисли истеҳсол намудани маҳсулоти кишоварзӣ саноатӣ, қорҳои сохтмонӣ васлкунӣ, интиқоли маҳсулот ва мусофирон, хизматрасониҳои алоқа ва коммуналию маишӣ, истеҳсоли иттилоот, дониш, наشري китобҳо, маҷаллаҳо, рӯзномаҳо ба ин категория шомил мегарданд» [36, с. 30].

Моҳияти иқтисодии соҳибкории истеҳсолиро муҳаққиқи Ф.М. Имомёрбеков бо моҳияти пурмазмунтар дар таҳқиқоти хеш пешниҳод менамояд. Ба ақидаи ӯ: «...Соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун як навъи фаъолияти ифода меёбад, ки бо мақсади эҷоди дороиҳои моддӣ ва ғайримоддӣ, инчунин арзишҳо ба вучуд оварда мешавад, ин амалиёт асосан бо ҳадафи ба даст

овардани даромад ё фоида нигаронида шудааст. Соҳибкории истехсолӣ бештар вақт ба талошҳои созанда ва эҷодкоронаи субъектҳои соҳибкорӣ таъя мекунад, ки дар он соҳибкорон барои фароҳамсозии арзишҳои нав ва муосир фаъолияти фаъол анҷом медиҳанд. Ин фаъолият дар баробари фаъолияти соҳибкории дигар соҳаҳои воқеии иқтисодӣ, таърихи рушд, муваффақият, инчунин асоси пайдоиши намудҳои дигари онро ташкил медиҳад»[88, с. 153].

Муҳаққиқи дигари ватанӣ Р. Фаррух чунин таърифро пешниҳод менамояд: «...соҳибкории истехсолӣ - ин фаъолияти мебошад, ки бевосита субъектҳои соҳибкорӣ бо истехсоли молу маҳсулот, кору хизматрасониҳо, иттилоот, арзишҳои маънавӣ алоқаманд мебошад, ки барои фурӯш ба истеъмолкунандагон дар давраҳои минбаъда пешниҳод мегарданд»[70, с. 41].

Қайд намудан зарур аст, ки баррасии ҳамаи тафсириҳои пешниҳодгардида вобаста ба моҳияту мазмун, хусусиятҳо ва шарҳи истилоҳи «соҳибкории истехсолӣ» мувофиқ мебошанд, аммо дар ҳама таърифиҳои пешниҳодшудаи олимони нуқтаи муҳимму заруре, ки ин фаъолияти хоҷагидорӣ бо кадом ҳадаф ташкил карда мешавад, аз назар дур мондааст. Илова ба ин, дараҷаи омӯзиш аз ҷониби муаллифони пайгирӣ карда нашудааст, зеро аксари онҳо ба он назар устуворанд, ки соҳибкории истехсолӣ фақат барои истехсол намудани маҳсулот, пешниҳоди иҷрои кору хизматрасонӣ равона гардидааст. Ҳаминро бояд гуфт, ки агар истехсолот аз натиҷаи фаъолияти худ фоида ба даст нагирад, дар ин ҳолат доир ба ягон фаъолияти хоҷагидорӣ сухан ронда намешавад. Вобаста ба таърифиҳои дар боло баррасишуда, мо чунин таърифи муаллифии соҳибкории истехсолиро пешниҳод менамоем. Ба андешаи мо, соҳибкории истехсолӣ раванди истехсол ва коркарди маҳсулот, кору хизматҳо ва дигар неъматҳои моддӣ чиҳати таъмин намудани ниёзҳои беохири ҷомеа бо мақсади аз натиҷаи фаъолият фоида ба даст овардан, фаҳмида мешавад. Вобаста ба ин, натиҷаи фаъолияти истехсолӣ аз омилҳои истехсолот ва самаранокии истифодаи он алоқаманд мебошад, ки дар амалигардониҳои фаъолияти истехсолӣ аҳаммияти бузургро соҳиб мебошад ва гирифтани фоида аз истифодаи самаранокии онҳо вобаста аст.

Баррасии амиқ ва таҳқиқи мавзуи соҳибкории истеҳсолӣ аз он далолат медиҳад, ки вобаста ба гуногунии нуқтаҳои назар ва таърифҳо дарки дурусти моҳияти соҳибкорӣ ва гурӯҳбандии таърифҳои он душвор мебошад. Ба таври умум, ҳанӯз як шарҳи ягонаи умумӣ ва ҳамаҷониба барои соҳибкории истеҳсолӣ қабул нагардидааст, зеро ҳама таърифҳои пешниҳодгардида аз рӯйи мазмун ва мундариҷа моҳияти соҳибкории истеҳсолиро инъикос меkunанд. Ҳар як таърифи пешниҳодшуда аз ҷониби олимон ба он равона гардидааст, ки на танҳо ҳиссаи назарии худро, балки ҷанбаҳои амалии фаъолиятҳои соҳибкории истеҳсолиро ба таври кӯтоҳ ва мухтасар ошкор намояд.

Дар ҳамин замина, чӣ қадаре ки доир ба таърифҳо ва тафсирҳо маълумот бештар ҷамъоварӣ гардад, ҳамон қадар самтҳои гуногун хоси соҳибкории истеҳсолӣ зиёдтар баррасӣ ва нишон дода мешаванд. Ин андеша ба он аст, ки соҳибкории истеҳсолӣ як мафҳуми мураккаб ба ҳисоб меравад ва барои фаҳмиши амиқи он муҳим аст, ки ҳамаи ҷанбаҳо ва паҳлуҳои амалии ҷараёни истеҳсолӣ мавриди таҳлилу ташҳис қарор гиранд. Вобаста ба ин, омӯзишу баррасии ҷудогонаи тафсирҳои гуногун барои ба таври амиқ ва дарки хубтари мавзӯ муҳим ва зарур мебошад.

Хусусан, дар шароити имрӯза соҳибкории истеҳсолӣ дар асл аз як қатор соҳаҳо иборат аст, ки бо ташаккул ва рушди онҳо рушди иқтисодӣ ва стратегияҳои миллиро таъмин меkunанд. Ҳамин тариқ, соҳибкории истеҳсолӣ на танҳо эҷоди арзишҳо дар шакли молу маҳсулот, балки ташаккул ва тағйироти иқтисодӣ, таъсири онҳо ба шуғл ва раванди иҷтимоӣ низ ба ҳисоб меравад.

Татбиқ ва рушди минбаъдаи соҳибкории истеҳсолӣ бидуни ташаккул ва рушди он дар соҳаи аграрӣ аҳаммияти махсус пайдо намекунад, зеро яке аз қисматҳои калонтарини соҳибкории истеҳсолӣ ин соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, дар идомаи таҳқиқ ба масъалаи соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ нуқтаи назари хешро равона месозем.

Олими маъруфи ватанӣ Шамсиев К.Б. дар таҳқиқоти худ оид ба назария ва амалияи рушди соҳибкории комплекси агросаноатӣ дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон ва ба аҳаммияти нақши давлат дар ташаккул ва рушди ин соҳаҳо диққат додааст. Қайд менамояд, ки «Давлат бояд дар раванди таҳкими муносибатҳои иқтисодӣ ва тиҷоратӣ нақши фаъол дошта бошад, махсусан дар заминаи системаи шартномавӣ. Муҳиму зарурӣ аст, ки давлат бо истифода аз механизмҳои даҳлатӣ ва сиёсати давлатӣ маҳдудиятҳои муайяни иқтисодиро дар заминаи муносибатҳои шартномавӣ қорӣ кунад, то ки ҳолатҳо ва равандҳои тиҷоратӣ мувофиқи манфиатҳои миллӣ ва рушди устувори соҳаҳои агросаноатӣ ба роҳ монда шаванд». Ҳамин тариқ, ӯ ба нақши муҳими давлат дар танзим ва ҳамоҳангсозии муносибатҳои шартномавӣ ва иқтисодӣ дар низоми агросаноатӣ ишора мекунад, ки барои рушди комплекси агросаноатӣ ва таъмин намудани устувори иқтисодии кишвар зарур аст. «Бояд як рамзи қатъии қонунӣ ва иқтисодӣ қорӣ шавад, ки ба беҳтар кардани ҳамкориҳои тиҷоратӣ ва рушди соҳибқории агросаноатӣ мусоидат кунад, то ки таъмини амният ва самаранокии иқтисодӣ дар самтҳои муҳимтарини агросаноатӣ таъмин гардад» [143, с. 18].

Ба ақидаи мо, фикри олим то як дараҷае қобили қабул аст, лекин мо ба пуррагӣ ба ақидаи мазкур чандон розӣ нестем, чунки соҳибқор то як дараҷа мустақил набошад, мумкин аст, ки фаъолияти соҳибқориро самаранок пеш бурда натавонад.

Муҳаққиқи дигари ватанӣ Мирзохонов С.О. маҳз омӯзиши ташаккулёбӣ ва инкишофи соҳибқориро дар соҳаи кишоварзӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, чунин ақида пешниҳод намудааст: «Иқтисоди бозорӣ ва шаклҳои моликиятдорӣ ба он мансуби фаъолият дар ҳама давраи инкишофи инсоният вуҷуд дошт» [134, с. 11].

Ақидаи ин олимро мо низ қонибдорем, чунки фақат як сохтори ҷамъиятӣ фаъолияти соҳибқорӣ, корчаллониро дар қорҷӯбаи имрӯзаи амалишаванда қобили қабул намешуморид, аммо дар он сохтори нақшавӣ фаъолияти соҳибқорӣ дар дигар шакл ҳатман мувофиқ ба идеологияи ҳамон давр дар ҳама соҳаҳо, аз он ҷумла, дар баҳши аграрӣ низ амал мекард.

Муҳаққиқи дигари ин бахш Вдовенко А.Л. табиати корчаллониро дар иқтисодиёти муосири Россия омӯхта, чунин қайд мекунад: «Табиати корчаллонӣ дар иқтисодиёти муосир якранг набуда, таркиби он гуногун мебошад» [126, с. 9].

Ба ақидаи таҳқиқотчиҳои дигари ин масъала Мадумаров У.Я. «Рушди соҳибкорӣ дар минтақаҳои кӯҳии ҷумҳури ба дастгирии минтақавӣ ниёз дошта, то ба натиҷаи ниҳой расонидани коркарди маҳсулот ва ба фурӯш вогузоштан мусоидат карда шавад» [132, с. 8-9].

Нуқтаи назари ин ду олим, ки ба таҳқиқи амиқу дақиқ ва илмӣ чараёни соҳибкорӣ истеҳсолӣ пардохтаанд, вобаста ба мантиқ ва самтҳои интихобнамудаи онҳо, пешниҳодҳои устувору судманд ба вучуд овардаанд, ки метавонанд барои рушди таҳқиқоти соҳавӣ, алаҳхусус соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ бисёр муҳим ва арзишманд бошанд. Мо низ чунин андешаҳоро эътироф ва ҷонибдорӣ мекунем, зеро онҳо ҷанбаҳои амиқи раванди соҳибкорӣ муосирро бо фарогирии ҳама самтҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар бар мегиранд.

Ҳар як ҷузъи раванди соҳибкорӣ дар амалиёт, аз қабili иқдомҳои соҳибкорӣ истеҳсолӣ, хизматрасонӣ, маркетинг ва дигар ҷанбаҳо метавонад дигаргуниҳои навро ба миён оварад, ки на танҳо бо механизми иқтисодӣ, балки бо равандҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ низ алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ, ҳар як паҳлуи соҳибкорӣ, ки дар амал татбиқ мешавад, метавонад пайомаду имкониятҳои навро ҷорӣ созад, ки раванди инкишофи соҳибкорӣ истеҳсолӣ ҳамеша бо омилҳои нав, ғояҳои муассир ва сиёсати дуруст амалӣ гардиданаш бештар таваҷҷуҳ зоҳир гардад.

Бояд гуфт, ки фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди он дар низоми муносибатҳои бозорӣ дар ҷорҷӯбаи гуногун боиси омӯзиш қарор гирифтааст. Олими ҷуғрофидон, иқтисодчӣ Сайфуллоев Н.Н., ки оид ба ташкил ва инкишофи кооператсияи хоҷагиҳои гуногуни молӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ пажуئيш анҷом додааст, чунин қайд мекунад: «Кооператсияи хоҷагиҳои молии иттифоқӣ ихтиёран муттаҳид гардида, молистеҳсолкунандагони деҳот ба андозаи гуногуни хоҷагӣ, ки мақсадашон самаранок истифода кардани

иктидори истеҳсолӣ буда, таъмини устувори такрористеҳсолӣ бо истифода аз захираҳои дохилӣ ва берунӣ истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва содирот нигаронида мебошад» [138, с. 8].

Ба андешаи мо, ақидаи илмӣ пешниҳодкардаи муаллиф дар шароити муосир қобили қабул мебошад, чунки ҳамасола қариб то 200 ҳазор тонна маҳсулоти кишоварзӣ, ки ба беруни кишвар содирот карда мешавад, асосан ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хоҷагиҳои аҳоли ҳамчун субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ рост меояд.

Аз тарафи гурӯҳе аз олимон, ки ба омӯзиш ва баррасии масъалаи соҳибкории аграрӣ машғул мебошанд, он чунин тафсир дода шудааст: «Соҳибкории соҳаи аграрӣ ҳамчун фаъолияти ташаббуси иқтисодӣ дар хоҷагии қишлоқ муайян карда мешавад, ки ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ нигаронида шуда, вобаста ба имконияти истифодашавандаи муҳити зист ва захираҳои табиӣ ба роҳ монда мешавад» [130].

Ба ақидаи муҳаққиқи дигар Султонов З.С. «Зертаркиби сохтори соҳибкорӣ дарбаргирандаи муносибатҳои ҷамъиятии гуногун ва институтҳо мебошанд, ки ба воситаи он таъминоти маҷмуи алоқамандии омилҳо ва имконҳо оид ба ташкили системаи комплекси муносибатҳои ҷамъиятӣ ба роҳ монда мешавад» [140, с. 18].

Муҳаққиқи дигари соҳа Қобилов Д.М. қайд менамояд: «Инкишофи соҳибкорӣ бештар таъсир ба ҷараёни иҷтимоӣ – иқтисодӣ расонида, ба рушди иқтисоди миллӣ ва барқароршавии он, ба баромадан аз ин ҳолати мураккаб ва устуворгардии сохтори воқеии он мусоидат мекунад».

Аз нуқтаи назар ва диди мо, соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ ба фаъолияти ташаббускорона ва эҷодии як ё якчанд гурӯҳи одамон ишора мекунад, ки мақсадашон роҳандозии самараноки фаъолият дар соҳаи кишоварзӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ барои аҳоли, таъмини амнияти озуқаворӣ ва дар ниҳоят, ба даст овардани натиҷаҳои молиявии мусбӣ мебошад. Соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт ҳамеша ба раванди муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъсир мерасонад, чунки он ҳамчун як

чузъи асосии низоми истеҳсолӣ ва иқтисодӣ бо такрористеҳсолии васеъ ва рушди муназзами кишоварзӣ, хизматрасонӣ ва дигар соҳаҳои марбут ба кишоварзӣ пайвандӣ дорад.

Дар ин замина, соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши кишоварзӣ бояд шароити мусоид ва имкониятҳои фароҳамоварӣ барои рушди фаъолият ва таъмини устувории иқтисодии кишоварзиро муҳайё созад. Он ба ҷорӣ кардани методҳо ва стратегияҳои инноватсионӣ, истифодаи манбаҳои табиӣ ва захираҳои маҳаллӣ, инчунин барқарор кардани шароити корӣ ва дастгирии кадрҳои масъул вобаста аст. Ин равандҳо на танҳо ба беҳтар шудани ҳолати молиявии субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ, балки ба рушди иқтисоди миллӣ, инчунин таъмини устувории ҷомеа ва кишвар мусоидат мекунанд.

Пас аз таҳлил ва баррасии андешаҳои гуногуни олимон, метавон ба хулоса омад, ки фаъолияти соҳибкории истеҳсолии самаранок дар асоси истифодаи қобилиятҳои махсуси шахсӣ ё коллективӣ бунёд ёфтааст. Ин қобилиятҳо дар доираи ҳамкорӣ ва муттаҳид кардани омилҳои истеҳсолӣ ва захираҳо, ки бо муносибатҳои инноватсионӣ ва стратегияи ҷавобгарӣ ба хавфу хатарҳо алоқаманд аст татбиқ мешаванд. Ба ибораи дигар, соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ, дар баробари истифодаи технологияҳои нав ва методҳои пешрафта, бо хатарҳои эҳтимолии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва молиявӣ рӯ ба рӯ аст, ки ниез ба қобилият ва малакаи махсус барои бартараф кардани онҳоро доранд. Таҳлили ин раванди муносибатҳои истеҳсолӣ, ки ба ҷойгир кардани инноватсия ва стратегияҳои корӣ алоқаманд аст, далолат аз он мекунад, ки фаъолияти соҳибкории истеҳсолии муваффақ бояд бо дарк ва пешгӯии хавф амалӣ шавад, то ки самарани устуворро соҳиб гардад.

Ҳамаи ин гувоҳи он аст, ки дар тури 34 соли истиқлолият нақши соҳаи аграрӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас аст. Воқеан, асоси инкишофёбию тараққиёти иқтисодиёти кишвар ва таъмини корхонаҳои саноатӣ бо ашёи хом аз истеҳсоли маҳсулоти гуногуни корхонаҳои кишоварзӣ вобаста мебошад. Имрӯзҳо давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар

заминаи дастгириҳои бевоситаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҷумҳурии барои рушди соҳаи аграрӣ аҳаммияти ҷиддӣ зоҳир менамояд. Ба соҳибкорон давлат ва ҳукумат имконияти хубро фароҳам овардааст, ки онҳо бевосита ба ташкили шаклҳои хурду миёнаи соҳибкорӣ ва истеҳсоли маҳсулоти соҳаи аграрӣ машғул шуда, бозорҳои дохилиро бо маҳсулоти ғизоӣ таъмин намуда, ҳаҷми содироти маҳсулоти соҳаро зиёд намоянд ва ба ин васила, сатҳи зиндагии худро хуб намуда, иқтисодиёти давлатро баланд бардоранд.

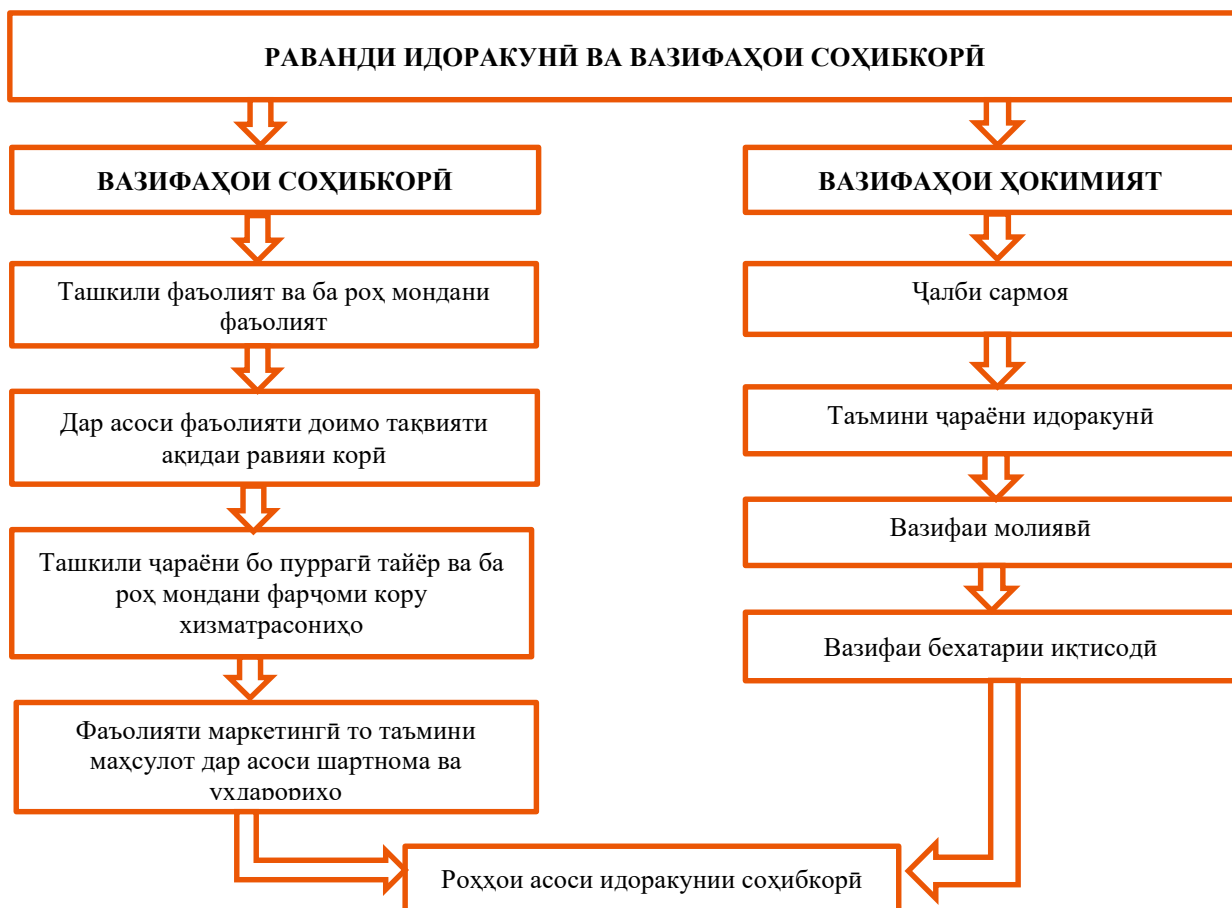
Дар ин ҷо ҳамаи гуфтаҳои болоро мо ба инобат гирифта ба чунин хулоса меем, ки асоси ташкили соҳибкорӣ дар ҳама давраи замон худ инсон ва қобилияти қордонии ӯ дар амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ шуда метавонад.

Дар шароити муосир соҳибқорӣ истеҳсоли дар ҳама соҳаҳо, алалхусус, дар бахшҳои кишоварзӣ саноат ба он тартиб ташкил мегардад, ки аввалан мутобикатқунонии раванди истеҳсоли дар ин соҳа дар як вақти кӯтоҳ ба роҳ монда шуда, рушди соҳаро тақвият мебахшад. Он дар низоми муносибатҳои бозорӣ нақши муҳим дорад. Алалхусус, дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ (ибтидои солҳои 90-уми асри XX) дар мавриде, ки зиндагии аҳоли ва сатҳи он хеле паст гардида буд, дар ин ҳолат соҳаи кишоварзӣ ва нишондиҳандаҳои асосии он назаррас набуд. Дар ин давра маҳз бо ёрии ҳоҷаҳои аҳоли ҳиссаи асосии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ то ба 70% ба роҳ монда шуда, бозорҳои маҳсулоти кишоварзӣ шаҳро ноҳияҳо ба маҳсулот таъмин карда шуда буданд.

Бинобар ин, ҳамаи ҳолатҳо ва паҳлуҳои раванди соҳибқориро ба ҳисоб гирифта, мо ба чунин хулоса омадаем, ки системаи идоракунии фаъолияти соҳибқориро ба намуди ба ҳам хос дар шакли зерин тасвир намоем (расми 1.7).

Соҳаи аграрӣ дар заминаи муносибатҳои иқтисоди бозорӣ як бахши қалидӣ ва дорои иқтисодӣ баланди даромад ба ҳисоб меравад. Ин соҳа, ки вазифаи муҳимтаринро дар таъмини талаботи истеъмолкунандагон бо маҳсулоти кишоварзӣ ба уҳда дорад, на танҳо барои таъмин намудани озуқои

мардум аҳаммият дорад, балки метавонад ба баланд шудани сатҳи зиндагӣ ва рушди устувори иқтисоди миллӣ таъсири бузург гузорад. Ташкили як истехсолоти самаранок дар соҳаи аграрӣ, ки ба талаботи бозор ҷавобгӯ бошад, метавонад имкониятҳои нави иқтисодӣ эҷод намуда, рушди дигар бахшҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро низ таъмин намояд.

Расми 1.7. - Раванди идоракунӣ ва вазифаҳои соҳибкорӣ дар системаи муносибатҳои бозорӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Фаъолияти соҳибкории истехсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт ҳамчун як раванди озоди иқтисодӣ муайян мешавад, ки дар он субъектҳои хоҷагидорӣ ҳуқуқи мустақим ва озодона интиҳоб кардани самт, соҳа, шакл, намуд ва усулҳои амали фаъолиятро доранд. Ин ҳолат боиси таҳияи стратегияи хусусии ҳар як субъект мебошад, ки дар доираи он қарорҳо ва тадбирҳо барои иҷрои фаъолият ва расидан ба мақсадҳо қабул карда мешаванд. Дар таҳия ва қабули чунин стратегия қарорҳои идоракунӣ, таҳлил ва банақшагирии нишондиҳандаҳои муҳимми фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ, интиҳоб ва

чобачогузории кормандон, шабака ва воситаҳои фурӯши молҳо, омӯзиши талаботи харидорону молистеъмолкунандагон ва қонеъ гардонидани он бояд ба инобат гирифта шаванд. Дар охир муайян кардани низоми ҳаҷми муайяни музди кори кормандон, муқаррар намудани нархи молу ҳадамот, истифода ва тақсими фоида бо дарназардошти ҳиссагузори ба буҷети давлатӣ ва ғайраҳо мустақилияти том доранд [50, с. 8].

Ба ақидаи мо, соҳибкорӣ дар ҳама гуна тартиби кории фаъолият мустақилият дошта, фақат дар пардохти маблағҳои буҷетӣ чунин мустақилиятро надорад ва он ҳамин хел ҳам бояд бошад, чунки системаи ҳазинавии давлат дар асоси меъёрҳои муқарраркардаи Кумитаи андоз ва Вазорати молия мувофиқи муқаррарот ба тартиби муайян ба роҳ монда мешавад.

Дар шароити муосир ба ақидаи мо аз ташкили фаъолияти соҳибкорӣ дида раванди идоракунӣ мавқеъ ва манзалати муҳимро дар шароити иқтисоди бозорӣ ишғол менамояд.

Нақш ва мавқеи соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ на танҳо аз рӯйи ба даст овардани ҳадди максималии фоида, инчунин, ташаккули синфи миёна дар ҷамъият, ғанигардонии ҳамаи дараҷаҳои буҷа муайян карда мешавад.

Ба андешаи мо, ҳарчанд ин таҳқиқоти алоҳида барои амиқ ва рушди соҳибкорӣ, махсусан дар соҳаи кишоварзӣ аҳаммияти зиёд доранд, аммо баррасии робитаҳои танзими фаъолияти соҳибкорӣ бо институтҳои иқтисодиву молиявӣ ва омилҳои идоракунӣ метавонад ба рафъи камбудии мавҷуда ва рушди он кумак намояд. Ин масъалаҳо, махсусан тавассути пешниҳод кардани хизматрасониҳои муосир ва қонеъ кардани талаботи рушди соҳибкории истеҳсолӣ, бо назардошти ҷанбаҳои институтсионалии мустаҳкамкунандаи истеҳсолот ва ба талаботи истеъмоли мувофиқ, моҳияти категорияи рушди соҳибкории истеҳсолиро бештар ошкор мекунад. Илова бар ин, ин омилҳо мукамалсозии концепсияи рушди соҳибкории истеҳсолиро дар соҳаи аграрӣ талаб мекунанд, ки барои таҳкими устувории иқтисодӣ ва рушди дарозмуддати

соҳа зарур аст. Зеро таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи кишоварзӣю саноатӣ нишон медиҳанд, ки инфрасохтори дастгирии субъектҳои соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ ҳамчун низоми ташкилотҳои давлатӣю ғайридавлатӣ аст, ки барои ташаккул ва рушди баҳши хусусӣ шароит муҳайё менамояд, инчунин дар таъсису дастгирии фаъолияти самараноки субъектҳои соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣю иқтисодиёт нақш ва ҷойгоҳи муҳим дорад.

Тибқи таърифҳои зикршуда, фаъолияти соҳибкорӣю истеҳсолӣ ҳамчун як раванди мустақил ва фаъоли иқтисодӣ муаррифӣ мешавад, ки ҳадафи асосии он ба даст овардани фоидаи мунтазам ва беҳтар намудани шароити зиндагии шахсӣ тавассути қонеъ кардани талаботи истеъмолкунандагон мебошад. Вобаста ба гуфтаҳои боло дар идомаи таҳқиқ масъалаи ташкилию иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣю истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ мавриди таҳлилу омӯзиш қарор дода мешавад.

1.2. Механизми ташкилию иқтисодии рушди фаъолияти соҳибкорӣю истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣю иқтисодиёт

Аз омӯзишу баррасии масъалаи болозикр (зербоби якуми боби якум) муайян карда шуд, ки новобаста ба таҳаввули таърихӣ мафҳумҳои соҳибкорӣю соҳибкорӣю истеҳсолӣ таърифи ягона ва умумиқабулро соҳиб нагардидаанд. Дар фаҳмиши нисбатан умумитар фаъолияти соҳибкорӣю истеҳсолӣ ҳамчун як раванди мустақил ва фаъоли иқтисодӣю муаррифӣ мешавад, ки ҳадафи асосии он ба даст овардани фоидаи мунтазам ва беҳтар намудани шароити зиндагии шахсӣ тавассути қонеъ кардани талаботи истеъмолкунандагон мебошад. Вобаста ба чунин мазмун механизми ташкилию иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣю истеҳсолиро дар соҳаи аграрӣю иқтисодиёт муфассал таҳлилу баррасӣ менамоем.

Қобили қайд аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳибкорӣ пас аз гузариш ба иқтисоди бозорӣ диққати аввалиндараҷа зоҳир гардида, дар ин

давра соҳибкорӣ тамоман аз нигоҳи нав бавучуд омад, ки минбаъд ба рушди иқтисодиёт ва истеҳсоли маҳсулоти худӣ мусоидат намуд. Бо дарназардошти ин, масъалаи ба роҳ мондани истеҳсолоти кишоварзӣ дар корхонаҳои комплекси агросаноатӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи кишоварзӣ шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ мавҷуданд. Яке аз шаклҳои он соҳибкорӣ мебошад, ки низоми муносибатҳои дохилии байни шарикони корхона ва инчунин муносибатҳои корхонаро бо дигар корхонаҳо ва мақомоти давлатӣ муайян мекунад.

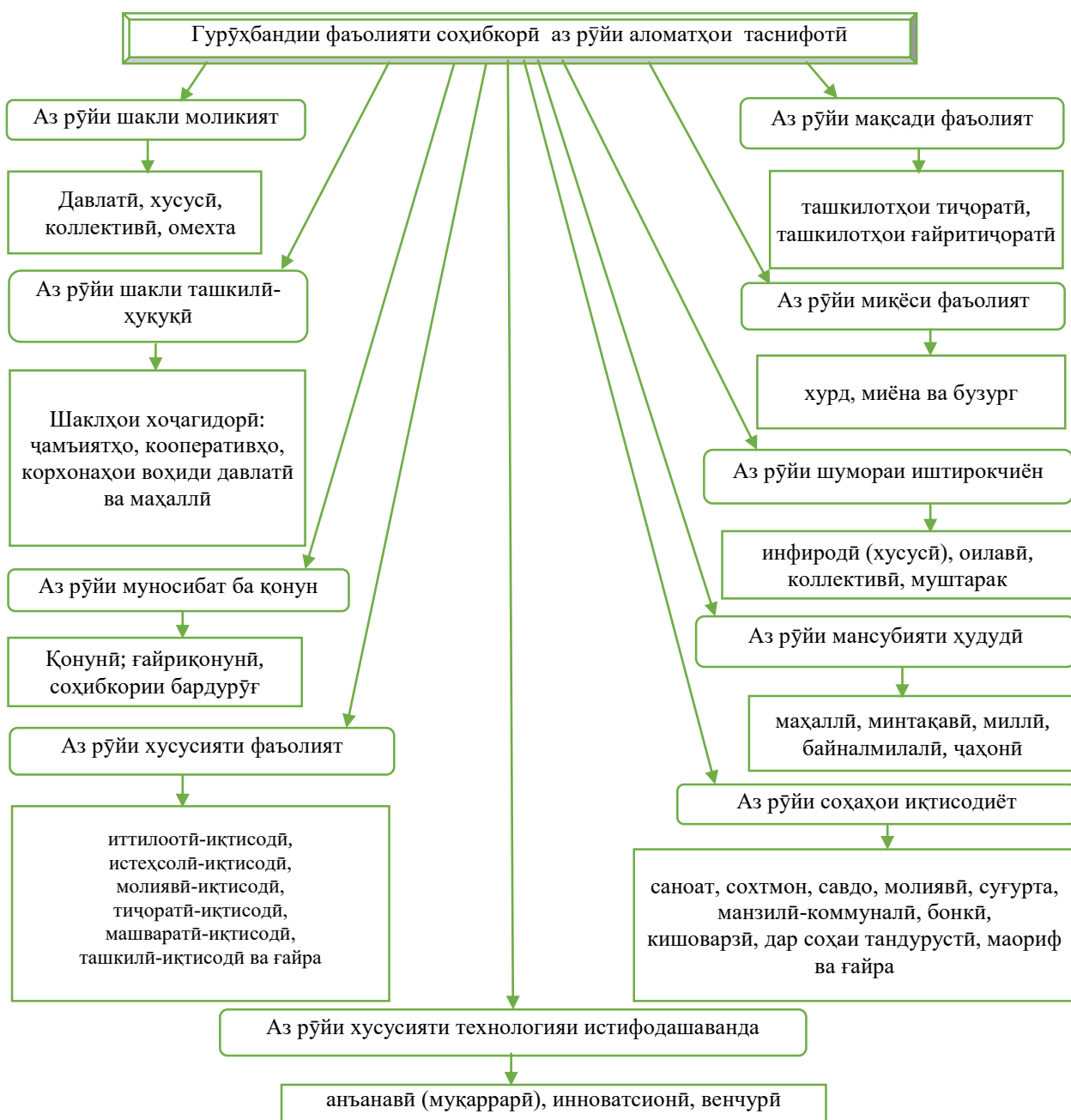
Дар китоби дарсии «Курси назарияи иқтисод» намуд ва шаклҳои раванди соҳибкорӣ дар системаи муносибатҳои иқтисодӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, чунин шаклҳои татбиқи соҳибкорӣ, аз қабili соҳибкории хусусӣ, коллективӣ ва давлатӣ дар шароити муосир муайян карда шудааст [52, с. 493].

Ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ бе иштироки субъектҳо ва объектҳои муайяни он ғайриимкон аст. Иштирокчиёни фаъолияти соҳибкорӣ, дар сурати мавҷуд будани шаклҳои гуногуни моликият метавонанд соҳибкорон, деҳқонон, менечерон, иҷорагирон ва дигар шахсони воқеӣ бошанд.

Ҳар як соҳибкоре, ки фаъолияти худро дар соҳаи аграрӣ ба роҳ мемонад, бояд эҳтиёҷот ба захираҳои моддӣ, молиявӣ, манбаъҳои ба даст овардани онҳоро ба таври мушаххас нишон диҳад ва фаъолияти минбаъдаро дақиқ муайян кунад.

Дар системаи соҳибкорӣ шаклҳои он маҷмуан ба таври назариявӣ шарҳ дода мешаванд. Соҳибкорӣ намуди махсуси фаъолият буда, дар ҳама соҳаҳо ба роҳ монда мешавад. Мақсади фаъолияти соҳибкориро характери муносибатҳои дар ҷамъият доштаи он муайян менамояд.

Дар шароити муосир фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯйи аломатҳои гуногун гурӯҳбандӣ мегарданд, ки дар расми 1.8 пешниҳод шудаанд.

Расми 1.8. – Гурӯҳбандии фаъолияти соҳибкорӣ аз рӯйи аломатҳои таснифотӣ

Сарчашма: Муаллиф дар асоси адабиёти иқтисодӣ таҳия кардааст.

Дар маҷмӯъ, таснифоти соҳибкорӣ ба он нигаронида шудааст, ки шакл ва намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуда, дар асоси он мавқеи ҳар як шакл ва намуди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ арзёбӣ карда шавад. Бояд гуфт, ки бе мавҷуд будани заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ намудани фаъолияти мазкур ғайриимкон аст. Амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ нисбат ба дигар

соҳаҳо муқаррарӣ ва одӣ ба назар мерасад. Аммо бояд гуфт, ки характери мавсимӣ доштани соҳа барои ба роҳ мондани чараёни истеҳсолот як қатор талабот ва мушкилотро пеш мегузорад, ки аз дигар соҳаҳо ба кулӣ фарқ менамояд. Бинобар ин, ташкили соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити зудтағйирёбандаи иқтисодиёт яке аз масъалаҳои мубрам маҳсуб меёбад.

Соҳибкории инфиродӣ як шакли соҳибкорӣ мебошад, ки дар асоси моликияти хусусии шахси алоҳида бо мақсади ба даст овардани даромад кору хизматрасониро ба роҳ мемонад. Метавон гуфт, ки ҳамин хусусияти ин шакли соҳибкорӣ метавонад ҳамчун заминаи асосӣ барои ба вучуд омадани шаклҳои дигари соҳибкорӣ мусоидат намояд.

Дар ҳама давраи замон фаъолияти инсон ба қонунҳои гардонидани талаботи моддӣ нигаронида шудааст. Дар заминаи талаботи моддӣ чараёни истеҳсолоти молу маҳсулот ба вучуд омадааст.

Шакли соҳибкории инфиродӣ дар асоси меҳнати шахс ё меҳнати кироӣ ба роҳ монда мешавад. Аз рӯи хусусият фаъолияти соҳибкории инфиродӣ ба амалигардонии ташаббусҳо нигаронида шудааст. Яке аз хусусиятҳои соҳибкории инфиродӣ даст ёфтани ба рақобатпазирӣ дар бозор маҳсуб меёбад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ соҳибкории инфиродиро метавон дар шакли гурӯҳӣ ва дар шакли иттиҳодия ташкил намуд. Амалигардонии фаъолияти ҷунин шаклҳои соҳибкорӣ бе иштироки давлат дар танзими онҳо сурат мегирад. Ташаббусу қобилиятҳои махсуси инфиродӣ, ҳавасмандгардӣ, сатҳи нисбатан баланди ангезаи меҳнат, гирифтани ғоидаи шахсӣ, навоварию ихтироъкорӣ ва ба зудӣ ҷорӣ кардани онҳо дар раванди тавлидот нисбат ба дигар сохторҳои тичорат фаъолона сурат мегирад.

Шакли соҳибкории коллективӣ шакли соҳибкорие мебошад, ки дар он нақши асосиро ҳуқуқи иштироки коргарон мебозад. Он ҳамчун воҳиди ҳуқуқӣ дар шаклҳои ҷамъият (ширкатҳо)-и рафиқона; ҷамъияти саҳомӣ; ассотсиатсия (иттиҳод) ва ғайра амалӣ карда мешавад.

Фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ ҳамчун маҷмуи амалиёти соҳибкорон, аз маблағгузорию ибтидоӣ сар карда, то ба даст овардани ғоида ҳамчун ҳадафи

ниҳои ширкат сурат мегирад. Ин давраи фаъолият дар адабиёти иқтисодӣ ҳамчун «бизнес-оператсия» (амалиёти тиҷоратӣ) маънидод карда мешавад. Дар амалияи хоҷагидорӣ он ҳамчун муомилаи байни як ё якчанд субъектҳои иқтисодӣ (соҳибкорон) сурат мегирад.

Муайян кардани амалиёти ҷудогонаи тиҷоратӣ имкон медиҳад, ки ҳар як соҳибкор тавонад оғозу охири корро муайян намояд, ҳисобу китобро оид ба захираҳои иқтисодӣ (сармоя, меҳнат) ва натиҷаи ниҳои истеҳсолот аниқ кунад.

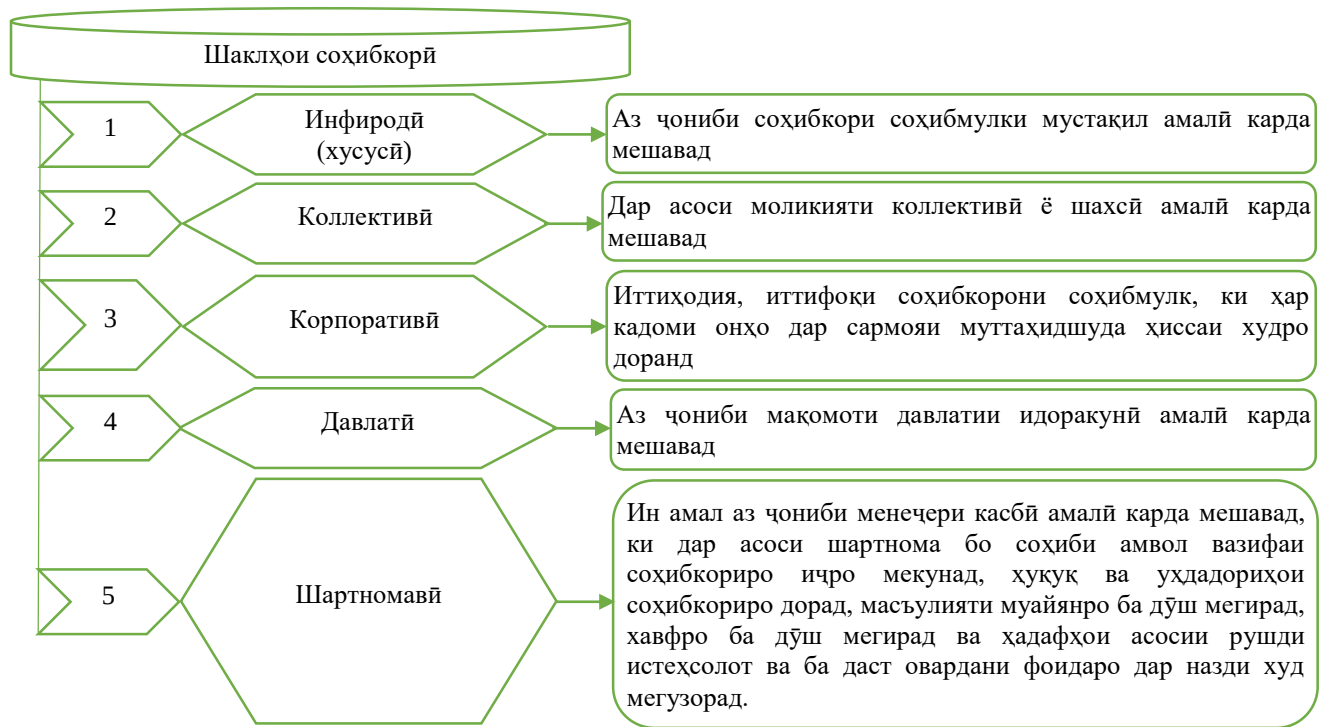
Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳама соҳаи сердаромад соҳаи аграрӣ ба ҳисоб меравад, ки талаботу эҳтиёҷоти истеъмолкунандагонро қонеъ мегардонад ва ба рушду инкишофи иқтисодиёти кишвар таъсир мерасонад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ яке аз роҳҳои рушди соҳибкорӣ ин муҳайё сохтани имконияту шароитҳои баробар ва тақмили заминаҳои устувори меъёрӣ-ҳуқуқӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ заруру муҳим арзёбӣ мешавад. Омилҳои муҳимтарин ташвиқ ва дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрӣ, инчунин, механизми беҳтарин тақсимои замин, мавҷудияти манбаҳои дастраси қарз, дастгирии моддӣ ва хизматрасонии баъди фурӯш маҳсуб меёбанд.

Фурӯши маҳсулоти соҳаи аграрӣ ташкили бозори фурӯши маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва инфрасохтори дахлдори бозори талаб менамояд. Дар марҳилаи кунунӣ масъалаи ташкили бозори аграрии умумӣ барои кишварҳои узви ИДМ аҳаммияти хоса касб намудааст.

Ба назари мо, шаклҳои соҳибкориро вобаста ба намудҳои моликият метавон ба чунин қисматҳо ҷудо намуд (расми 1.9).

Бояд ҳаминро қайд намуд, ки шаклу намудҳои мухталифи фаъолияти соҳибкорӣ дар системаи муносибатҳои кишоварзӣ мавҷуд аст, ки онҳо доир ба самтҳои гуногуни фаъолиятҳои истеҳсоли маҳсулоти баландсифатро ба роҳ монда, талаботу эҳтиёҷоти мардумро қонеъ менамоянд ва дар натиҷа ғоида ба даст меоранд.

Расми 1.9. - Шаклҳои соҳибкорӣ аз рӯйи шакли моликият

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст

Маврид ба ёдоварӣ аст, ки айни ҳол тибқи тартиботи қонунгузорию амалкунанда, алаҳхусус Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки соли 2014 қабул шуда, ба он соли 2020 тағйиру иловаҳо ворид карда шуд, дар он тасниф ва гурӯҳбандии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ бо чунин шакл пешниҳод шудааст:

- шахсони воқеӣ (шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд), ки ба соҳибкорӣ машғуланд;
- шахсони ҳуқуқӣ (ташкилоти тиҷоратии резидент ва ғайрирезидент, филиал ва намояндагӣҳои шахсони ҳуқуқии хориҷӣ), ки ба соҳибкорӣ машғуланд [12].

Вобаста ба ин, рушди соҳибкории истеҳсолӣ ба пешрафти босуръати иқтисодӣ мусоидат намуда, фарогирии бозорҳоро бо молу маҳсулоти ватанӣ фароҳам меорад. Соҳибкорони соҳаи аграрӣ дорои имконот ва захираҳои бузург барои расидан ба рушди мутавозини иқтисодиёт мебошанд, инчунин дар ҳалли мушкилоти иҷтимоии ҷомеа метавонанд саҳмгузор бошанд.

Хусусияти дигари ин шакли соҳибкорӣ истифодабарии ҳамаи намуди захираҳо ва фаъолияти доимӣ баҳри афзоиши ҳаҷми онҳо мебошад.

Як зумра муҳаққиқон-иқтисоддонҳои рус, чунин афзалиятҳои асосии соҳибкории истеҳсолиро дар баҳши аграрии иқтисодиёт пешниҳод намудаанд: «фаъолият кардан дар бозори маҳаллиро минтақавӣ, февран ҷавоб гардонидан ба шароити тағйирёбандаи бозор, муносибати бевосита бо харидорони маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, истеҳсоли маҳсулоти соҳаи аграрӣ ва хизматрасониҳо дар ин самт, имконият барои оғози соҳибкорӣ бо сармояи худӣ, ба роҳ мондани инноватсия бо мақсади рушди соҳаи аграрӣ, ҷалби васеи аҳоли ба фаъолияти соҳибкорӣ, риояи стандартҳо ва талаботи муносибатҳои бозаргонӣ» [44, с. 6].

Ташкил ва рушди фаъолияти субъектҳои соҳибкории истеҳсолии соҳаи аграрӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба болоравии рушди иқтисодиёт ва беҳтар гардонидани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат менамояд.

Бинобар ин, яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ба ҳисоб меравад. Фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисод бо назардошти хусусиятҳои хосси он инкишоф меёбад.

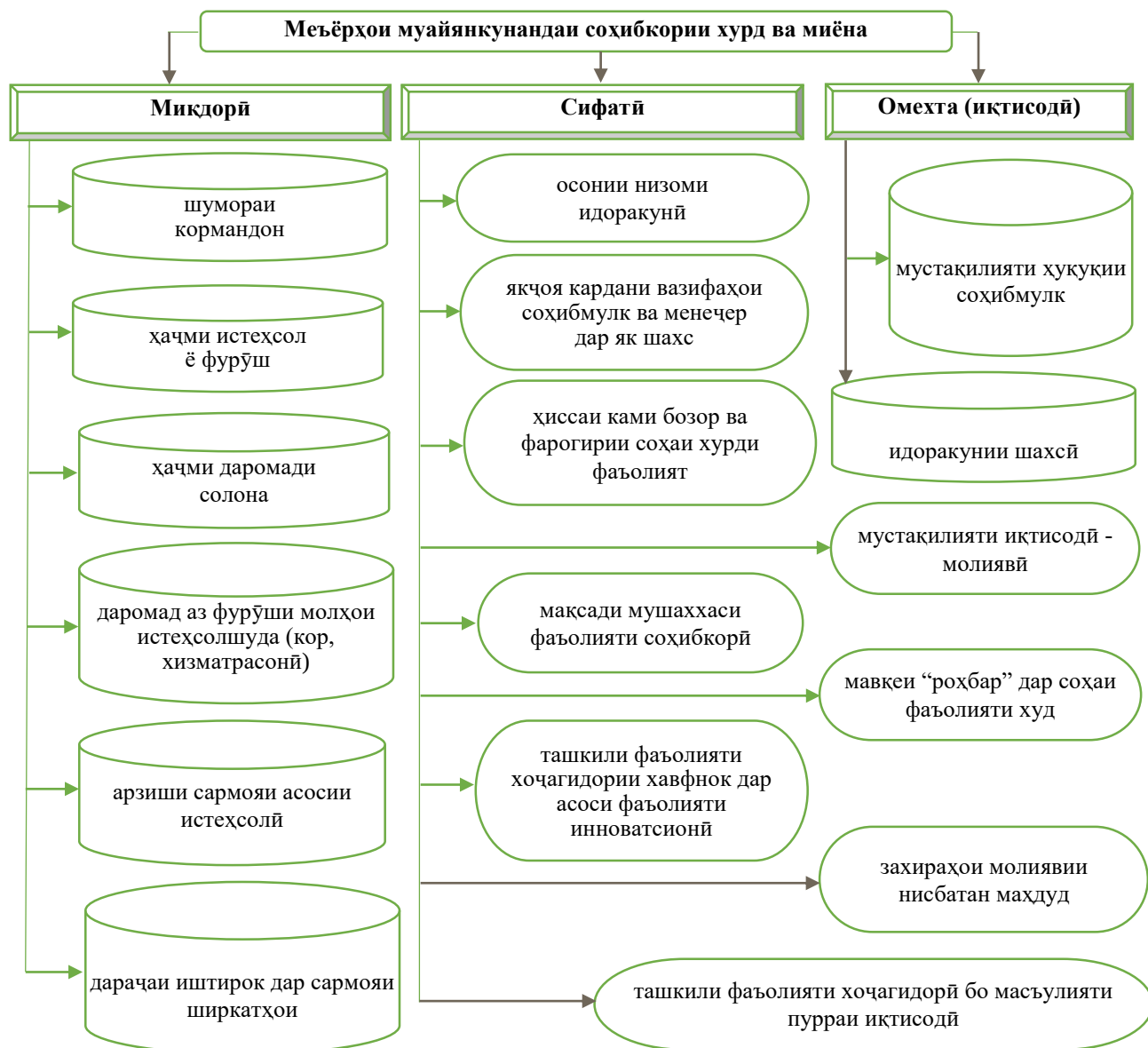
Тибқи муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҷимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (бо тағйири иловаҳо соли 2021) давлат ҳар гуна намуди фаъолияти соҳибкориеро, ки дар қонунҳои мавҷудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, эътироф ва иҷозат медиҳад [12].

Мутобиқи қонуни мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаклҳои ташкилию ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ ба чунин намудҳо тақсим мешаванд:

- ширкати инфиродӣ фаъолияти мустақилонаи шахси воқеӣ буда, бе он ки шахси воқеӣ аз номи ҳудаш бо ҳавфи худ ва масъулияти истифодаи амволи худ, ки барои гирифтани фоида (даромад) равона шудааст, амал мекунад [130].

Ҷойгоҳ ва нақши соҳибкории истеҳсолӣ дар иқтисодиёт асосан аз ҷузъиёти сифатӣ ва миқдории сохторҳои соҳибкории ташкилкунандаи он

муайян карда мешавад. Дар айни замон, таҷрибаи ҷаҳонӣ зиёда аз панҷох меъёри омории ба гурӯҳи хурд ва миёна дохил кардани соҳибкориҳо дар бар мегирад. Дар маҷмӯъ, онҳоро ба сифатӣ, миқдорӣ ва омехта (иктисодӣ) тақсим кардан мумкин аст (расми 1.10).

Расми 1.10. - Меъёрҳои таснифотии соҳибкории хурд ва миёна

Сарчашма: таҳияи муаллиф

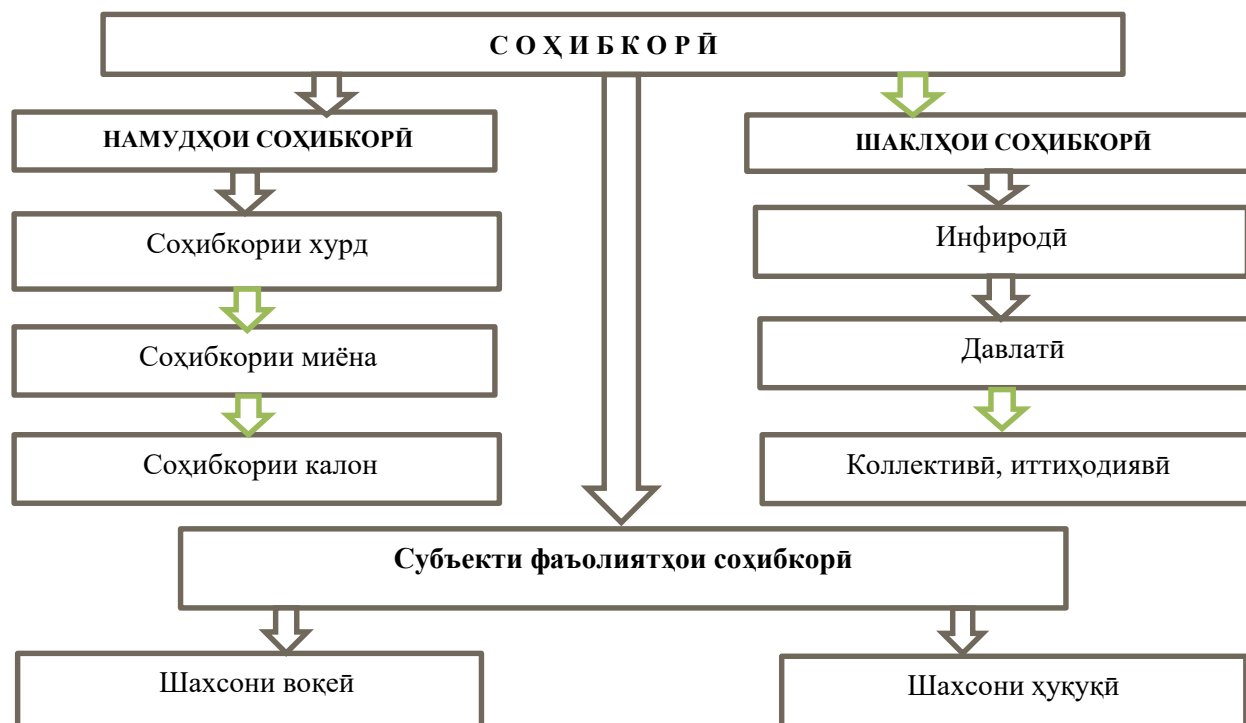
Бо дарназардошти муқаррароти қонуни зикршуда, тавсифи фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1.1. оварда шудааст.

Чадвали 1.1. - Тавсифи соҳибкории истехсолӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ

Шарҳи мафҳуми соҳибкорӣ	Ташаббуси хоҷагидорие, ки ба таваккал вобаста буда, барои ба даст овардани фаъолияти рақобатнок бо гирифтани даромад равона карда шудааст, соҳибкорӣ номида мешавад.
Аломати соҳибкорӣ	Ташаббуси хоҷагидорӣ, таваккали тиҷоратӣ, ҷавобгариҳои хоҷагидорӣ, омилҳои муттаҳидии истехсолот.
Мақсади ҳавасмандгардонӣ	Гирифтани даромад ва зиёд намудани моликият.
Мазмуни соҳибкорӣ	Ба даст овардан ва нигоҳ доштани бартариҳои рақобатнок.
Моҳият	Манфиатоварӣ ба воситаи мубодилаи бозор ва амалишавӣ бо принципи мусобиқавӣ
Шакл	Соҳибкории инфиродӣ, соҳибкории истехсолоти одии молӣ, соҳибкории коллективӣ, соҳибкории истехсолоти қарзӣ, ба мисли соҳибкории давлатӣ.
Вазифаҳо	Мутобиксозӣ ба муҳити хоҷагидорӣ, истехсоли маҳсулоти зиёд бо харҷи кам. Таъмини устувории молиявӣ. Ба муносибатҳои бозорӣ мутобик намудани субъектҳои соҳибкорӣ, ба пуррагӣ аз ҷиҳати иқтисодию иҷтимоӣ ҷавобгӯ ба талаботи муносибати бозорӣ бошанд.

Сарчашма: чадвал дар асоси маводи мавҷудаи илми иқтисодӣ, ки дар адабиёти муосир омӯхта шудааст, тартиб дода шудааст.

Умуман, фаъолияти соҳибкориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин гурӯҳбандӣ мекунанд (расми 1.11).

Расми 1.11. - Таснифоти фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Хочагиҳои деҳқонӣ ва субъектҳои онҳо шакли асосии ташкилию ҳукукии соҳибкории хурд ва миёна дар баҳши аграрӣ мебошанд. Ин ҳоҷагиҳо вазифадор карда мешаванд, ки заминро барои мақсадҳои таъйиншуда истифода баранд, ба ҳолати экологӣ ва муҳофизати он кафолат диҳанд, сари вақт андозҳоро пардохт намуда тавонанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин категорияҳои «ҳоҷагиҳои кишоварзӣ» мавҷуд мебошад, ки онҳо дар ҷадвали 1.2. пешниҳод гардидаанд.

Ҷадвали 1.2. – Субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва гурӯҳбандии онҳо дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соҳибкорон дар соҳаи кишоварзӣ	Намуду шаклҳои онҳо	Соҳтор (мундариҷа)
Корхонаҳои кишоварзӣ	Калону миёна ва давлатию хусусӣ	Ассотсиатсияҳо ва ҳоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ, ҳоҷагиҳои байниҳукуматӣ, корхонаҳои лизингӣ, кооперативҳои кишоварзӣ, агрофирмаҳо, ҳоҷагиҳои ёрирасони саноатӣ, нақлиётӣ ва дигар корхонаҳо ва ташкилотҳо
Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ	Миёна, хурд, хусусӣ, муштарак	Шахсони мустақили иқтисодӣ, ки тавассути таъсис ва ташкил кардани фаъолият аз ҷониби шахрвандон ё шахсони алоҳида, ё якҷоя дар асоси истифодаи амволи давлатӣ, замин ва дигар манбаъҳои табиӣ, ки моликияти шахсӣ доранд, кор мекунанд.
Ҳоҷагиҳои оилавӣ	Хурд ва инфиродӣ	Ҳоҷагиҳои алоҳидаи аҳолии кишвар, боғу тоқзорҳо, қитъаҳои замин.

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси маводи таҳлилшуда тартиб дода шудааст.

Тавре аз ҷадвали 1.2 бармеояд, ҳар қадар шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ зиёд шавад, ҳамон қадар рушди соҳа тақвият меёбад. Дар шароити муосир дар баҳши кишоварзии мамлакат шакли соҳибкории оилавӣ бештар рушд карда истодааст. Умуман, оила ҳамчун субъекти ҳоҷагидорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ хеле муносиб буда, дар ин шакли фаъолият ҳама аъзои оила дар истеҳсоли маҳсулот саҳм мегузоранд. Дар ин замина, баъзе аз муҳаққиқон ба он назаранд, ки «...арзёбии шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкории як субъекти ҳоҷагидор самаранокии муҳити рақобатро муайян месозад» [37, с. 288].

Ба назари мо, соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ дар шароити бозор метавонад ғоидаовар бошад, агар он ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир ва беҳтарсозии сифати маҳсулот нигаронида шавад. Бо мақсади ба даст овардани

фоидаи назаррас истехсоли маҳсулоте бояд ба роҳ монда шавад, ки дар бозор рақобатпазир бошад.

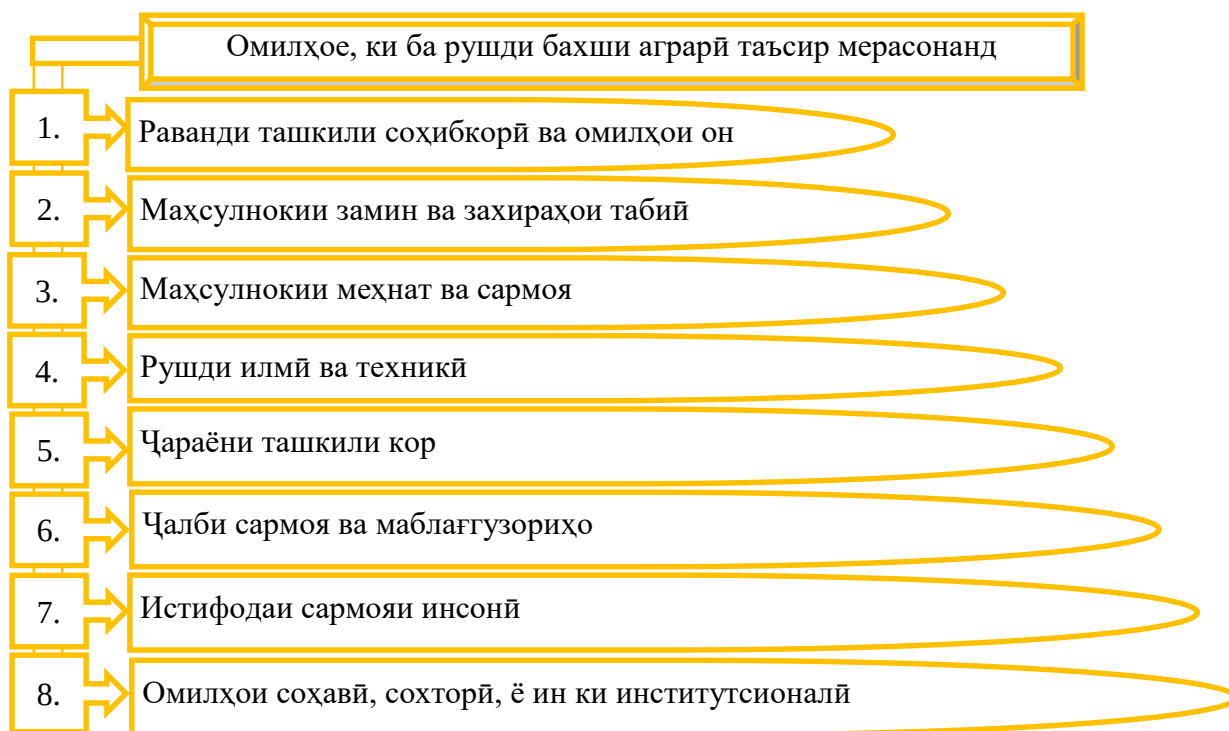
Ҳамин тавр, таҳлили шаклҳо ва намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ, дар амалияи хоҷагидорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ дар шаклҳои гуногун ба роҳ монда мешавад ва ҳар як шакл хусусиятҳои ба худ хосро доро мебошад. Инчунин, намуд ва шаклҳои фаъолияти соҳибкорӣ муҳолифи якдигар набуда, танҳо хусусият ва тарзу усули ташкили онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд.

Сиёсати аграрӣ дар шароити кунунӣ бояд ба шаклҳои гуногуни моликият ва намудҳои мухталифи фаъолияти хоҷагидорӣ асос ёбад. Чунки маҳз шаклҳои мухталифи моликият ва намудҳои гуногуни фаъолияти хоҷагидорӣ рақобати озодро байни молистеҳсолкунандагони маҳсулоти бахши аграрӣ ба вучуд оварда метавонанд. Мавриди зикр аст, ки бо мақсади ба вучуд овардани шаклҳои гуногуни моликият дар бахши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ислоҳот гузаронида шуд. Дар давраи аввали ислоҳот дар бахши аграрӣ заминаи илман асоснок вучуд надошт, чунки шарту шароити ислоҳот аз тарафи ташкилотҳои байналхалқӣ гузошта шуда, ақидаҳои пешниҳоднамудаи онҳо ба тариқи низомномаи алоҳида интишор нагашта, аз тарафи намоёндагонамон бо пешниҳод амалӣ карда мешуд. Соли 1995 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи рушди иқтисодӣ барои давраи то соли 2000-ро тасдиқ намуд, ки ин стратегия рушди ҳамаҷонибаи соҳаҳои хоҷагии халқи кишварро фаро мегирифт.

Рушди соҳаи аграрӣ аз омилҳои ба тариқи мусбӣ ва манфӣ ба он таъсиркунанда вобаста аст. Дар бахши кишоварзӣ омилҳои мусбӣ омилҳое мебошанд, ки ба раванди рушди соҳибкорӣ мусоидат менамоянд.

Бо мақсади рушди шаклҳои соҳибкорӣ инноватсияҳоро мавриди истифода қарор додан ба мақсад мувофиқ аст. Ба ин васила ба пайдоиши шаклҳои нави соҳибкорӣ метавон даст ёфт. Ба пайдоиш ва рушди соҳаи мазкур омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Нақши омилҳо дар рушди шаклҳо ва намудҳои соҳибкорӣ хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Муҳаққиқ ва коршинос М. Хуччек чунин ибраз медорад, ки «Рушд аксар вақт бо пешравӣ (бо навъи пешрафт) муайян карда мешавад. Ҷамъияти дорои имконоти зиёди моддӣ, ки зери таъсири шароитҳои гуногун таъсис дода шуда, тавассути истифодаи инноватсияҳо фаъолият мебарад, боиси пешрафт (техникӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ ва ғайра) гардида, ба суръати рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва шароити ҳама таъсир мерасонад» [116, с. 62-71] (расми 1.12).

Расми 1.12. - Омилҳои ба рушди соҳаи аграрӣ таъсирбахш

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маводи таҳлилшуда

Тавре аз нишондоди расми 1.12 бармеояд, ба рушди иқтисодиёт омилҳои гуногун таъсир мерасонанд.

Дар баробари ин, соҳибкорӣ дар рушди иқтисодиёти миллий нақши муассир дорад. Зикр кардан бамаврид аст, ки сарчашмаи рушди фаъолияти субъектҳои соҳибқорӣ истеҳсоли дар бахши аграрӣ фаъолияти инноватсионӣ ба шумор меравад, ки барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда мусоидат мекунад.

Рушди инноватсионӣ идоракунии пай дар пайро талаб мекунад, ки аз пайдоиши ғоя то қарорд ва қарор кардани инноватсия дар истеҳсолоту муомилотро дар бар гирад. Ба таври умумӣ, барои расидан ба истеҳсоли самаранок ва ба даст овардани натиҷаҳои молиявии баланди устувор,

корхонаҳо бояд диққати худро ба коркарди самаранок ва идоракунии сармояҳои имконпазир, ки метавонанд рақобатпазирии соҳибкоронро таъмин намоянд, равона кунанд. Дар шароити муосир, ки иқтисодиёт ба бозорҳои озод ва рақобатпазир гузаштааст, муҳим аст, ки корхонаҳо на танҳо захираҳои молиявии мавҷударо самаранок истифода баранд, балки ба технологияҳои пешрафта ва беҳтар кардани раванди истеҳсолот низ таваҷҷуҳ намоянд. Зеро гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ талаб мекунад, ки корхонаҳо маҳсулоти босифат ва мутобиқ ба талаботи бозорҳои ҷаҳониро истеҳсол намоянд. Яъне танҳо тавассути истеҳсоли молу маҳсулот дорои сифати баланд ва мутобиқ ба меъёрҳои байналмилалӣ соҳибкорон метавонанд дар бозори рақобатпазир ва тағйирёбанда бо дигар рақибон пайравӣ кунанд ва ҷойгоҳи устувор созанд. Ҳадафи зикргардида танҳо ба воситаи истифодаи навгониҳо амалӣ гардонида мешавад.

Соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрӣ фаъолиятест, ки ба ниғаҳдорӣ, коркард ва истеҳсоли маҳсулот нигаронида шудааст. Дар шароити имрӯза аз ҷониби сохторҳои давлатӣ шаклҳои гуногуни соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ ҳамаҷониба дастгирӣ ёфта, дар ин замина як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қабул гардидаанд, ки барои рушди ин соҳаи муҳимми иқтисоди миллӣ мусоидат менамоянд.

Фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ, фаъолияти муштараки мақомоти марказӣ, сохторҳои минтақавӣ, марказҳои гуногуни дастгирию машваратӣ мебошад, ки ҳамкории самарабахши онҳо рушди мутаваззини иқтисодиётро имконпазир мегардонад.

Барои он ки рушди соҳаи кишоварзӣ таъмин карда шавад, қабл аз ҳама, иртиботи мутақобилаи ҳамаи бахшҳои соҳаи кишоварзӣ бояд барқарор карда шавад. Аз ҷумла, зерсохторҳои соҳаҳои растанипарварӣ ва чорводорӣ бояд дар сатҳи минтақа аз як марказ идора карда шаванд. Яъне, идоракунии ҳама шаклҳои хоҷагидорӣ дар асоси сиёсати муосири аграрӣ аз тарафи раёсати соҳаи кишоварзӣ ноҳия, минтақа ва Вазорати кишоварзӣ ба роҳ монда шавад.

Бояд қайд намуд, ки ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон боиси пайдоиши шаклҳои гуногуни корхонаҳои истеҳсолӣ дар шакли хоҷагиҳои деҳқонӣ, ширкатҳои саҳомӣ ва ғайра гардидаанд.

Тибқи чадвали таснифи соҳибкории истеҳсолӣ бояд гуфт, ки имрӯз дар бахши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳама гуна шакли моликият ва шаклҳои хоҷагидорӣ мавҷуданд. Дар бисёр хоҷагиҳо новобаста аз шакли моликият хоҷагиҳо фоидаи муайян мегиранд, ки гирифтани фоида дар ин ҳолат на аз шакли моликият, балки аз шакли идоракунии онҳо вобаста аст. Ҳолати мазкур гуфтаи К.Марксро дар ҷилди аввали «Сармоя» ба ёд меорад: «Сармоядор дар Швейтсария зиндагӣ карда, заминҳои ӯ метавонанд дар Константинопол бошанд» [54, с. 325].

Муҳаққиқи ватанӣ Турсунова М.И. ташаккулёбӣ ва рушди фаъолияти соҳибкоро дар соҳаи кишоварзӣ таҳлилу баррасӣ намуда, қайд менамояд, ки «...дар фаъолияти соҳибкории хоҷагии кишоварзӣ дар соҳибкор ғайр аз доштани малакаи ташкилӣ, захиравӣ ва инноватсионӣ, инчунин донишҳои элементҳои асосҳои истеҳсолоти хоҷагии кишоварзӣ ва дар амалия малакаи истифодаи онҳо зарур аст. Бинобар ин, дилхоҳ шахсе, ки дорои сармоя аст, дар соҳаи хоҷагии кишоварзӣ соҳибкор шуда наметавонад» [114, с. 96-101]. Яъне тавре дар боло қайд намуда будем, барои ташкили соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ ба инобат гирифтани ҳамоҳангии омилҳои иқтисодиву биологӣ шарт ва зарур мебошад. Зимнан соҳибкор фаъолияти худро зери хавф ва таваккали шахсӣ амалӣ карда, аз рӯйи натиҷаҳои он масъулияти пурраи иқтисодиро ба уҳда мегирад.

Ҳамин тариқ, мақсади соҳибкор ҳама вақт ба гирифтани фоидаи муайян бояд равона карда шавад. Барои ӯ тарзи ташкили кор мумкин аст он қадар муҳим набошад, муҳим ба даст овардани фоидаи муайян дар давраи мувофиқ мебошад. Имрӯз дар хоҷагиҳои бахши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон тарзи ташкили кор ва хизматрасониҳо, аз ҷумла, дар хоҷагиҳои хурду миёна, ба тариқи одӣ, яъне бе шартнома дар бисёр маврид дар асоси қарордоди шифоҳӣ байни иҷоракор ва иҷорадиҳанда амалӣ карда мешавад. Ин амал дар бисёр

чойҳо дар чорчӯбаи тамоман дигар, яъне солҳои охир ба тарзи нав амалӣ шуда истодааст. Чунончӣ, дар бисёр минтақаҳо шуруъ аз моҳи декабр сар карда, шахсони корчаллон бо соҳибкорон шартнома баста, замини боғро бо ҳисоби миёнаи ҳосилнокии ҳар як дарахт ё килограмми ҳосили он пешакӣ харида мегиранд. Бо ҳамин роҳ то моҳи июн тоҷирон тамоми ҳосилро ҷамъ оварда, ба бозорҳои дохилӣ ё хориҷи кишвар ба содирот мебароранд. Хоҷагҳои муосир, аслан хоҷагҳои деҳқонӣ, ба номи як нафар ба қайд гирифта шуда, роҳбари хоҷагӣ метавонад як нафар бошад. Тарзи ташкили кор дар хоҷагҳои хурд ва миёнаи аграрӣ аз роҳбари хоҷагӣ вобастагӣ дорад, ки чӣ тавр корро амалӣ мекунад. Ин хоҷагҳо, асосан, аз ҷониби соҳибкоре, ки ба соҳибкори кишоварзӣ машғуланд сармоягузори карда мешаванд. Хоҷагҳои калони коллективӣ, деҳқонӣ ё корхонаҳои коркарди соҳаи аграрӣ аз тарафи дигар ташкилот маблағгузори карда мешаванд. Онҳо бештар аз бонкҳо қарз мегиранд, зеро барои дастгирии чунин хоҷагҳо имтиёзҳои зиёди қарздиҳӣ фароҳам оварда шудааст.

Дар соҳаи аграрии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкори инфиродӣ яке аз шаклҳои маъмулии соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Дар соҳаи растанипарварӣ ва чорводорӣ имрӯзҳо бисёре аз аҳолии деҳот ин шакли меҳнатро ба тариқи фаъолияти инфиродӣ ба роҳ мондаанд. Ин тарзи корро дар ду ҳолат ташкил кардан мумкин аст. Аввалан, ҳуди соҳибкори инфиродӣ метавонад дар шакли хоҷагии хонаводагӣ ба парвариши чорво ё растанипарварӣ шуғл варзад. Дар сурати 0,5 сотих ё як гектар замин доштан, онҳо метавонанд корро бе ҷалби шахсони дигар ба роҳ монанд. Дар ҳолати дигар дар ҳамин миқдор замин парвариши гандум ё дигар намуди маҳсулотро ба роҳ монда метавонад. Соҳибкори инфиродӣ метавонад дар давраи муқарраргардида ба пуррагӣ аз уҳдаи корхояш барояд. Аслан, давраи ҷамъоварии ҳосил ҷалби қувваи кори зиёдро талаб менамояд, дар дигар ҳолатҳо ҳуди соҳибкор бе ҷалби қувваи иловагӣ аз уҳдаи анҷом додани корхояш мебарояд.

Яке аз хосиятҳои асосии ин шакли соҳибкорӣ дар баҳши аграрӣ, ки он аз дигар намудҳои соҳибкорӣ фарқ мекунад, дар он аст, ки дар соҳаи кишоварзӣ дар замони имрӯза теъдоди хоҷагиҳои деҳқонӣ-оилавӣ ба таври назаррас афзоиш ёфта истодааст. Ин гуна фаъолият, ки асосан дар шакли соҳибкориҳои хурд ва миёна амал мекунад, аъзои як оила дар раванди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ фаъолона ширкат меварзанд. Ин шакли коркарди замин ва истеҳсоли маҳсулот барои дахҳо ҳазор оила имкони таъмин намудани ниёзҳои аслии худ ва пешбурди иқтисоди маҳаллиро фароҳам меорад, ки он ба устувории соҳа ва беҳтар шудани шароити зиндагии мардум таъсир мерасонад. То имрӯз қариб зиёда аз 125 ҳазор хоҷагии деҳқонӣ - оилавӣ дар қаламрави ҷумҳурӣ иҷозатнома ва ҳуҷҷатҳои зарурии фаъолияти мустақилонаи хоҷагидориро аз сохторҳои давлатии сатҳи зарурӣ гирифтаанд. Ҳамин тариқ, хоҷагиҳои деҳқонӣ-оилавӣ дар иқтисодиёти аграрии ҷумҳурӣ дар ҳама сохторҳои соҳаи кишоварзӣ фаъолият мекунанд. Хусусияти фарқкунандаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияткунанда аз дигар хоҷагиҳои давлатҳои ҳамсоя аз он иборат аст, ки дар ҷумҳурии мо ҳудуди заминҳои дар ихтиёри ин шакли хоҷагиҳо қарордошта хеле хурд мебошад. Дар бисёр давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ин хоҷагиҳо аз 200-400 то 600 гектар заминро дар ихтиёр доранд. Аз масоҳат ва ҳаҷми кори ҷараёни истеҳсолии хоҷагиҳои мазкур дигар муаммоҳо ба вуҷуд меоянд. Агарчи ин хоҷагиҳо хурд бошанд ҳам, дар онҳо мушкилоти зиёд ба назар мерасанд. Яке аз масъалаҳои ҳалталаб истифодаи технологияҳои муосир ба шумор меравад. Аммо, дар баробари ин ҷиҳати мусбии фаъолияти ин шакли соҳибкорӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар шароити нарасидани маблағ ё дар сатҳи зарурӣ ба роҳ намондани ҷалби сармоягузориҳо, хоҷагиҳои мазкур метавонанд раванди корро бе ҷалби маблағи иловагӣ ташкил ва ба роҳ монанд.

Камбудии дигар он аст, ки хоҷагиҳои мазкур раванди таъмини ҷойи кории иловагиро ташкил карда наметавонанд. Мақсади ташкили ҳама гуна кор дар шароити бозорӣ аз он иборат аст, ки ҷараёни такрористеҳсоли одӣ не, балки такрористеҳсоли васеъ ба роҳ монда шавад. Агар ин шакли

такрористеҳсол ба роҳ монда нашавад, пас болоравии бахши иқтисодиёти аграрӣ ва ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшаванда талаботи рӯзмарраи мардумро қонеъ карда наметавонад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо, вобаста ба иқтисодии хоҷагиҳои деҳқонии мавҷуда шакли занҷирии истеҳсоли маҳсулоти соҳаи иқтисодиёти аграрию ба роҳ мондан ба мақсад мувофиқ аст.

Шакли занҷирии кор дар соҳаи кишоварзӣ метавонад, ба рушди соҳа ва таъмини ҷойҳои корӣ мусоидат намояд. Дар ин шакл молистеҳсолкунанда на танҳо бо парвариши маҳсулот қаноат мекунад, балки раванди истеҳсоли маҳсулотро ба роҳ монда, метавонад корхонаи хурди истеҳсоли ташкил намуда, аз ашёи хом ё маҳсулоти парваридаи худ маҳсулоти гуногун истеҳсол намояд. Дар ин ҳолат хоҷагиҳои деҳқонӣ технологияҳои инноватсионро дар ҷаъолияти худ истифода бурда, соҳибкорию на дар сатҳи иқтисодиёти хурд, балки дар сатҳи сиёсати саноатикунонии давлатӣ амалӣ мекунад. Ин раванд метавонад ба амалишавии яке аз ҳадафҳои стратегии кишвар - саноатикунонии босуръат мувофиқат мекунад, ки аз тарафи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон карда шудааст.

Дигар шакли хоҷагиҳои дар шароити муосир ҷаъолияткунанда хоҷагиҳои оилавӣ-ичоравӣ мебошанд, ки онҳо ба идораи хоҷагиҳои истеҳсолии кооперативӣ шартнома баста, замин ё чорво ба ичора гирифта, парвариши онро ба роҳ мекунанд. Дар шартномаи хоҷагиҳо бо оилаҳои ичоракор тамоми раванди ҷараёни истеҳсоли ва ҳисоби нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ба пуррагӣ нишон дода шудааст.

Тавре қаблан зикр шуд, дар қаламрави ҷумҳурӣ барои хоҷагиҳои деҳқонӣ барои гирифтани қарз имтиёзҳои зиёд вуҷуд доранд. Яъне, бонкҳои, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаъолият доранд, маҳдудияти пешниҳоди қарз ба хоҷагиҳои кишоварзиро надоранд. Тамоми бонкҳо метавонанд, ба соҳибкорони бахши кишоварзӣ қарз диҳанд. Яъне, аз 17 бонк фақат Бонки миллии ин салоҳиятро надорад, дигар 16 бонку 79 ташкилоти хурди қарздиҳӣ имрӯз барои амалӣ намудани ин кор иҷозат доранд. Дар қаламрави ҷумҳурӣ, дар шароити муосир, нисбат ба системаи аграрӣ,

алалхусус соҳаи кишоварзӣ, имтиёзҳо барои соҳаи соҳибкории истеҳсолӣ хеле зиёд буда, шумораи ин имтиёзҳо зиёда аз 89-то мебошад. Дар соҳаи аграрӣ тарзи ситонидани пардохти андози замин барои таъмини сиёсати фискалӣ дуруст ба роҳ монда шуда, бо тартиби содакардашуда пардохт карда мешавад ва дарбаргирандаи 6 намуди андоз мебошад, ки дар як сол як маротиба пардохт карда мешавад.

Ҳавасмангардонӣ дар корхонаҳо ва хоҷагиҳои кишоварзӣ ба тариқи гуногун ба роҳ монда мешавад. Ин механизм на дар сатҳи корхона, балки дар сатҳи ҳокимияти маҳаллӣ вобаста аз аҳаммияти маҳсулоти истеҳсолшаванда татбиқ карда мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳавасмандгардонии кормандони соҳаи хоҷагиҳои кишоварзӣ дар сатҳи корхона ё хоҷагӣ аз вазъи молиявӣ ё устувории вазъи молиявии он, асосан аз ғоидае, ки дар ихтиёр доранд, вобастагӣ дорад.

Дар охир ҳаминро бояд қайд намуд, ки дар шароити ҳосси Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ва рушди шаклҳои мухталифи фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ, аз ҷумла дар соҳаи аграрии иқтисодиёт, дар маҷмӯъ як унсури муҳим ва асосӣ барои таъмини шуғли устувор ва пурмаҳсул маҳсуб мешавад. Ин намуди фаъолияти иқтисодӣ ба рушди минтақаҳои деҳот, беҳтар кардани ҳолати зиндагии мардум, пайдо гардидани имкониятҳои нав барои таъсиси ҷойҳои корӣ ва афзоиши истеҳсолот кумак мекунад, ки ба пешрафт ва таҳкими иқтисодиёт мусоидат мекунад. Вобаста ба ин дар зербоби оянда таҷрибаи ҷаҳонии механизми рушди соҳибкории истеҳсолиро дар соҳаи аграрии иқтисодиёт таҳлилу баррасӣ менамоем.

1.3. Таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба усулҳои рушди механизми соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт

Таҳлилу баррасии механизми ташкилию иқтисодии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ нишон дод, ки дар шароити кишвари мо соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ дар намуди соҳибкории оилавӣ бештар рушд карда истодааст. Зеро оила ҳамчун субъекти хоҷагидорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти

кишоварзӣ дар шароити муносибатҳои бозорӣ хеле муносиб буда, дар ин шакли фаъолият ҳама аъзои оила дар истеҳсоли маҳсулот саҳм мегузоранд. Вобаста ба ин, дар зербоби мазкур таҷрибаи ҷаҳонии механизми рушди соҳибкории истеҳсолиро дар соҳаи аграрии иқтисодиёт баррасӣ намуда, бартариатҳои онро барои шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳем.

Бояд гуфт, ки давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафтаи ҷаҳон дар доираи сиёсати иқтисодии худ бо таваҷҷуҳ ба бартарию имкониятҳои бузург барои субъектҳои соҳибкорӣ, алалхусус соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи аграрии иқтисодиёт, дар навбати аввал ба рушди ин шакли фаъолият равона менамоянд.

Мо дар ин қисмати қор, асосан мушкилоти ҷӣ гуна метавон соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи кишоварзиро бо истифода аз механизмҳо дар асоси таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ самаранок инкишоф дод ва дар татбиқи ин амсилаҳо дар кишварҳои мухталиф ҷӣ мушкилот вучуд дорад, мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор медиҳем.

Ин мушкилот метавонад вобаста ба сиёсати иқтисодии давлатҳои тараққиқарда ҷанбаҳои гуногунро дар бар гирад ва мо таҷрибаи як қатор кишварҳоро омӯхта, мушкилоти онҳоро баррасӣ намуда, механизми самаранокро барои иқтисодиёти Тоҷикистон пешниҳод менамоем.

Чуноне аз таҳлили зербобҳои боло маълум гардид, яке аз омилҳои муҳим ва муассири рушди иқтисодиёти қисми зиёди давлатҳои ҷаҳон соҳибкории истеҳсоли ба ҳисоб меравад. Соҳибкории истеҳсоли на танҳо ба ташаккул ва афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД), балки ба зиёд шудани шуғл ва фаъолияти аҳоли, инчунин ба беҳтар гардидани вазъи бучетӣ дар сатҳҳои давлатӣ ва маҳаллӣ таъсири калон мерасонад. Ин шакли соҳибкории иқтисодӣ барои зиёд кардани истеҳсолот, содирот, пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва зерсохтор хеле муҳим мебошад. Бинобар ин, дар стратегияи рушди иқтисодии кишварҳои пешрафта, ки кӯшиш мекунанд дар сатҳи ҷаҳонӣ рақобатпазир боқӣ монанд, диққати хоса ба рушди соҳибкории истеҳсоли дода мешавад. Ҳукумати ин кишварҳо вобаста ба аҳаммияти соҳибкории истеҳсоли

барои иқтисодиёти кишвар, тадбирҳои мухталифи иқтисодӣ, молиявӣ ва сиёсиро ба амал меоранд, ки ба таъмини рушди босуръати иқтисодӣ, барқарор кардани ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар кардани сифати зиндагии шаҳрвандон кумак мерасонанд. Аз ин рӯ, рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар кишварҳои тараққиқкардаи ҷаҳон ба як марҳилаи муҳимми таъмини устувории иқтисодӣ ва рушди ҳаматарафа табдил ёфтааст.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар баробари пешрафти илму техника ҳаёти ҷомеа талаботи имрӯзаи аҳоли ба таъмини маҳсулоти кишоварзӣ ғайриимкон мебошад. Сатҳи баланди ҷоригардонии навоариҳо, ҳаракатнокии тағйироти технологӣ, рушди босуръати соҳаи ҳадамот ва шуғл, рақобати тезу тунди нархию ғайринархӣ дар баҳши кишоварзӣ, дар маҷмӯъ рушди самараноки соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ, аз як тараф ба пастшавии нархҳои озуқаворӣ оварда мерасонад, аз тарафи дигар боис мегардад, ки истеъмолкунанда маҳсулоти баландсифатро ба даст меорад.

Дар қонуни Федератсияи Россия дар бораи соҳибкорӣ чунин гуфта шудааст: «Дастгирии ғайрифаъолияти соҳибкорӣ як раванDEST, ки аз тарафи тамоми мақомоти давлатӣ, маҳаллӣ ва минтақавӣ ба таври мутақобил ва ҳамоҳанг пеш бурда мешавад. Ин дастгирӣ на танҳо ба кумакҳои молиявӣ ва таҳияи барномаҳои дастгирии соҳибкорӣ, балки ба таъсиси шароити мусоид барои рушди ин соҳа тавассути ташкили зерсохтори зарурӣ, омӯзиш ва дастрасии осон ба захираҳои зарурии корӣ, инчунин коҳиш додани монеаҳои бюрократӣ ва ҳуқуқӣ вобаста аст. Дар заминаи ин, мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ барои татбиқи барномаҳои рушди соҳибкории истеҳсолӣ ҳамкориҳои фаъолона анҷом медиҳанд, ки он тавассути пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок, субсидияҳо, кумакҳо дар таҳияи стратегияи корӣ ва таъсиси минтақаҳои махсуси соҳибкорӣ (индустриалӣ ва аграрӣ) дар сатҳҳои маҳаллӣ ва минтақавӣ амалӣ мегардад. Ба ин тартиб, ба роҳ мондани чунин механизмҳои дастгирӣ барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ мусоидат мекунад, ки он дар натиҷа боиси афзоиши иқтисоди миллӣ, сохтани ҷойҳои корӣ ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли мегардад» [27].

Дар қисмати дигари қонуни мазкур чунин зикр гардидааст, ки: «Ҳадаф аз рушд додани соҳибқоронии истеҳсоли дар соҳаи аграрии иқтисодиёт, на танҳо дар дохили ҳуди Федератсияи Россия, балки барои ба хориҷа баровардани маҳсулоти ин корхонаҳо дар шаклҳои гуногун мусоидат менамояд» [27].

Аз ҷумла, дастурҳои зерин барои дастгирии соҳибқоронии истеҳсоли дар соҳаи аграрии иқтисодиёт пешбинӣ шудаанд:

- ба соҳибқорони навтаъсиси хурд ва миёна додани грантҳо;
- мусоидат дар рушди лизинги таҷҳизот ва воситаҳои махсуси нақлиёт, дастгоҳҳо, воҳидҳо, иншоот, мошинҳо ва технологияҳо;
- мусоидат ба рушди соҳибқоронии истеҳсоли хурд ва миёна дар соҳаи аграрӣ;
- таъсис ва рушди фондҳои кафолатнок.

Таъсис додани соҳибқоронии истеҳсоли хурд ва миёна дар низомии иқтисодиёти аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули корхонаҳо дар соҳаи агросаноатӣ, истифодаи самараноки захираҳои замин, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ бо мақсади рушди истеҳсолоти соҳаи аграрӣ ва таъмини бозорҳо бо маводи ғизоӣ ва ба содирот равона кардани маҳсулоти ватанӣ заминаи мусоид мегузорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати таъсис додани соҳибқоронии истеҳсоли дар бахши аграрии иқтисодиёт ба монанди бисёр кишварҳо, аз ҷумла: Фаронса, ИМА, Олмон, Чин, Нидерландия, Канада, Россия, Ҷопон, Сингапур, Тайланд ва дигарон мебошад. Дар Нидерландия умуман моликияти хусусӣ ба замин вучуд надорад. Вақтҳои охир аз рӯи таҷрибаи ҷаҳонӣ дар истифодаи замин бартарият ба иҷора додани он ба соҳибқорон дода мешавад.

Аз ин рӯ, таҳқиқи таҷрибаи ҷаҳонии танзими давлатӣ ва рушди соҳибқоронии истеҳсоли дар кишварҳои хориҷӣ, таҳлил ва арзёбии воситаҳои истифодаи онҳо барои дастгирии соҳаҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ, махсусан дар соҳаи кишоварзӣ, барои таъмини рушди устувори иқтисоди кишвар аҳаммияти бузург дорад. Таҳқиқи чунин таҷрибаҳо на танҳо имкон медиҳад, ки усулҳои муваффақи татбиқ ва барномаҳои ҳукумати кишварҳои пешрафта

дар соҳаи кишоварзиро омӯзем, балки роҳҳои самарабахши мутобиқ кардани онҳоро ба шароити иқтисодии кишвари худ ҷустуҷӯ намоем. Воситаҳои дастгирии давлатӣ дар шеваҳои гуногун, аз қабili таъмини қарзҳои имтиёзнок, субсидияҳо, ташкили заминаҳои инфрасохтори лозима ва таҳияи стратегияи махсус барои рушди бахши кишоварзӣ метавонанд барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ як алтернативаи самарабахш бошанд. Ба ҳамин тартиб, таҳияи барномаҳои муассир ва стратегияҳои ҳамгирӣ (интеграционӣ) барои ба кор даровардани таҷрибаи муваффақи кишварҳои хориҷӣ дар ҳамоҳангӣ бо эҳтиёҷоти иқтисодиёти миллӣ ва шароити маҳаллӣ барои рушди самараноки соҳаи кишоварзӣ ва иқтисоди кишвар аҳаммияти бузург ва эҳтиёҷманд дорад.

Таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки дастгирии самараноки соҳибкориро давлат метавонад вобаста ба таъсис додани мақомоти махсуси давлатӣ, ки салоҳиятҳои васеъ ва имкониятҳои зиёдро доро мебошанд, амалӣ гардонад. Чунин мақомоти давлатӣ метавонанд ҳамаи заруратҳои соҳибкорон, аз ҷумла дастрасӣ ба манбаъҳои молиявӣ, маълумот ва хизматҳои машваратӣ, инчунин барои имкониятҳои нави бозор шароити мусоид таъмин кунанд. Яке аз намунаҳои барҷастаи чунин мақомот дар ИМА мебошад, ки он Идораи тичорати хурди ИМА бо номи «Small Business Administration» (SBA) ташкил шудааст. Ин ташкилот соли 1953 таъсис ёфта, як намунаи комил барои дастгирии соҳибкории хурд ва миёна мебошад. SBA ба соҳибкорон кумак мерасонад, ки барои рушди тичорат ва ташкили ҷойҳои корӣ маблағгузорӣ кунанд, инчунин хизматҳои машваратӣ, омӯзишӣ ва ҳуқуқии заруриро пешниҳод мекунад. Таҷрибаи амрикоӣ нишон медиҳад, ки таъсиси чунин мақомоти махсус барои дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ дар дигар кишварҳо низ метавонад як усули самарабахш бошад, ки имкониятҳои нави иқтисодӣ ва рушдро барои тамоми ҷомеаҳо таъмин менамояд. Мисол: Дар Амрико зиёда аз 40% заминҳо ба иҷора дода мешаванд. Дастовардҳои ҳамаи ин давлатҳо дар бахши аграрӣ-иқтисодӣ хеле рушд карда, бо бартарӣ фаъолият мекунанд.

Олимон-иқтисоддонҳои маъруфи амрикоӣ Армстронг Х. ва Тейлор Ч. дар таҳқиқоти худ собит месозанд, ки: «Барои идоракунии самараноки ҷаъолияти хоҷагидорӣ дар шароити рақобатҳои шадид ва тағйироти иқтисодӣ муҳим аст, ки тамоми ҷишангҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ба ду баҳши асосӣ - макро ва микромуҳит ҷудо карда шаванд». Аз нуқтаи назари онҳо «...Макровоситаҳо шомили ҷишангҳои сиёсати монетарӣ, фискалӣ ва тижоратӣ мебошанд, ки ҳар яке бо таъсири бевосита ва муассир ба раванди истеҳсолот, меҳнат ва сармоягузори соҳибкории истеҳсолӣ робитаи ногустастанӣ доранд. Ин ҷишангҳо, ки аз ҷониби давлатҳо ва ташкилотҳои иқтисодӣ муқаррар мешаванд, метавонанд ба таври васеъ барои шаклдиҳӣ ва ташаккули муҳити иқтисодии рақобатпазир ва устувор дар соҳаи соҳибкории истеҳсолӣ истифода шаванд. Таҳлили дақиқи ин ҷишангҳо ва таъсири онҳо ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт имконият медиҳад, ки ҳукуматҳо стратегияҳои муассир ва саривақтӣ барои танзими иқтисодиро таҳия ва амалӣ намоянд» [30, с. 47].

Барои дастгирии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар иқтисодиёти кишвар пайваста ислоҳот ва тадбирҳои амалӣ равона карда мешаванд, ки мақсадашон беҳтар кардани шароити кор ва мусоидат ба ҷаъолияти соҳибкорон мебошад. Бахусус, барои паст кардани монеаҳои ҳуқуқӣ ва бюрократии шадид ба соҳибкорон имтиёзҳои зиёде мегардад, аз ҷумла кам кардани шумора ва меъёри андозҳо, сабук кардани бори молиявӣ бо паст кардани пардохтҳои ҳатмии буҷетӣ, инчунин коҳиш додани шумораи сохторҳои назоратӣ ва санҷишӣ, ки ҷаъолияти соҳибкоронро зери ҷишор мегузоранд. Барномаи моратория барои санҷишҳои ҷаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ қадами дигари сода ва бе монеа идома додани ҷаъолияти соҳибкорон мебошад. Ҳамчунин, давлатҳо барои фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди ин соҳа роҳҳои махсуси дастгирӣ, монанди барномаҳои қарзии имтиёзнок ва субсидияҳоро муаррифӣ мекунанд. Ин тадбирҳо боиси афзоиши сахми баҳши хусусӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва баланд рафтани сатҳи шуғл дар кишварҳо мегарданд, ки намунаи беҳтарин дар кишварҳои пешрафта дида мешавад. Дар натиҷа, ин амалҳо барои таъмини рушди устувор ва дастрасии

соҳибкории истеҳсолӣ ба имкониятҳои нави иқтисодӣ ва бозорҳои ҷаҳонӣ мусоидат мекунанд.

Ҳангоми таҳлилҳои муқоисавии фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ, муҳим аст, ки шартҳои воридшавии субъектҳои соҳибкорӣ ба гурӯҳҳои гуногун, муҳити иқтисодӣ ва ҳукукии кишварҳо, инчунин имкониятҳои табиӣ онҳо дар назар гирифта шаванд. Ворид шудан ба бозорҳои иқтисодӣ ва муваффақияти соҳибкорон дар ҳар як кишвар дар асоси як қатор омилҳо, аз ҷумла, омилҳои табиӣ, технологӣ, инфрасохторӣ ва ҳуқуқӣ муайян мешавад. Аз ин рӯ, шартҳои фарқкунандаи иқтисодии маҳаллӣ, дастрасӣ ба захираҳои табиӣ муайян, сиёсати давлатӣ ва муассисаҳои дастгирии соҳибкорӣ дар кишварҳо ба таври назаррас ба ҳам таъсир мерасонанд. Дар асоси ин таҳлилҳо, тавсияҳои барои рушди самарабахши соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт бояд ба хосиятҳои махсуси ҳар як кишвар ва шароити иқтисодии онҳо мувофиқ гардонида шаванд.

Фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ бахши муҳимтарини иқтисодиёти ин кишварҳо ба ҳисоб рафта, ҳиссаи корхонаҳои хурд ва миёна дар ММД-и ин кишварҳо беш аз 50-60% -ро ташкил медиҳад. Маълумот дар бораи сатҳи рушди соҳибкории истеҳсолии хурд ва миёна дар баъзе кишварҳо дар ҷадвали 1.3 оварда шудааст.

Чӣ тавре ки маълумоти дар ҷадвали 1.3 овардашуда нишон медиҳад, дар аксари кишварҳои рушдёфта ҳиссаи корхонаҳои истеҳсолӣ дар сохтори ММД 50-67 фоизро ташкил медиҳад. Масалан, дар ИМА, 68,2% Ҷопон 55%, Олмон 54%, Италия 60%, Россия 21% ва Қирғизистон 40%-и ММД ба фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ рост меояд. Барои мисол мо таҷрибаи 8 консерни Италия «Ферутси»-ро меорем, ки дар заминҳои кишвари Қазоқистон ва Федератсияи Россия ба тариқи иҷора кор карданд. Соли 1989 аз заминҳои ҷуворимакка ҳатто 100 сентнерӣ ва аз лаблабуи қанд 700-800 сентнер, аз тухми офтобпараст 25-30 сентнерӣ ҳосил гирифтанд.

Чадвали 1.3. - Мавқеи самаранокии рушди соҳибкории истеҳсолии хурду миёна дар иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон

Кишвар	Шумораи ширкатҳои хурд ва миёна		Шумораи шаҳрвандони машғул, миллион нафар	Ҳиссаи корхонаҳои истеҳсолии хурд ва миёна, %	
	ҳазор адад.	ба ҳисоби 1000 нафар		Ба сари ҳамаи шаҳрвандони машғул	дар ММД (тахмин)
Британияи Кабир	2630	46,0	13,6	49,0	50-53
Олмон	2290	37,0	18,5	46,0	50-54
Италия	3920	68,0	16,8	73,0	57-60
Фаронса	1980	35,0	15,2	54,0	55-62
Кишварҳои Иттиҳоди Аврупо	15770	45,0	68,0	72,0	63-67
ИМА	19 300	74,2	70,2	54,0	65-68
Ҷопон	6450	49,6	39,5	78,0	52-55
Федератсияи Россия	1347,7	9,49	17,8	25,0	20-21
Қирғизистон	553,7	103,5	0,315	14,2	38-40
Тоҷикистон	188,6	70,5	1,300	28	60-70

Сарчашма: Чадвал дар асоси таҳқиқотҳои [44, 89, 145] ва ҳисобкуниҳои муаллиф таҳия шудааст.

Савол пайдо мешавад, ки аз кадом ҳисоб ба ин натиҷа расиданд. Ин натиҷа, аввалан аз истифодаи технологияи пешрафта ва инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ, инчунин истифодаи тухмиҳои аълосифат ва мутобик кардани шароити парвариш барои растаниҳо вобаста аст. Мақсади асосӣ дар ин раванд - таъмини мунтазам ва саривақтии маводи ғизоии лозимӣ барои рушди солим ва самараноки растаниҳо мебошад.

Ғайр аз ин, дар ин раванд ба ҳимояи ин растаниҳо аз хатарҳои эҳтимоли тавассути истифодаи методҳои муосири муҳофизатӣ ва дароз кардани давраи рушди онҳо тавассути методҳои агротехникӣ ва химиявӣ диққат дода мешавад. Аз ин рӯ, барои ба даст овардани ҳосили баланд ва устувор, ҳар як марҳила аз интиҳоб ва омода кардани замин то ҳифзи растаниҳо дар муқобили бемориҳо ва аномалиҳои зарарнок нақши муҳим мебозад. Баъдан меҳнати самаранок ва пардохти музди меҳнати хуб ба коргарон боис шуда метавонад.

Таҷрибаи давлатҳои рушдёфта собит сохтаанд, ки соҳибкории истеҳсоли дар иқтисодиёти аграрӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарин ва сердаромад ба ҳисоб

меравад. Чунки дар ин шакли соҳибкорӣ ташкил ва раванди ҷараёни онро дар вақти кӯтоҳ амалӣ кардан мумкин аст.

Дар ИМА, Аврупо ва Чопон мафҳуми «Соҳибкории хурд» ба корхонаҳои миёна дохил карда мешавад. Одатан ин намуди фаъолияти соҳибкорӣ соҳибкорони инфиродӣ ва деҳқононро фаро мегирад. Мувофиқи стандартҳои амрикоӣ ва таҳлилҳои муосири соҳаи менечмент корхонаҳои миёна дар ИМА тибқи шумораи кормандон, ба категорияи ташкилотҳои шомил мешаванд, ки дар онҳо аз 100 то 500 нафар корманд кор мекунанд. Вале, дар муқоиса бо низомии ташкилоти корхонаҳо дар кишварҳои русӣ ва аврупоӣ тарзи коргузори тафовут дорад. Дар ин кишварҳо корхонаҳоеро, ки шумораи кормандонашон аз 100 то 250 нафар аст аксаран ба гурӯҳи «корхонаҳои миёна» дохил мекунанд. Ба ҳамин тариқ, шакли коргузории корхонаҳои миёна дар Русия ва Аврупо бештар ба гурӯҳҳои хурд ва миёнаи соҳибкории хусусӣ дахл дорад, ки онҳо дар маҷмӯъ қисми зиёди ҷойҳои кории бахши хусусиро таъмин мекунанд. Илова бар ин, дар ин минтақаҳо чунин корхонаҳо омилҳои муҳим дар рушди иқтисодиёт ба ҳисоб мераванд, зеро онҳо имкониятҳои зиёд барои шуғл, истеҳсол ва рушди минтақаҳо ва соҳаҳои гуногун фароҳам меоранд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар кишварҳои мутараққӣ ин намуди фаъолияти соҳибкорӣ асоси синфи миёна мебошад ва то 80 фоизи аҳолиро дар бар мегирад. Ва ҳаҷми сармоягузори дар рушди соҳибкории хурд ва миёна дар Иттиҳоди Аврупо бештар аз 60 фоизи ҳамаи сармоягузориҳои молиявии кишварҳоро ташкил медиҳад. Аз рӯйи баъзе ҳисобҳо дар ИМА 52% маҷмуи маҳсулоти миллии аз тарафи соҳибкорони хурд миёна истеҳсол карда мешавад [147].

Муҳаққиқи ватанӣ Качкуллоев А.Ф. дар таҳқиқоти худ қайд мекунад, ки: «Дурнамои рушди устувори иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити муносибатҳои бозор ба иқтисодиёти аграрӣ зарурати воқеӣ дорад ва он яке аз самтҳои асосӣ ва доимӣ, тақмили шакл ва усулҳои танзими давлатӣ ва ҳавасмандгардонии дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Дар робита ба ин, таҷрибаи кишварҳои хориҷа дар ин соҳа ҷолиби диққат аст.

Масалан, дар ИМА моҳияти чунин дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, ки тадбирҳои мушаххасро дарбаргиранда аст, аз ҷумла дастгирии машваратӣ барои фаъолияти ширкатҳои нафтаъсис, ки дар давоми 1-3 сол аз санаи ташаккулёбӣ (масалан, дар ИМА шӯъбаҳои минтақавӣ ва ҳукумати идораи соҳибкорӣ хурд) фаъолият мекунад, расонидани дастгирии молиявӣ ба сохтори ташкилшаванда ва ё додани имтиёзҳои муайян ба вай (одатан дар соҳаи андозбандӣ) мебошад, дигар ин ки дастрасии илмию техникӣ, ёрии технологӣ дар самти сохторҳои соҳибкорӣ молиявӣ дар давлатҳое ба роҳ монда шудааст, ки дар онҳо (масалан, дар Нидерландия), минтақаи илмӣ-техникӣ таъсис дода шуд, ки бо дархости корхонаҳо ба тариқи ройгон ба ҳалли масъалаҳои илмӣ-техникӣ ва технологияи инноватсионӣ ба корхонаҳо барои амалӣ намудани ақидаҳои нави пешқадам кумак мекунад, амалӣ карда мешавад» [130].

Дар айни замон, маҳаки асосии сиёсати аграрӣ аксарияти давлатҳои тараққиқардари дастгирии давлатии шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ аграрӣ тавассути ҳаргуна маблағгузориҳои молиявӣ ва имтиёзҳо ташкил медиҳад. «Таҳлилҳои амалӣ ва таҷрибаи кишварҳои рушдкарда нишон медиҳанд, ки дар давлатҳои тараққиқарда ва рушди ҷашмрас дар баҳши аграрӣ, аз ҷониби давлат маблағгузорӣ барои дастгирии соҳаи кишоварзӣ, аз ҳисоби сармоягузорию субсидияҳои давлатӣ, аз нархи бозорӣ ва арзиши истеҳсолоти кишоварзӣ ба таври назаррас баландтар мебошад. Дар ин давлатҳо, маблағҳое, ки ба соҳаи кишоварзӣ иқтисодиёт ҷудо мегарданд, баъзан то 1,5-2 маротиба зиёдтар аз нархи бозорӣ барои маҳсулоти истеҳсолшуда мебошанд» [33, с. 12].

Ҳамин тариқ, дар афзоиши истеҳсоли маҳсулоти соҳаи аграрӣ ва содироти он дар давлатҳои калонтарини дунё нақши дастгирии давлатӣ хеле ҳам намоён ва назаррас мебошад.

Зербинои рушди соҳаҳои иқтисодиёти аграрӣ аз алоқамандии байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва соҳибкорӣ хусусӣ дар сатҳи гуногун вобаста аст. Ҷиҳати татбиқи чараҳои танзими оқилонаи давлатӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар кишвари мо шароитҳои мусоид фароҳам оварда

шудааст. Давлат ба фаъолияти қонунии субъектҳои соҳибкорӣ монеа эҷод намекунад. «Мувофиқи қонуни нави андозбандӣ, ки аз 1-уми январи соли 2021 амал мекунад, ба соҳибкорони бахши гуногун қариб ҳама намуди имтиёзҳо пешниҳод гардидааст» [8].

Олимон-иқтисоддонҳои рус В.В. Генералова ва М.В. Личагина ба масъалаи дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ диққати махсус равона карда, онҳо чунин вазифаҳои асосии дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолиро дар соҳаи аграрӣ пешниҳод намудаанд: «Фаъолияти соҳибкорӣ ва таъмин намудани заминаҳои ташкилию ҳуқуқӣ ва иҷтимоию иқтисодии он дар шароити муосир, барқарор намудани меъёрҳои ахлоқии ҳуқуқии соҳибкорӣ ва ташкили онҳо, таъмин кардани рушди инфрасохтори соҳибкорӣ, дастгирӣ ва ҳамкорӣ дар фаъолияти хоҷагидорӣ бо соҳибкорон, ҳифз кардани муҳити зист ва амалигардонии сиёсати он» [34, с. 48].

Фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ бо нишондиҳандаҳои самаранокии меҳнат, бо хоҷагиҳои сустинкишофёбанда, ки талабот ба маҳсулот ва норасоии хизматрасониҳоро доранд, аз якдигар фарқ мекунанд. Онҳо ба буҷетҳои маҳаллӣ ва давлатӣ даромадҳои бештар ворид мекунанд, пешрафти илмӣ ва техникро дастгирӣ менамоянд ва дигар вазифаҳои муҳимро барои хоҷагиҳои халқ ба иҷро мерасонанд. Дар айни замон, афзоиши нақши соҳибкории истеҳсолӣ дар иқтисодиёти кишварҳои пешрафта як падидаи тасодуфӣ нест, балки он як талаботи зарурии таърихӣ ва натиҷаи талаботи эҳтиётӣ мебошад, ки дар равандҳои рушди қувваҳои истеҳсолӣ ва технологияҳо ба миён омадаанд. Дар бисёре аз кишварҳои хориҷӣ, соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ бо дастгирии ҷиддии молиявӣ ва қарзӣ аз ҷониби давлат эҳтиёҷ дорад. Дар ин ҷо давлат тавассути сохторҳои махсус маблағҳоро ба корхонаҳои соҳибкорӣ пешниҳод менамояд. «Масалан, тавассути Идораи тичорати хурд (ИМА), Кооператсияи суғуртаи тичорати хурд (Чопон), қарзҳо барои ширкатҳои хурду миёна (Фаронса) ва ғайра. Соли 1953 дар ИМА Агентии федералӣ - Идораи тичорати хурди Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

(SBA) таъсис ёфт, ки ҳанӯз ҳам манфиатҳои тижоратии хурдро дар сатҳи ҳукумат ҳифз мекунад. Ғайр аз ин, шуъбаҳои ин созмон дар ҳамаи шаҳрҳои калон ҷойгиранд, ба ҳамин тариқ, сиёсати дастгирии соҳибкорӣ на танҳо ба марказҳои асосии иқтисодии ИМА балки ба ҳамаи иёлот паҳн мегарданд. Вазифаҳои асосии идораи соҳибкорӣ (хурд, миёна ва бузург) ва филиалҳои он: кумак дар гирифтани қарз барои соҳибкориҳои кишоварзӣ; дастгирии техникӣ ва иттилоотии корхонаҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ; таъмини кафолати кредит барои корхонаҳои соҳаи аграрӣ; субсидия ва бевосита маблағгузориҳои соҳибкориҳои истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ аз ҳисоби буҷети худ» [130].

Ғайр аз ин, механизмҳои танзими давлатии соҳаи аграрии иқтисодиёт дар ИМА чунин мебошанд:

- дар намуди кумакпулиҳои давлатӣ ва субсидияҳо, пешниҳод намудани пардохтҳои мустақими ҷубронӣ ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ;

- низоми дастгирии нархи маҳсулоти аграрӣ, ки чиҳати таъмин намудани нархҳои ҳадди ақали кафолатнок пешбинӣ мегардад;

- доир ба танзим намудани бозори озуқаворӣ маҳсулоти кишоварзӣ андешидани тадбирҳои мушаххас;

- таъмин намудани қарздиҳии молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ бо гарави таъмини маҳсулоти кишоварзӣ, инчунин барои деҳқонони наватасис пешниҳоди қарздиҳии давлатӣ, ки дастрасии онҳо ба қарзҳои бонкӣ маҳдуд мебошад, бо ҳадафи дастгирии онҳо дар рушди фаъолияти кишоварзӣ;

- ташкил кардан ва дар назар гирифтани барномаҳои давлатии пешбурди соҳаҳои мустақили комплекси агросаноатӣ ва дигар бахшҳои иқтисодӣ оид ба рушди соҳибкориҳои истеҳсолӣ.

Дар ИМА бошад, шаклҳои ҷудо намудани субъектҳои соҳибкорӣ ба роҳ монда шудааст. Принсипи асосии субъектҳо ин даромади баланди истеҳсолӣ буда, ба тариқи васеъ амалӣ карда мешавад. Дар таҳқиқоти худ Качкулов А.Ф. қайд намудааст, ки: «миқдори зиёди пардохтҳо ба деҳқонон бо меъёрҳои баланд муайян карда мешавад, қисми зиёди субсидияҳо ба бахши

кооперативии соҳаи аграрии ИМА равона мегардад. Пардохтҳои асосӣ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ равона мешаванд, ки ҳаҷми фурӯши миёнаи ҳар як маҳсулоташон бештар аз 200 ҳазор доллари амрикоӣ аст. Танҳо 7% корхонаҳои калони хоҷагии ИМА 45% субсидияҳои ҳукумати ро ба даст меоранд, дар ҳоле ки 76% хоҷагиҳои деҳқонии хурд танҳо ба 14%-и имтиёзҳо дастрас мебошанд» [130, с. 50].

Дар таҳқиқоти як қатор олимон зикр гардидааст, ки: «нақши асосии таъсис додани ҷойҳои нави корӣ дар ИМА ба фаъолияти соҳибкорӣ, алаҳусус соҳибкорони истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ тааллуқ дорад. Аз ин рӯ, шумораи кормандони соҳаи агробизнес дар дохили иқтисодиёти аграрӣ беш аз 60% кормандонро ташкил медиҳад» [95, с. 91-94]. Кам намудани меъёри миёнаи корхонаҳо як роҳи муҳим дар тағйироти сохтори иқтисоди амрикоӣ ба шумор меравад. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки рушди иқтисоди ИМА дар марҳилаи табодули сохторӣ, вобаста ба глобализатсияи ҷараёнҳои иқтисодӣ, асосан ба соҳибкории истеҳсолӣ алоқаманд мебошад. Махсусан, соҳибкории хурд беш аз 55% ҳамаи навоариҳоро дар кишвар эҷод намуда, дар муқоиса бо ҳар як коргар дар корхонаҳои калони мамлакат, ду баробар бештар ғоида ба даст меоранд. Аз ин рӯ, соҳибкории хурд ва миёнаи истеҳсолӣ дар иқтисоди пуриқтисодии ИМА нақши муҳимму калидӣ мебозад.

Баъд аз Ҷанги якуми Ҷаҳонӣ дар кишвари Фаронса, яқум ба барқарор кардани иқтисодҳои истеҳсолӣ, сипас ба рушди истеҳсолот ва таъсис додани корхонаҳои самтҳои гуногун диққати махсус равона гардида буд. Бухрони иқтисодии миёнаи солҳои 70-уми қарни гузашта камбудиву норасоии соҳибкории бузургро ошкор кард ва самаранокии соҳибкории истеҳсолӣ, аз ҷумла хурд ва миёнаро дар соҳаи аграрӣ амиқ намуд. Дастгирии фаъолу зарурии соҳибкории хурд ва миёна дар Фаронса дар солҳои 80-ум ба роҳ монда шуд, ки устувории идоракунии давлатӣ ва мустаҳкам гардонидани фаъолияти соҳибкории хурд миёнаро оғоз намуданд.

Дар таҳқиқоти хеш Качкулов А.Ф. зикр мекунад, ки: «Стратегияи давлатии рушди соҳибкории истеҳсоли дар миқёси хурд ва миёна дар соҳаи аграрӣ дар Фаронса ба баланд бардоштани неру, устуворӣ ва рақобатпазирии корхонаҳо, хоҷагиҳо дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ иборат аз вазифаҳои зерин мебошад: тақмили системаи омӯзиш ва бозомӯзии мутахассисон барои корхонаҳои хурду миёна; ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ, мусоидат ба интиқоли технологияҳои нав ва барои баланд бардоштани имконияти содиротии соҳибкории хурд ва миёна; тақмил додани ҳамкориҳои байни муассисаҳои давлатӣ, шарикӣ ва ташкилоти ҷамъиятӣ бо мақсади татбиқи самарабахши барномаҳои миллӣ ва аврупоӣ ҷиҳати дастгирии соҳибкории хурд ва миёна; танзими иқтисодӣ ва коҳиш додани раёандҳои монополӣ дар соҳибкорӣ, ки ба ҳисороти солоне то 9 млрд евро бурда мерасонад; рушди умумичаҳонии технологияҳои иттилоотӣ ва бизнеси электронӣ ҳамчун самтҳои аз ҳама тадриҷан рушдбанда ва ғайра» [130, с. 12].

Таҳлилу мушоҳида нишон медиҳад, ки бо таъмин кардани захираҳои иқтидорӣ ва асоснок намудани асноди ҳуқуқӣ барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ дар муддати кӯтоҳ имкон фароҳам омад, ки кишвари Италия ба гурӯҳи мамлакатҳои рушдбета шомил гардад.

Дар ин замина, тавре муҳаққиқи рус Морозова С.А. қайд менамояд: «...Рушди устувор ва дарозмуддати соҳибкории хурду миёнаи истеҳсолӣ дар сиёсати хориҷии давлатҳо нақши муҳим ва ояндасозро мебозад. Ин масъала аз таъмин кардани имкониятҳои мухталиф барои корхонаҳои хурд дар ҳар як кишвар, инчунин, дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории хурду миёна мебошад» [99, с. 99-104].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки танҳо дар сурати дастгирии пурраи давлат муносибатҳои бозоргонӣ рушд мекунанд. Таҷрибаи кишварҳои зиёде аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар солҳои охир муносибатҳои бозоргонӣ бо суръати кам рушд мекунанд. Масалан, дар Ҷопон 99,6% соҳибкории хурду миёна буда, онҳо 80% истеҳсоли маҷмуи маҳсулоти дохилиро ташкил медиҳанд. Дар ин

кишвар барои татбиқи сиёсати давлатии рушди соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи аграрӣ ташкилоти махсуси давлатӣ таъсис ёфтааст.

Дар кишвари Корея тақрибан 3 миллион субъектҳои соҳибкории истеҳсолии хурду миёна фаъолият мекунад, ки 99,5%-и ҳамаи корхонаҳои кишварро ташкил медиҳанд, аз ҷумла, ҳиссаи соҳибкории хурд ба 97% мерасад. Соҳибкории хурд дар ин кишвар ба манбаи асосии фароҳам овардани чойҳои корӣ табдил ёфтааст, ки дар он 87%-и аҳолии иқтисодии ҷаҳон (беш аз 10 миллион нафар) ба кор таъмин шудаанд. Ҳамчунин, ба корхонаҳои хурду миёна тақрибан нисфи маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва 43% маҳсулоти содиротии кишвар мутааллиқ мебошад.

Дар Британияи Кабир, ҳоло дастгирии соҳибкории истеҳсолии миқёси хурду миёна дар сатҳҳои давлатӣ ва минтақавӣ бо як қатор меъёрҳо ва тадбирҳо амалӣ гардида, ба рушди ин бахши иқтисодӣ кумак мекунад. Маъмулан, барои пешниҳоди кумак ба соҳибкорон, давлат ва мақомоти маҳаллӣ барномаҳои махсуси молиявӣ, ҳуқуқӣ ва идоракунии пешниҳод намуда, шароити мусоид барои рушди соҳибкории истеҳсоли фароҳам меорад. Айни замон, дар кишвар дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсоли, аз ҷумла соҳибкории хурд ва миёнаи дар сатҳи давлатию минтақавӣ бо чунин меъёрҳо вобаста гардидааст:

- дар тамоми соҳаҳо ва манотиқи кишвар баланд бардоштани нуфузи ҳиссаи иқтисоди ҷамъиятӣ ва хусусӣ;

- пешниҳоди шароитҳои мусоид ҷиҳати рушди ояндаи соҳибкории хурду миёнаи истеҳсоли бо ҳадафи беҳгардонии малакаҳои касбӣ ва баланд бардоштани фаъолияти коргарон;

- ташвиқ ва дастгирии рушди соҳибкории тичоратӣ бо мақсади тақвият бахшидани нақши бахши хусусӣ ва афзоиш додани ҳиссаи он (аз ҷумла, тавассути ҳавасмандгардонии содирот);

- қисман кам кардани таъсири давлат ба фаъолияти соҳибкории истеҳсолии хурду миёна, то ки шароити мусоиди рушд ва дигар паҳлуҳои

марбут ба он, аз ҷумла, мустақилияти ғаврӣ ва истеҳсолию тиҷоратӣ, таъмин гардад.

Муҳаққиқи дигари ватанӣ Исоев А.О. зимни таҳқиқи масъалаи мазкур ба он назар аст, ки дастгирии соҳибкории истеҳсолии хурду миёна тавассути шаклҳои зерин амалӣ карда мешавад: «Кумак ва дастгирӣ ба корхонаҳои нафтайсисёфта; кумак ба таъмин намудани дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ; беҳтар намудани усулҳои идоракунии дар корхона, рушди бозори меҳнат ва мукамал гардонидани равандҳои истеҳсолӣ; пешбурди барномаҳо ва таҳқиқоти инноватсионӣ чӣхати рушди маҳсулот ва хизматрасониҳои нав; дастгирии соҳибкорон тавассути рушд додани имкониятҳои содиротӣ барои корхонаҳои хурд» [46, с. 6].

Аз таҳлилу баррасии масъала муайян мегардад, ки яке аз нишондиҳандаи муҳимму асосӣ барои устувории иқтисоди миллӣ ва рушди иқтисоди ҳар як мамлакат ин рушди соҳибкории истеҳсолии хурду миёна ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи кишварҳои Иттиҳоди Арвупо ва ИДМ дар самти дастгирӣ ва пешрафти соҳибкории истеҳсолии хурду миёна, аз ҷумла дар соҳаи аграрӣ барои дигар давлатҳо хеле муфид ва самарабахш хоҳад буд.

Таҳқиқоти олимони соҳа нишон медиҳад, ки «Дар даҳсолаи охир, ҳарсола дар Россия беш аз 50 000 корхонаҳои хурд таъсис меёбанд. Дар соҳаи соҳибкории истеҳсолии хурду миёна зиёда аз 24 миллион нафар ба фаъолият машғуланд. Дар баҳши коркарди канданиҳо дар иқтисоди Федератсияи Россия танҳо 120 ҳазор корхонаҳои хурд амал мекунанд. Вале, дар соҳаи хизматрасониҳои тиббӣ ва иҷтимоӣ, танҳо 20 ҳазор корманд дар тамоми Федератсияи Россия дар корхонаҳои хурду миёна кор мекунанд, ки ин 25 фоизи ҳаҷми умумии шуғлро дар иқтисодиёт ташкил медиҳад. Ҳиссаи гардиши молу хизматрасонӣ, ки аз ҷониби корхонаҳои хурду миёна истеҳсол мешавад, дар ҳаҷми умумии маҳсулот ва хизматрасонӣ, ки дар кишвар истеҳсол мегардад, зиёда аз 28,0%-ро ташкил медиҳад.» [139, с. 12].

Тибқи Қонуни Федералӣ «Дар бораи рушди соҳибкории хурд ва миёна дар Федератсияи Россия» аз 24 июли соли 2007, №209, муқаррароти зерин, ки ба соҳоти соҳибкории хурду миёна дахл доранд, дарҷ ёфтаанд: «ширкатҳои хурдтар - бо шумораи кормандон то 15 нафар ва гардиши солона то 60 миллион рубл; ширкатҳои хурд - бо шумораи кормандон аз 16 то 100 нафар ва гардиши солона то 400 миллион рубл; ширкатҳои миёна - бо шумораи кормандон аз 101 то 250 нафар ва гардиши солона то 1 миллиард рубл» [59, с. 133].

Таъмин кардани шароити мусоид барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт яке аз вазифаҳои муҳимми сиёсати давлатиро дар дигар кишварҳои узви ИДМ ташкил медиҳад. Чунончӣ, «...Ҳамкорӣҳои давлат ва соҳибкорӣ хусусӣ дар Қазоқистон тавассути мақомоти давлатӣ ва бо ташаббуси давлат ташкилшуда, дар ҷаласаи машваратии сатҳи гуногун ва ниҳодҳои марбут амалӣ гардида, пеш меравад» [59, с. 59].

Дар солҳои охир, Ўзбекистон диққати ҷиддӣ ба фароҳам овардани шароити мусоиди соҳибкорӣ истеҳсолӣ ва ангезаи он медиҳад. Ҳоло қариб 75% аҳолии қобили меҳнати кишвар ба соҳаи соҳибкорӣ истеҳсолӣ ҷалб шудаанд. Ба ин тартиб, соҳибкорӣ истеҳсолӣ ба як омили асосии таъмини шуғли аҳоли ва манбаи доимии даромад барои шаҳрвандони кишвар табдил ёфтааст. Дар соли 2017 аз ҳисоби рушди соҳибкорӣ истеҳсолии хусусӣ 680 ҳазор ҷойи нави корӣ таъсис дода шуд. Зиёда аз 60%-и онҳо дар минтақаҳои деҳот мебошанд. Дар Ўзбекистон мувофиқи барномаи давлатии дастгирии он соли 2011 «Соли тиҷорати хурд ва соҳибкорӣ» эълон гардид [145].

Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Қирғизистон, ки дар солҳои охир ба эҷоди шароити мусоид барои рушди соҳибкорӣ истеҳсолӣ, таҳкими заминаи меёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи соҳибкорӣ ва тақмили он, тарғиби соҳибкорӣ хусусӣ, ҷалби сармоя ва кам кардани даҳлат ба фаъолияти соҳибкорон равона шудааст, ба рушди ин бахш диққати махсус медиҳад. Ба хоҳири беҳтар кардани шароити сармоягузорӣ ва муҳити соҳибкорӣ, Шурои рушди савдо ва сармоягузорӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Қирғизистон таъсис ёфта, барои

таъмин кардани муколама байни чомеаи савдо ва давлат фаъолият мекунад. Таҳлили сохтори бахши соҳибкории истеҳсолӣ дар Қирғизистон тамоюли рушди устувор ва тадриҷиро нишон медиҳад. Ҳиссаи корхонаҳои хурду миёна дар маҷмуи маҳсулоти умумии дохилӣ 42% аст [59, с. -98-105].

Таҷрибаи баъзе кишварҳои пасошуравӣ нишон дод, ки қонунигардони иқтисодиёти бозорӣ дар соҳаи кишлоқ муддати чанд солро дарбар гирифта, вале амалӣ шуданаш дар шакли комил барои рушди самараноки соҳа натиҷа намедиҳад. Баъзе намудҳои маҳсулоте, ки дар бозори хориҷа барои харид пешниҳод мешаванд, онҳо дар хоҷагиҳои хурду миёнаи соҳаи кишоварзӣ истеҳсол гардида, дар асоси шартномаи тарафайн бо соҳибкорон ба бозори дигар давлатҳо пешниҳод карда мешаванд. Одатан ин намуди маҳсулот дар хоҷагиҳои маҳсусгардонидаи кишоварзии мамлакат истеҳсол карда мешаванд, ки дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазир мебошанд. Истеҳсоли ин намуди маҳсулот бо шакли хеле ҳам одӣ, анъанавии миллий ба роҳ монда мешавад.

Ба ақидаи муҳаққиқ Милосердов В. дар ташкили самаранокии фаъолият ва пешбурди хоҷагидорӣ шакли моликият муҳим нест. Дар шароити сармоядорӣ бисёр аз корхонаҳо, ки саҳмияшон дар дасти саҳомони номаълуманд онҳо ҳамчун идоракунанда мебошанд. Ҳангоми дигаргунсозӣ тағйирот ба вучуд мепайвандад, ки ин чараён агар дар сатҳи корхона бошад, дигаргуншавии шакли моликиятро нишон медиҳад. Дар ин ҷо коллективи коргарони корхона муҳим мебошад ё ин ки коргари алоҳида, ки ҳуқуқи худашро дошта, барои тасдиқи фикраш, ки ба раванди истеҳсолот таъвир бахшида, онро рушд медиҳад, пешниҳод намояд ва он тасдиқ гардида, коргар мукофоти пулӣ гирад ё дар мавриди аз тарафи коргарони корхона иҷро нагардидани вазифаи корӣ он ба ҷазо қашида шавад. Ё дар мавриде, ки коргар озод аст, вай қобилияти пурраи ҷисмонӣ ва зеҳнии худро метавонад доимо ба чараёни истеҳсолот сафарбар намояд ва ҷавобгари ро дар истифодаи ҳама гуна моликият дошта бошад [96, с. 24-32].

Дар давлати Исроил 91% ҳама намуди заминҳои маҳсулоти кишоварзӣ дар дасти давлат мебошад. Ва ин заминҳоро барои иҷора ба ташкилоти

кооперативӣ дар давоми аз 49 то 95 сол бо пардохти ҳаққи иҷораи хеле ҳам паст бо истифодаи авлодӣ ё ин ки бо тариқи муқаррарӣ давом додани муҳлати истифодаи иҷора бо наслҳои ояндаи онҳо бе ягон монеагӣ дода мешавад [146].

Дар умум, омӯзиш ва баҳодиҳии таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ гувоҳӣ аз он мекунад, ки барои инкишоф ва пешрафти соҳаҳои иқтисодӣ аграрӣ зарур меояд, ки аз ҳама гуна шаклҳои моликиятдорӣ ва хоҷагидорӣ истифода намоянд, яъне гуногуншаклии хоҷагидориро дар соҳаи кишоварзӣ ба роҳ монанд.

Хулосаи боби 1

Соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрӣ яке аз рукҳои муҳими рушди устувори иқтисоди деҳот ба ҳисоб меравад. Омӯзиши асосҳои назариявӣ нишон медиҳад, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар ин бахш дар заминаи ташаббуси шахсӣ, моликияти хусусӣ ва истифодаи самараноки захираҳои маҳаллӣ ташаккул меёбад. Он на фақат равандҳои истеҳсоли бевоситаи маҳсулоти кишоварзӣ, балки коркарди минбаъда, нигоҳ доштан, кашонидан ва ба истеъмолкунанда фурӯштани онро низ фаро мегирад. Рушди ҳамҷонибаи соҳибкории истеҳсолӣ ба ташаккули муҳити устувори иқтисодӣ дар деҳот мусоидат намуда, имкониятҳои таъсиси ҷойҳои нави корӣ, ҳавасмандгардонии афзоиши иқтидори истеҳсолӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, истифодаи оқилонаи иқтидори табиӣ захиравиро таъмин намуда, дар таҳкими амнияти озуқаворӣ кишвар нақши калидӣ мебозад.

Омилҳои чун муҳити институтсионалӣ, дастрасӣ ба технология ва бозор, дастгирии молиявӣ ва омодагии кадрҳо барои рушди он нақши калидӣ доранд. Моделҳои назариявӣ рушди соҳибкорӣ, аз ҷумла моделҳои инноватсионӣ ва институтсионалӣ, ҳамчун замина барои таҳлили равандҳои мавҷуда ва пешниҳоди ҷораҳои такмилдиҳӣ хизмат менамоянд.

Ташкили механизми самараноки рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрӣ талаботи муҳими баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзиро дар бар мегирад. Механизмҳои ташкилӣ ва иқтисодӣ бояд ба такмили идоракунии, дастрасии соҳибкорон ба

захираҳои молиявӣ, рушди инфрасохтори бозор ва барномаҳои дастгирии давлатӣ равона шаванд. Илова бар ин, низоми андозбандӣ, имтиёзҳои қарзӣ ва муҳити мусоиди ҳуқуқӣ ҳамчун воситаҳои таҳриқдиҳандаи рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши аграрӣ хизмат мекунанд.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ ба воситаи сиёсати давлатию хусусӣ, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ, кооператсия ва ҳамгироии истеҳсолкунандагон дар занчираҳои арзиши илова таъмин мегардад. Намунаҳои муваффақ, ба монанди таҷрибаи кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА ва Чин, нишон медиҳанд, ки дастгирии инфрасохторӣ, сиёсати субсидиявӣ ва барномаҳои омӯзишӣ барои соҳибкорон метавонанд боиси рушди устувори кишоварзӣ ва баланд бардоштани иқтисодии деҳот гарданд. Ин таҷрибаҳо барои кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Тоҷикистон, дар ҳалли мушкилоти дохилӣ ва ба роҳ мондани сиёсати самарабахши агросоҳибкорӣ намунаи арзишманд ба ҳисоб мераванд.

Ҳамин тариқ, аз омӯзиш ва таҳлилу баррасии боби якуми диссертатсия муайян гардид, ки соҳибкорӣ яке аз бахшҳои муҳимми иқтисодиёт ва фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ, аз ҷумла дар баҳши аграрӣ барои пешрафти давлат, таъмини неқӯаҳволӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ мусоидат менамояд. Таҷрибаи иқтисодии кишварҳои хориҷ (Иттиҳоди Аврупо ва ИДМ) нишон медиҳад, ки онҳо зинаи рушди худро аз ҳисоби тақвияти соҳибкории истеҳсолӣ ба даст овардаанд. Дар ин замина, бояд қайд намуд, ки барои ташкили чунин навъи соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ, мебояд баҳамалоқамандии омилҳои биологиву иқтисодӣ ба инобат гирифта шаванд. Ҳамзамон, самаранокии истеҳсоли маҳсулоти аграрӣ на ҳама вақт аз технология, балки аз тарзи корӣ ва истифодаи техника ва технология низ вобастагии калон дорад. Вобаста ба ин, дар боби дигари кор тамоюли рушди соҳибкории истеҳсолиро дар соҳаи аграрии иқтисодиёт таҳлилу баррасӣ намуда, зимни таҳлили муқоисавӣ таъсири омилҳоро ба рушди он дида мебароем.

БОБИ 2. ТАМОЮЛҲОИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР БАХШИ АГРАРИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРӢ

2.1. Арзёбии вазъи рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёти ҷумҳурӣ

Таҳқиқи асосҳои назариявии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт муайян намуд, ки саҳми он дар маҷмуи маҳсулоти дохилии давлатҳо, дар таъмини амнияти озуқаворӣ аҳоли ва таъмини соҳаҳои саноат бо ашёи хом, инчунин ба шуғли бештар фаро гирифтани аҳолии деҳот баланд буда, ниҳоят яке аз бахшҳои муҳимми стратегияи иқтисодиёти кишварҳо ва рақобатпазирӣ он мебошад. Мутаносибан дар боби мазкур тамоюли рушди ин навъи соҳибкориро таҳлилу арзёбӣ намуда, омилҳои мусоидаткунанда ва монеъшавандаро ба рушди он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мебароем.

Бояд гуфт, ки пас аз ғурупошии Иттиҳоди Шуравӣ 9 сентябри соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли дигар ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ истиқлолияти давлатии худро эълон дошт. Ба даст овардани истиқлолият барои рушди тамоми соҳаҳои иқтисодию иҷтимоии кишвар имконоту шароити муфид муҳайё сохт. Аммо, системаи иқтисодии нақшавии маъмурӣ-фармонфармой ё марказонидашуда, мутаассифона, мушкилотро дар ҷаҳорҷӯбаи он ба ҷаҳдани муносибату робитаҳои иқтисодӣ бо ҷумҳуриҳои дигари наздику дур ба бор оварда, боис ба он гардид, ки иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба таназзулӣ дучор гардад. Дар умум, он ҷангу низои дохилие, ки дар қаламрави ҷумҳурӣ оғоз шуд, ба мушкилоту норасоҳои зиёд кишварро рӯ ба рӯ гардонид, ба мисли мушкилоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ ҳолатро боз ҳам вазнинтар карда буд.

Дар аввали солҳои 90-уми асри XX соҳаи идоракунии давлатӣ дар кишварҳои собиқи Шуравӣ, алалхусус дар Тоҷикистон, ба ҳолати фалачшудаю бӯхронӣ мувоҷеҳ гардид. Аз як ҷониб, ноком гардидани сохторҳои давлатӣ ва

идоракунии марказонидашуда боис ба афзоиши норасоии захираҳои молиявӣ ва кифоя набудани механизмҳои идоракунӣ гардид. Аз дигар тараф, бухрони шадиди иқтисодӣ, ки натиҷаи раванди бозсозии иқтисодӣ ва таназзули тамоми иқтисодҳо аз сохторҳои Шуравӣ буд, сатҳи истеҳсолот ва фурӯши маҳсулотро ба таври назаррас коҳиш дод. Чунин ҳолатро муҳаққиқи ватанӣ Турсунова М.И. таҳлилу баррасӣ намуда, қайд менамояд, ки «Дар оғози табaddулотии иқтисодӣ дар мамлакатҳои собиқ шуравӣ, аз он ҷумла Тоҷикистон, ҳамаи категорияи одамон барои хусусигардонии колхоз ва совхозҳои собиқ ғайб гардид, бо умеди ғоиданокии истеҳсолоти хоҷагии кишоварзӣ хоҷагии деҳқонии шахсӣ ташкил намуда буданд. Мутаассифона, аксарияти ин хоҷагиҳои деҳқонӣ самаранок истифодабарии замин ва дигар захираҳои таъмин карда натавонистанд, ки он сабаби ба таназзул дучор гаштани ин соҳа ва авҷ гирифтани муаммои озуқаворӣ гардид. Аз дигар тараф, аҳолии деҳот, ки технологияи парвариши маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ ва ҳайвонотро медонанд, барои идора кардани биснеси худ дар деҳот омода набуданд» [114, с. 96-101]. Ҳамин ҳолат ба маъзрати вазъияти иҷтимоиву иқтисодӣ оварда, барои кишварҳои мухталифи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, ҷалби сиёсати иқтисодии нав ва интиҳоби роҳҳои мувофиқ барои баромадан аз бухрон дар авлабият қарор гирифт.

Дар чунин шароити хеле душвор ва ноорому бухрони амиқ яке аз роҳҳои асосии баромадан ва таҷдиди иқтисоди кишвар интиҳоб кардани низоми иқтисоди бозорӣ буд. Дар иқтисоди бозорӣ рушди ғайолияти соҳибдорӣ, бахусус дар соҳаи истеҳсолоти аграрӣ, ки барои таъмини озуқаворӣ ва беҳбудии аҳоли аҳамияти муҳим дошт, ба як самти муҳим ва афзалиятноки сиёсати иқтисодии мамлакат табдил ёфт.

Муҳаққиқи дигари ватанӣ Валиев Н.Ш. зимни таҳқиқи ташаккул ва рушди соҳибдории хурд дар шароити ҷумҳурӣ ба нақши пешбарандаи роҳбарияти кишвар баҳои баланд дода, чунин қайд менамояд: «...Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз соли 2012 дар мулоқот бо соҳибдорони

кишвар, чунин ибрази андеша намуда буданд: Рушди соҳибкории хурду миёна ва мусоидати ҳамаҷонибаи ташаккулёбию рушди он аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати мамлакат аст, зеро соҳибкорӣ яке аз роҳҳои алтернативӣ дар бобати баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардуми кишвар ва заминаи бозғиримодии таъмини рушди босуботи иқтисодии миллӣ, зиёд намудани табақҳои миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад» [125, с. 205].

Бешубҳа, сарвари давлат ба иқтисодии кишвар ҳамчун мавқеи меҳварӣ баҳо дода, соли 2022 дар Паёми солонаи худ чунин ибраз намуданд, ки «Сарфи назар аз таъсири омилҳои манфии солҳои охир, аз ҷумла паҳншавии бемории сироятии КОВИД-19, низоъҳои тижоратӣ, муноқишаҳои минтақавӣ, ҳалалдор гардидани низоми муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодиву молиявӣ ва таъсири бевоситаи онҳо ба иқтисоди миллӣ ба мо муяссар шуд, ки нишондиҳандаҳои рушдро дар ин марҳалаи ҳассос таъмин намоем. Дар ҳафт соли охир суръати рушди иқтисодӣ миллӣ ба ҳисоби миёна 7,5 фоизро ташкил дод, ки ҳаҷми маҳсулоти дохилӣ 1,5 баробар зиёд гардид» [16, с. 1].

Ҳамчунин, дар Паёми имсолаи худ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин масъаларо мавриди таваҷҷуҳи ҳоса қарор дода, ибраз доштанд, ки «Ҳукумати мамлакат бо истифода аз ҳама захираву имкониятҳои мавҷуда ҷиҳати мунтазам беҳтар гардонидани шароити зиндагии мардум нақшаҳои бузурги созандагиро роҳандозӣ карда истодааст. Соли 2024-ум ҳаҷми маҳсулоти дохилии кишвар ба беш аз 150 миллиард сомонӣ ва суръати рушди воқеии он 8,4 фоиз расонида шуд» [15, с. 2].

Бомуваффақият ҳаллу фасл кардани ҳадафи стратегии кишвар дар шароити имрӯза, ки баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳолиро дар як давраи муайян ва дар ҷараёни вақт нишон медиҳад, боиси пайдо шудани алоқҳои ногузааста бо вазъи соҳибкории истеҳсолӣ, бахусус дар соҳаи аграрии иқтисодӣ гардид. Зеро, сатҳи некӯаҳволии аҳолии кишвар, ки ҳамчун нишондиҳандаи муҳим барои арзёбии рушди иқтисодию иҷтимоии давлат ба

ҳисоб меравад, ба сурати мустақим ба фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт ва рушду ташаккули он алоқаманд мебошад.

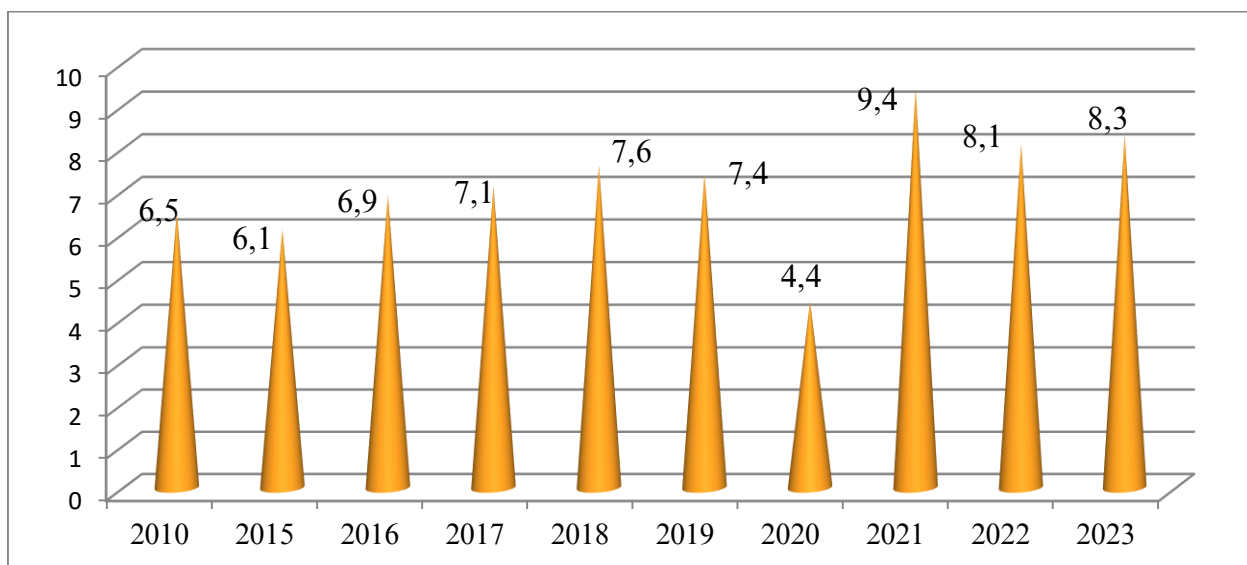
Соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ ҳамчун яке аз самтҳои калидии татбиқи амалии ислоҳоти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, ки на танҳо барои таъмин намудани маҳсулоти зарурии мардуми кишвар, балки барои рушди бозори маводи истеъмолӣ, ба хусус молу маҳсулоти ватанӣ, нақши муҳимми ҳудро мебозад. Иқдоми ҷиддӣ барои таҳкиму инкишофи соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаҳои гуногун, бахусус аграрӣ, боиси беҳтаршавии вазъи иқтисодӣ ва имкониятҳои корӣ мегардад, ки дар натиҷа ба беҳтар гардидани вазъияти иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳоли мусоидат менамояд. Ин раванд, инчунин, ба қонеъ гардонидани талаботи тағйирёбандаи истеъмолагарон ва таъмини бозори истеъмолӣ бо молу маҳсулоти баландсифат, ки ҷавобгӯии эҳтиёҷоти ҷамъият аст, мусоидат мекунад.

Дар Тоҷикистон, пас аз ба даст овардани соҳибистиклолӣ, аз рӯзҳои аввали истиқлолият ба татбиқи сиёсати ислоҳоти амиқ ва ҳамоҳанг бо шароити нави давлатдорӣ хоҷагидорӣ бозорӣ диққати махсус дода шуд. Барои дарёфти самаранокии назаррас дар иқтисоди миллӣ ва таъмин кардани рушди устувору бемайлони иқтисод, дастраскунӣ ба механизми нави қонунгузорӣ ва таҳкими асосҳои ҳуқуқии кишвар ҳамчун омили муҳим ва муассир ба ҳисоб мерафт. Ба ҳамин хотир, қабули қонунҳои нави мувофиқ бо талаботи шароити иқтисодии бозорӣ ва татбиқи пайвастаи ислоҳот дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагидорӣ, ба хусус дар бахши давлатӣ, нақши калон бозид.

Ин раванд ба рушди муназзам ва босуръати иқтисодиёти кишвар мусоидат намуд. Ба ғайр аз таъмини сулҳу суботи пайдор, ки барои пешрафти кишвар шартҳои зарурии амалӣ шуданро фароҳам овард, иқтисоди миллӣ ба нишон додани нишонаҳои рушд шуруъ намуд. Маҳз бо шуруи ислоҳот ва татбиқи сиёсати иқтисодии дуруст маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) сол то сол афзоиш ёфта, рушди иқтисодӣ бо суръати назаррас идома ёфт. Ин ҳолат, далели беҳбудӣ ва устувории иқтисоди кишвар дар шароити тағйирёбанда ва душвортарин замонҳои аввали истиқлолият мебошад.

Тавре ки маълум аст, дар тӯли чанд соли охир структураи маҷмуи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон шояд ба тағйироти муҳим гардидааст. Дар айни замон, ҳиссаи соҳаҳои хизматрасонӣ ва кишоварзӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба таври назаррас афзоиш ёфтааст, ки нишондиҳандаҳо дар доираи 45-47% барои соҳаҳои хизматрасонӣ ва 24,3%-24,6% барои кишоварзӣ қарор доранд. Ин омор нишон медиҳад, ки соҳаҳои хизматрасонӣ ва кишоварзӣ, ки қисми зиёди иқтисодиёти кишварро ташкил медиҳанд, аҳаммияти калоне дар пешрафт ва рушди иқтисодии кишвар доранд.

Ҳамзамон, дар ҳар ду соҳаи асосии иқтисодиёт – хизматрасонӣ ва кишоварзӣ – соҳибкорӣ маҳаки асосии рушд мебошад. Дар мавриди дигар, рушди ин соҳаҳо бевосита бо фаъолиятҳои соҳибкорӣ, ки дар онҳо соҳибкорони истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ нақши муҳимми худро мебозанд, алоқаманд аст. Ҳиссаи калонтари маҷмуи маҳсулот дар ин соҳаҳо ба фаъолияти соҳибкории хусусӣ рост меояд, ки яке аз унсурҳои муҳим барои таъмини суботи иқтисодӣ ва рушди устувор мебошад (диаграммаи 2.1).

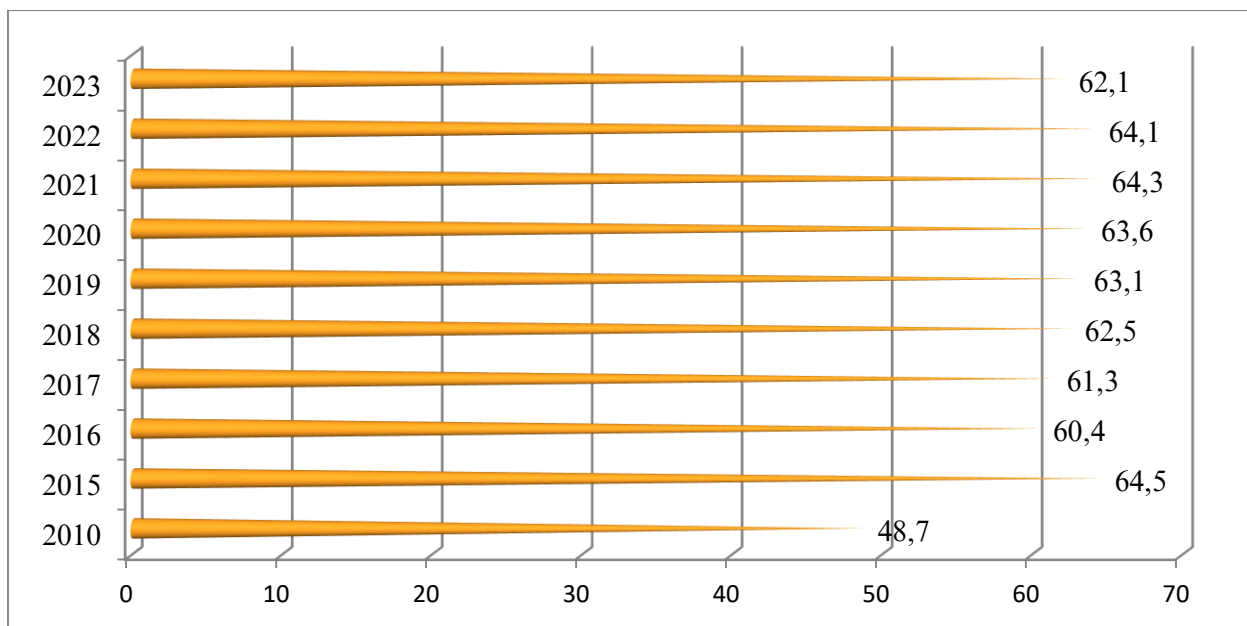

Диаграммаи 2.1. - Афзоиши суръати маҷмуи маҳсулоти дохилии ҳарсолаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2010 – 2023, % нисбат ба соли гузашта

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Вазъи иқтисодӣ – иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011. – С. 151, 2024. – С. 214.

Тибқи маълумоти оморӣ дар диаграмма овардашуда маълум мегардад, ки сол то сол суръати маҷмуи маҳсулоти дохилии ҳарсолаи Ҷумҳурии

Тоҷикистон афзоиш ёфта истодааст. Агар ба суръати афзоиши маҷмуи маҳсулот дар солҳои 2010 -2023 назар намоем, мушоҳида карда мешавад, ки аз 6,5 Ҷи соли 2010 то ба 8,3 Ҷи дар соли 2023 тағйир ёфтааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки сол то сол дар иқтисоди мамлакат нақши соҳибкорӣ зиёд гардида, оғоз аз соли 2011-ум аз тарафи субъектҳои соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкориҳои истеҳсоли нисфи зиёди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ истеҳсол мегардад (диаграммаи 2.2).

Диаграммаи 2.2. - Ҳиссаи ҳамаи соҳаҳои бахши соҳибкорӣ дар ММД-и Тоҷикистон (бо %)

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи оморӣ Вазъи иқтисодӣ – иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011. – С. 151. 2024. – С. 156-256.

Бори аввал соҳаҳои дигар низ, ба монанди саноат ва сохтмон, на танҳо нақши муҳим дар иқтисодиёти миллӣ доранд, балки дар онҳо низ рушди соҳибкориҳои хусусӣ нақши назаррасро мебозад. Тафовути назаррас ва таҳаввулоти ҷиддӣ, ки дар соҳаҳои саноат ва сохтмон ба амал омада, боиси коҳиш ёфтани вобастагии иқтисоди кишвар аз воридот ва таҳкими истеҳсолоти ватанӣ шудааст. Дар маҷмӯъ, таҳким ва рушди соҳибкориҳои истеҳсоли дар ҳама соҳаҳои иқтисодии кишвар боиси афзоиш ва устувории маҷмуи маҳсулоти дохилии Тоҷикистон гардида, рушди иқтисоди кишварро таъмин мекунад.

Ҳиссаи бахши хусусӣ, алаҳхусус соҳибкориҳои истеҳсоли дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, ки сол ба сол афзоиш ёфтааст, нишон медиҳад, ки иқтисоди

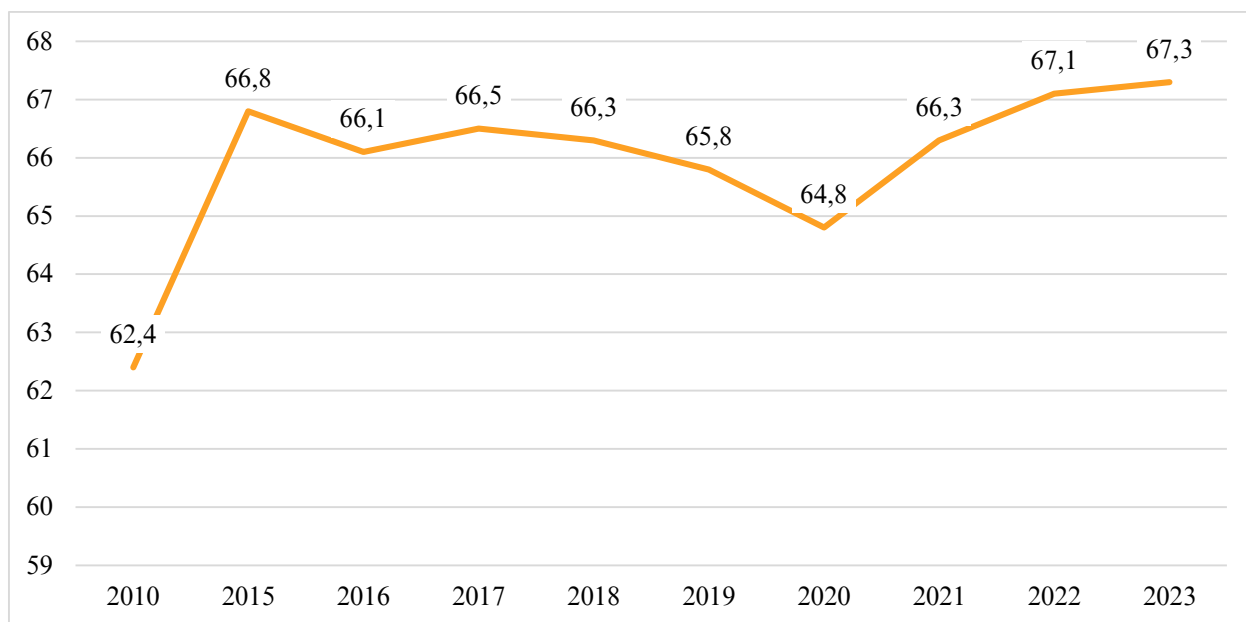
кишвар дар ҳоли рушди пайваста аст. Бо вучуди ин, соли 2016 дар муқоиса бо соли 2015 каме коҳиш ёфтааст, ки ин коҳиш 4,1 банди фоиз ташкил медиҳад. Аммо, бо гузашти вақт дар соли 2023 ҳиссаи соҳаҳои соҳибкорӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба 62,1% расидааст, ки як нишонаи аёни муваффақияти рушди иқтисодии бахшҳои соҳибкорӣ мебошад.

Яке аз сабабҳои асосии афзоиши ҳиссаи соҳаҳои соҳибкорӣ дар соли 2023 ин воридшавии корхонаҳои нави истеҳсолӣ ба бозор ва шомил шудани субъектҳои соҳибкории хурду миёна мебошад. Ҳамзамон, рушди босуръати соҳаи саноат, ки дар соли 2022-юм 20,8% зиёд шудааст, нақши муҳим дар ин раванди мусбат гузоштааст. Ин омилҳо ба рушди устувори иқтисод ва таҳкими мавқеи соҳа дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ мусоидат намуда, ба беҳтар шудани вазъи иқтисодӣ ва таъмини шуғли иловагӣ барои аҳоли овардаанд.

Аз ин бармеояд, ки фаъолияти соҳибкорӣ на танҳо як унсур муҳим дар ташаккул ва афзоиши ҳиссаи соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ, балки манбаи асосии ташкили ҷойҳои нави корӣ дар кишвар низ мебошад. Дар Тоҷикистон, ки иқтисоди он ба соҳаҳои аграрӣ асос ёфтааст, соҳибкорӣ дар таъсиси ҷойҳои корӣ ва бо ҳамин роҳ, дар коҳиш додани сатҳи бекорӣ ва беҳтар кардани шароити иҷтимоии аҳоли нақши барҷаста мебозад. Тавре мушоҳида карда мешавад, новобаста ба қабул гардидани раванди саноатикунории босуръат ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон як кишвари аграрӣ аст, ки қисми зиёди аҳолии он, тақрибан 71,2%, дар минтақаҳои деҳот ба сар мебаранд. Ин ҳолат муайянкунандаи он аст, ки дар деҳот низ имкониятҳои иқтисодӣ ва ҷойҳои корӣ ниёзманди равандҳои мусбати рушди соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ мебошад. Субъектҳои соҳибкорӣ, ки асосан дар деҳот фаъолият мекунанд, яке аз манбаҳои муҳимми фароҳам овардани ҷойҳои корӣ барои аҳолии деҳот маҳсуб меёбанд. Ин гуна фаъолиятҳо боиси беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, коҳиш ёфтани муҳочират ба хориҷ ва шаҳрҳо ва таъмини зиндагии устувори мардум дар манотиқи деҳот мегарданд.

Таъсис ва рушди соҳибкорӣ асосан дар соҳаҳои кишоварзӣ, истеҳсолот ва хизматрасонӣ барои аҳолии деҳот на танҳо ҷойҳои кории нав, балки шароити бештар барои рушди маҳаллӣ ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣ кишварро фароҳам меоранд.

Баҳши хусусӣ дар Тоҷикистон, бо таваҷҷуҳ ба хусусиятҳои махсуси рушди иқтисоди кишвар ва сохти хоҷагидорӣ он, асосан аз субъектҳои соҳибкорӣ гуногун, аз ҷумла соҳибкорӣ хурду миёна ва шахсони ҳуқуқӣ, ташкил ёфтааст. Тибқи омили расмӣ сохторҳои давлатӣ, соли 2023, баҳши кишоварзӣ 1618,7 ҳазор нафар ё ба миқдори 62,1% аҳолии қобили меҳнато бо ҷойи кор таъмин менамояд. Ин рақам нишон медиҳад, ки баҳши кишоварзӣ на танҳо як унсур асосии иқтисоди кишвар, балки манбаи муҳимми шуғл ва таъмини суботи иҷтимоӣ аҳоли мебошад. Бояд гуфт, ки ҳиссаи бештари соҳибкорӣ истеҳсоли хурду миёна ба баҳши аграрӣ рост меояд. Дар ин замина, омили мазкур боиси коҳиш ёфтани сатҳи бекорӣ ва афзоиши истеҳсолот дар кишвар гардида, ба таҳкими заминаҳои иқтисодии Тоҷикистон кумак мекунад, (диаграммаи 2.3).

Диаграммаи 2.3. - Ҳиссаи ҳамаи соҳаҳои баҳши соҳибкорӣ дар шуғли аҳолии Тоҷикистон (бо фоиз)

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маҷмуаи омили Вазъи иқтисодӣ – иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2011. – С. 151. 2024. – С. 156-256.

Тавре ки аз диаграммаи 2.3 дида мешавад, рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Тоҷикистон ба таври пайваста ва мунтазам ба афзоиши ҷойҳои корӣ, инчунин ба фароҳам овардани имкониятҳои нави шуғл барои аҳолии мусоидат мекунад. Дар соли 2023 ҳиссаи ҳамаи соҳаҳои бахши соҳибкорӣ дар шуғли аҳолии Тоҷикистон 67,3 банди фоизиро ташкил менамояд, ки нисбат соли 2010 (62,4%) 4,9% зиёд мебошад. Соли 2023 ҳиссаи бахши соҳибкорӣ дар шуғли умумии аҳолии нисбат ба соли 2022 каме афзоиш ёфтааст, ки ин нишондиҳанда 0,2 банди фоизиро ташкил медиҳад.

Бо вучуди ин, агар ба таҷрибаи чанд соли охир назар кунем, метавон боварӣ ҳосил кард, ки фаъолияти соҳибкорӣ дорои потенциали бузурги рушд ва беҳтарсозии муҳити тиҷоратӣ мебошад, дар оянда низ ба афзоиши истеҳсоли молу маҳсулот ва хизматрасонӣ шомил хоҳад шуд. Аз ин рӯ, бо иҷрои тадбирҳои дуруст ва таъмини шароити мусоид барои рушди соҳибкорӣ, мумкин аст, ки бахши хусусӣ боз ба сатҳи баланди истеҳсоли ва фароҳам овардани ҷойҳои кори навад.

Мутаносибан дар шароити кунунии ҷумҳурии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ омили пешбарандаи иқтисодиёти ҳар як давлат дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ба ҳисоб меравад. Чунки дар шароити имрӯза қонун кардани эҳтиёҷоти доираи васеи истеъмолгарон, маҳз ба уҳдаи ин шакли соҳибкорӣ вогузор шудааст. Сиёсати давлатӣ дар соҳибкории истеҳсоли, бахусус дар иқтисоди аграрӣ, аз тариқи таҳияи барномаҳои дарозмуддати дастгирии соҳибкорӣ ва амалӣ намудани онҳо ба роҳ монда мешавад. Дар заминаи онҳо барномаҳои минтақавӣ ва маҳаллии дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкории кишоварзӣ тарҳрезӣ карда мешавад. Ғайр аз ин, ҷорабиниҳои дигари мусоидаткунанда оид ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ коркард ва пешниҳод карда мешаванд.

Ҳама гуна ҷорабиниҳои зикргардида, танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ, аз ҷумла соҳаи аграриро бояд дар ҳама сатҳ таъмин намоянд. Аз ҷумла, фаъолияти соҳибкорӣ бояд сармоягузорӣ ва истифодаи технологияҳои инноватсиониро дар бахши аграрӣ

таъмин намуда, ба рушди ҳама намуди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ мусоидат кунад.

Дар робита бо ин, чуноне сарвари давлат қайд намуданд: «...Истифодаи самараноки обу замин ва зиёд кардани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бе ворид намудани технологияҳои нав ва риояи қоидаҳои муосири агротехникии парвариши зироатҳо ғайриимкон мебошад» [22, с. 15]. Ҷиҳати ҳифзи манфиатҳои иқтисодии ҷумҳурӣ зарур аст, ки шароити мусоид барои истифодаи самараноку оқилонаи захираҳо ва имкониятҳои мавҷуда, ҳамчунин пайдо кардани сарчашмаҳои нави рушди иқтисодӣ, баланд бардоштани қобилияти рақобатпазирии истеҳсолоти ватанӣ, дар доираи татбиқи технологияҳои инноватсионӣ таъмин карда шавад.

Нишондиҳандаҳои рушди соҳибкорию истеҳсолиро дар соҳаи аграрӣ ва дастгирии давлатиро дар ин бахш таҳлилу баррасӣ намуда, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ қайд намуданд, ки: «Дар панҷ соли охир беш аз 10 ҳазор техникаву таҷҳизоти кишоварзӣ ба маблағи 570 миллион сомонӣ ворид гардида, барои ин дар ҳаҷми беш аз 200 миллион сомонӣ имтиёзҳо татбиқ гардиданд. Инчунин, тайи ду соли охир татбиқи «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» амалӣ гардида, тадбирҳои афзалиятноки давраи аввали он ба «Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020» ворид шудаанд ва нишондиҳандаҳои маҷмуии рушди иқтисодӣ асосан иҷро гардидаанд. Барои расидан ба ҳадафҳои пешбинишуда дар ин давра аз ҳисоби буҷети давлатӣ зиёда аз 36 миллиард сомонӣ ҷудо гардида, дар солҳои 2018-2020 ба ин мақсад равона сохтани қариб 70 миллиард сомонӣ ба нақша гирифта шуда буд» [22, с. 5-15].

Чунин ҳадафҳо имконият медиҳанд, ки оид ба масъалаи муҳайё сохтани муҳити мусоиди фаъолияти соҳибкорию сармоягузорӣ, инчунин амалӣ гардонидани усулҳои гуногуни ҳавасмандгардонии онҳо дар маҳалҳои аҳолинишин диққати аввалиндараҷа равона намоем. Дар баробари ин метавон

гуфт, ки дастгирӣ ва рушди соҳибкории аграрӣ дар ҷумҳурӣ яке аз самтҳои муҳимтарини сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Соҳибкории хурду миёнаи бахши аграрӣ, ки ҳамчун ҷузъи ҷудонопазири системаи иҷтимоию иқтисодии кишвар амал мекунад, суръати рушди иқтисодӣ дар минтақаҳо ва инкишофи тамоми соҳаҳои иқтисодро муайян мекунад, инчунин, аҳаммияти махсуси иҷтимоӣ дошта, масоили бекорӣ ва таъмини амнияти озукавориро ҳаллу ҷасл мекунад.

Таҳлилу арзёбии вазъи рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ нишон медиҳад, ки баъди ба даст овардани соҳибистиқлолии кишвар ва тағйир додани шакли идоракунии иқтисодиёт аз нақшавӣ-маъмурӣ ба шакли иқтисоди бозорӣ ва вобаста ба ин таҷдиди назар кардани колхозу совхозҳо, ҳамчунин дар заминаи онҳо ташкил ва таъсис додани намудҳои нави хоҷагидорӣ, ба монанди: хоҷагиҳои деҳқонии инфиродию коллективӣ, корхонаҳои иҷоравӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҷамъиятҳои саҳомӣ, иттиҳодияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ғайраҳо, фаъолияти соҳаи мазкур мазмун ва хусусияти навро касб кард. Ин соҳаи муҳим барои рушди иқтисодиёти Тоҷикистон ҳама вақт нақши муҳим дорад. Маҳз бо назардошти ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста дар мавриди баланд бардоштани даромаднокии истеҳсолоти соҳаи мазкур тадбирҳои зарурӣ меандешад.

Бояд ҳаминро қайд намуд, ки: «Дар соҳаи муҳим ва мураккаби иқтисоди кишвар, ки ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ равона шудааст, шумораи умумии хоҷагиҳои калону миёна ва хурд ба 181444 мерасад. Аз ин миқдор, 158 хоҷагии давлатӣ, 59 ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ, 3641 хоҷагии деҳқонии коллективӣ, 414 ҷамъияти саҳомӣ ва ҶДММ, 598 хоҷагии ёрирасон, ки дар назди корхонаҳо ва ташкилоти кишоварзӣ фаъолият мекунанд ва 176524 хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ин соҳа фаъол мебошанд» [152, с. 9]. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки соҳаи аграрӣ ва ташкили шаклҳои нави хоҷагидорӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар нақши муҳим мебозад. Бо назардошти ин зарур аст, ки ин соҳаи муҳимро пайваста тараққӣ дода, таввасути он иқтисодиёти мамлакатро ҳамаҷониба баланд бардорем.

Дар ҷадвали 2.1 оид ба шумораи субъектҳои соҳибкории бақайдгирифташуда дар соҳаи кишоварзӣ (шахсони ҳуқуқӣ) вобаста аз шакли моликият маълумот пешкаш мегардад.

Ҷадвали 2.1. - Шумораи шахсони ҳуқуқии ба қайд гирифташуда аз рӯи шакли моликият ва андоза дар соҳаи кишоварзӣ, адад

Соҳа	Ҳамагӣ	Аз он ҷумла амалкунанда	Аз рӯи шакли моликият		
			Хусусӣ	Хусусӣ ва коллективӣ	Хориҷи ва омехта (бо иштироки хориҷӣ)
Соли 2010					
Кишоварзӣ	35352	34680	450	34216	14
То 30 нафар		30233	259	29952	12
Аз 31 то 200 нафар		3549	111	3436	2
Аз 201 нафар зиёд		908	80	828	0
Соли 2015					
Кишоварзӣ	9584	8184	281	7884	19
То 30 нафар		6862	127	6716	19
Аз 31 то 200 нафар		1271	144	1127	0
Аз 201 нафар зиёд		51	10	41	0
Соли 2020					
Кишоварзӣ	10194	4041	203	3825	13
То 30 нафар		3890	122	3758	10
Аз 31 то 200 нафар		138	77	59	2
Аз 201 нафар зиёд		13	4	8	1
Соли 2021					
Кишоварзӣ	10252	4563	256	4292	15
То 30 нафар		4393	175	4206	12
Аз 31 то 200 нафар		157	77	78	2
Аз 201 нафар зиёд		12	4	8	1
Соли 2022					
Кишоварзӣ	10461	4729	2010	4504	15
То 30 нафар		4626	156	4456	14
Аз 31 то 200 нафар		92	51	41	-
Аз 201 нафар зиёд		11	3	7	1
Соли 2023					
Кишоварзӣ	11192	4619	200	4402	17
То 30 нафар		4486	129	4343	14
Аз 31 то 200 нафар		127	68	57	2
Аз 201 нафар зиёд		6	3	2	1
Фарқияти соли 2023 нисбат ба соли 2010 (+, -)					
Кишоварзӣ	-24160	-30061	-250	-29814	+3
То 30 нафар		-25747	-130	-25609	+2
Аз 31 то 200 нафар		-3422	-43	-3379	0
Аз 201 нафар зиёд		-902	-77	-826	+1

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси [150, с. 236; 151, с. 228]

Тибқи таҳлили маълумоти ҷадвали 2.1 дида мешавад, ки дар соҳаи кишоварзӣ соли 2010 35352 адад шахсони ҳуқуқии бақайдгирифташуда мавҷуд буд, ки аз он 34680 адад амалкунанда мебошанд. Аз шумораи субъектҳои амалкунанда 450 адад ба моликияти давлатӣ, 34216 ба моликияти хусусӣ ва коллективӣ, 14 адад ба хориҷӣ ва омехта дохил мешаванд. Дар соли 2023 камшавии назаррас дар шумораи шахсони ҳуқуқии бақайдгирифташуда нисбат

ба соли 2010 ба амал омадааст. Агар дар соли 2010 шумораи умумии шахсони ҳуқуқӣ, ки дар соҳаи кишоварзӣ фаъолият мекунанд 34680 ададро ташкил меод, то соли 2023 ин рақам ба 4619 адад коҳиш ёфт. Аз ин рӯ, камшавии умумии ин нишондиҳанда дар муқоиса бо соли 2010 ба 30061 адад расид. Агар миқёсро аз рӯи коргарон баррасӣ кунем, то соли 2010-ум дар соҳа 29952 шахсони ҳуқуқӣ бо шумораи то 30 нафар коргар дар шакли моликияти хусусӣ фаъолият мекарданд, ки дар соли 2023 ин рақам ба 4343 адад коҳиш ёфтааст.

Аз рӯи таносуб ва муқоисаи нишондодҳо ва вобаста ба иқтидор, миқёси сармояву бақайдгирии субъектони хоҷагидор соҳибкории истеҳсолӣ дар низоми иқтисодиёти аграрӣ метавонад чунин амалӣ карда шавад, (расми 2.1).

Расми 2.1. – Вазъи имрӯзаи соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти иқтисодии соҳавӣ

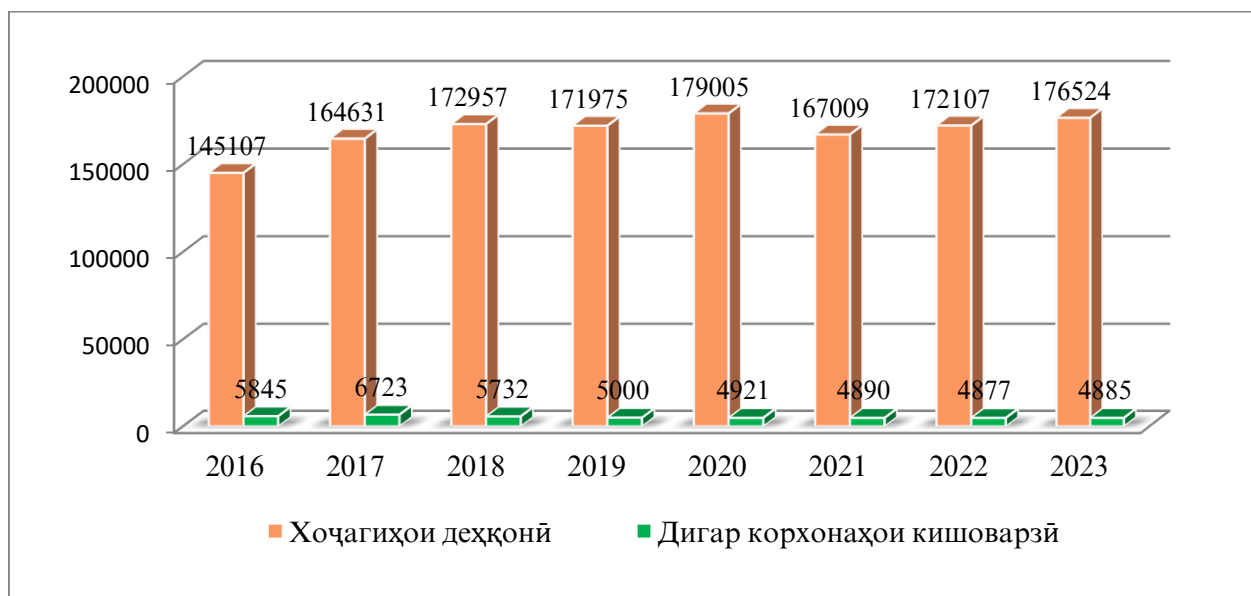
Вобаста ба ҷадвали нишондодашуда, хусусиятҳои соҳибкории истеҳсолиро дар соҳаи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инобат гирифта, вазъи кунунӣ ва раванди ташаккулёбии хоҷагихоро дар баҳши аграрии кишвар дар шакли ҷадвал пешниҳод менамоем (ҷадвали 2.2).

Ҷадвали 2.2. - Ҳолат ва шакли таҳаввули хоҷагиҳо дар иқтисодиёти аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври соҳибистиқлолӣ

Номгӯи хоҷагиҳо	Солҳо								
	1991	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Колхозҳо	206	-	-	-	-	-	-	-	-
Совхозҳо	362	-	-	-	-	-	-	-	-
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	-	145107	164631	172668	171975	179005	167009	172107	176524
Дигар корхонаҳои кишоварзӣ	-	5845	6723	5732	5000	4921	4890	4877	4920

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [152, с. 336-342; 153, с. 332-335]

Дар диаграммаи 2.4. тамоюли тағйирёбии теъдоди корхонаҳои кишоварзӣ пешниҳод карда шудааст.

Диаграммаи 2.4. - Тамоюли тағйирёбии хоҷагиҳои деҳқонӣ ва дигар корхонаҳои кишоварзӣ дар солҳои 2016 – 2023, адад

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [152, с. 321-329; 153, с. 332-335]

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2.2 ва диаграммаи 2.4 нишон медиҳад, ки то соли 2023 шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ ба 176524 адад мерасад, ки ин нисбат ба соли 2016-ум 31417 адад ё 17,7 фоиз зиёд мебошад. Ҳамин тариқ, тамоюли устувори густариши ин бахши соҳибкории кишоварзӣ ба назар мерасад. Дар баробари ин, теъдоди дигар сохторҳои кишоварзӣ, аз ҷумла хоҷагиҳои ёрирасон то 4885 адад коҳиш ёфт, ки нисбат ба сатҳи соли 2016 960 адад ё 19,6 фоиз кам шудааст. Ин дигаргунӣҳо дар бораи тадриҷан тағйир ёфтани сохтори истеҳсолоти кишоварзӣ шаҳодат медиҳанд: саҳми хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳамчун шакли асосии соҳибкории деҳот меафзояд, ҳиссаи дигар хоҷагиҳо бошад, тамоюли пастшавиро нишон медиҳад.

Бояд гуфт, ки дар давраи шуравӣ дар иқтисодиёти нақшавӣ, шаклҳои бозории хоҷагидорӣ мавҷуд набуданд ва барои ҳамин ҳам дар шароити барпо шудани муносибатҳои бозорӣ, дар заминаи хоҷагиҳои калон хоҷагиҳои хурду миёнаи соҳибкорӣ ташкил карда шуданд. Аз ҷадвали 2.2 дида мешавад, ки аз 206 колхоз ва 362 совхоз дар ҳолати имрӯза 176524 хоҷагии деҳқонӣ ва 4885 дигар хоҷагиҳои баҳши кишоварзӣ ташкил карда шудааст. Ин хоҷагиҳо низ субъектҳои нави соҳибкории баҳши кишоварзӣ ба шумор мераванд.

Аз рӯйи маълумоти оморӣ дар соли 2023 24,6 % ММД ва 1618,7 ҳазор нафар ё 61,6 дарсади ашхоси машғули кор дар иқтисодиёти мамлакат бевосита ба соҳаи кишоварзӣ рост меояд [151, с. 86-219]. Ин нишондодҳо дар сурати истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ, замин ва дастгирии давлатӣ замина фароҳам меоранд, ки на танҳо ҳадафҳои стратегии миллӣ амалӣ шаванд, балки метавонанд баҳши кишоварзии мамлакатро ба сатҳи ҷаҳонӣ боло баранд. Ҳолати мазкурро таҳлилу баррасӣ намуда, муҳаққиқи шинохтаи ватанӣ Раҳматзода Р.Қ. нақши муҳим доштани соҳибкориро дар рушди соҳаи кишоварзӣ қайд намуда, ҳиссаи баҳши хусусӣ ва соҳибкориро дар рушди маҷмуи умумии маҳсулоти кишоварзӣ 94-95 дарсад арзёбӣ намудааст [105, с. 124-133].

Аз таҳлилу баррасии вазъи рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт метавон чунин хулоса кард, ки дар шароити кунунии ҷумҳурӣ баҳши мазкур омили муҳимми пешбарандаи иқтисодиёт, таъмини қисми бештари аҳоли ба шуғл, воситаи муассири таъмини амнияти озуқаворӣ ва қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагон ба ҳисоб меравад.

Хулоса, дар шароити кунунӣ соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт мунтазам рушд карда истодааст ва барои боз ҳам тақвият ёфтани раванди рушди он истифодаи технологияҳои нави инноватсионӣ ва дуруст ба роҳ мондани идоракунии соҳаи мазкур ба мақсад мувофиқ аст. Барои муфассалу амиқ муайян намудани нақши соҳибкории истеҳсолии аграрӣ дар низоми иқтисоди миллӣ, ки воситаи асосии таъмин намудани рушди иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии

аҳоли, усули таъмини рақобатпазирӣ буда, ҳамзамон метавонад дар баланд бардоштани иқтисодии содиротии давлат замина гузорад, таҳлили динамикии рушди он дар ҷумҳурии зарур мебошад, ки дар зербоби дигари кор баррасӣ мегардад.

2.2. Таҳлили муқоисавии рушди соҳибкории истеҳсоли

Тавре арзёбии вазъи рушди соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи аграрӣ бармеояд, ки он дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ, таъмини аҳоли ба ҷойи кор ва маҳсулоти озуқаворӣ ҳиссаи калон дорад. Дар ин замина, дар зербоби мазкур мегузарем ба таҳлили муқоисавии рушди соҳибкории истеҳсоли дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Бояд қайд намуд, ки маҳз бо гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ шаклҳои нави хоҷагидорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба вуҷуд омада, рушд намуданд. Дар давраи гузариш тули якчанд сол ҳолати хоҷагиҳои нав ташкилкардашуда хуб набуда, дар ҷараёни ташкили ин хоҷагиҳо камбудӣҳо дида мешуд. Охираҳо ҷараёни ташкили ин хоҷагиҳо мукамал гардида, бо пуррагӣ фаъолияти онҳо дар ҷорҷӯбаи талаботи муосир ба роҳ монда шуд. Хоҷагиҳо, ки ҳамчун ташкилоти истеҳсоли фаъолият мекунанд, дар соҳаи иқтисоди аграрӣ вазифаи калидӣ дошта, асоси раванди истеҳсолоти кишоварзиро ташкил медиҳанд. Ин хоҷагиҳо, ки дар онҳо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба таври самаранок ва устувор ба роҳ монда шудааст, дар рушди иқтисоди аграрӣ нақши муҳим доранд. Ҳолати устувор ва муваффақонаи рушди ин хоҷагиҳо на танҳо ба пешрафти соҳаи кишоварзӣ таъсир мерасонад, балки ба рушди умумии иқтисоди миллӣ низ таъсир мекунад, зеро истеҳсолоти аграрӣ ба таъмини амнияти озуқаворӣ, шуғли аҳоли ва рушди инкишофи дигар бахшҳои иқтисоди миллӣ мусоидат менамояд.

Дар бахши иқтисодиёти аграрӣ нишонаҳои шакли пешқадами меҳнат, ки характери соҳибкориро аз худ кардааст, ҳанӯз миёнаи солҳои 80-ум пайдо шуда буд. Аз ҳамин давра замина ва ҳаракатҳои равони соҳибкорӣ дар фикру

ақидаи коргарон чой карда шуд. Дар бахши кишоварзӣ бошад, шаклҳои нави меҳнат ба монанди, шакли иҷораи замин ё пудрати иҷораи оилавино ташкил карданд. Пудрати иҷораи оилавӣ дар асоси қонун «Дар бораи иҷора», ки 5-уми декабри соли 1990 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуда буд, амалӣ гардид.

То ин давра шакли иҷора дар бахши иқтисодиёти аграрӣ асосан дар соҳаи кишоварзӣ дар асоси қарорҳои қабулкардаи собиқ Иттиҳоди Шуравӣ амалӣ карда мешуд. Соли 1986 қонун «Дар бораи кооператсияҳо» қабул гардид, ки ин амал раванди фаъолияти соҳибкорино дар бахши кишоварзӣ тақвият бахшид. Баъд аз қабули қонун «Дар бораи иҷора», тамоми шаклҳои истифодаи иҷора иҷозат дода шуд, ки ҳамин тавр, мавриди амал қарор гирифт. Дар ин ҷо иҷораи дохилии соҳавӣ, коллективӣ, оилавӣ, инфиродӣ дар ҳамин замина ба иҷора додани корхонаҳо ва коллективи меҳнатӣ ва ба ташкили корхонаҳои иҷоравӣ иҷозат дода буданд.

Ҳамин тариқ, дар низоми иқтисоди Тоҷикистон дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла, дар соҳаи кишоварзӣ низ шакли иҷоравии меҳнат хеле рушд карда буд. Ба ақидаи мо, ин шакли соҳибкориин хурду миёна ва калон дар асоси моликияти давлатӣ буд. Ин тарзи хоҷагидорӣ ҳанӯз дар аввалҳои солҳои ҳокимияти Шуравӣ дар таҷрибаи хоҷагидориин Ҷумҳурии Шуравиин Сотсиалистиин Тоҷикистон истифода карда шудааст.

Дар ин бора академик Саидмуродов Х.М. ҳанӯз дар таҳқиқоти худ «Оид ба сохтори аграриин Тоҷикистон» муфасссал баён намудааст.. Номбурда қайд мекунад, ки: «Дар аввали асри ХХ қисмати асосиин моликияти заминдорӣ ба хоҷагиҳои давлатӣ рост меомад, яъне зиёда аз 51 %-и моликият ин моликияти давлатӣ ба ҳисоб мерафт» [62, с. 27]. Бинобар ин, шакли коллективӣ ба истифодаи замин барои мардуми Тоҷикистон чизин нав набуда, балки аз қадимулайём ба ин тарзи хоҷагидорӣ шинос буданд. Аз рӯйи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар ҷадвали 2.3 тақсимоти корхонаҳо ва ташкилот оварда шудааст.

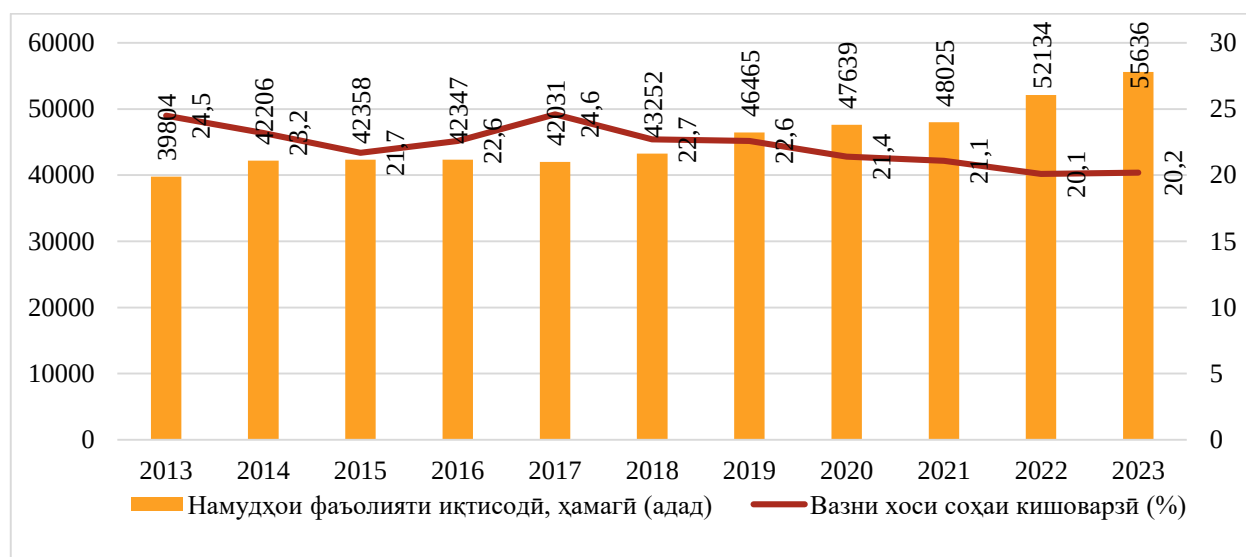
Чадвали 2.3. - Тақсимои корхонаю ташкилотҳо аз рӯи шаклҳои фаъолияти иқтисодӣ, адад

	Солҳо									С. 2023 нисбати соли	
	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2010, мар.	2023, %
Ҳамагӣ	25083	42358	42031	43252	46465	47639	48625	52134	55636	2,2 мар.	106,7
Аз ҷумла:											
Кишоварзӣ, хочагии чангал ва моҳидорӣ	6183	8989	9521	9775	9972	10194	10252	10461	11192	1,8 мар.	106,9
Саноати истихроҷ	90	335	370	408	493	537	569	608	727	8,0 мар.	119,5
Саноати коркард	1519	2711	2732	3286	3449	3586	3658	4648	5058	3,3 мар.	108,8
Соҳтмон	1626	2781	2818	2953	3327	3463	3523	3833	4314	2,6 мар.	112,5
Савдои яклухт ва чакана	2710	7831	8024	8704	9020	9255	9345	9721	10001	3,6 мар.	102,8
Фаъолияти нақлиёт ва нигоҳдории борҳо	693	1180	1302	955	991	1012	1087	1780	1778	2,5 мар.	0,99
Фаъолияти меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	89	848	741	1176	1207	1299	1377	1135	1565	17,5 мар.	137,8
Миёнаравии молиявӣ ва сугурта	409	283	308	354	364	378	450	692	956	2,3 мар.	138,1
Амалиёт бо амволи ғайриманкул	2178	3496	3454	674	680	698	727	765	730	33,5%	0,95
Идоракунии давлатӣ ва мудофия	2041	2493	2417	2401	2404	2412	2415	2156	2483	1,2 мар.	115,1
Маориф	2551	4398	4528	4951	5351	5364	5424	5682	5709	2,2 мар.	100,4
Тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоии аҳоли	522	1120	1136	1183	1259	1277	1356	1554	1574	3,0 мар.	101,2

Сарчашма: Ҳисобҳо аз рӯи маҷмуаи [150, с. 221; 151, с. 223-224]

Бо баррасии маълумоти пешниҳодшуда дар чадвал, метавон хулоса намуд, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад, соҳибкорон, хусусан соҳибкорони хусусӣ дар соҳаи кишоварзӣ, дар рушди иқтисоди кишвар нақши хеле муҳим ва пешқадамро иҷро мекунанд. Ҳарчи бештар рақобат ва иқтисоди бозорӣ рушди худро идома медиҳад, саҳми соҳибкорони кишоварзӣ дар истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ, таъмин намудани захираҳои озуқаворӣ ва эҷоди ҷойҳои корӣ боис мешавад, ки онҳо дар иқтисоди миллӣ мавқеи бозғатимод пайдо намоянд. Соли 2023 дар ҷумҳурӣ 55636 корхонаҳои соҳаҳои гуногун ва дар соҳаи кишоварзӣ 11192 адад мавҷуд буд, ки 20,1% шумораи умумии корхонаҳои ҷумҳуриро ташкил медод. Шумораи корхонаҳо ва ташкилотҳо дар соҳаи соҳибкории аграрӣ дар нисбати соли 2010 ба ҳисоби миёна 1,8 маротиба афзуда, суръати афзоиш нисбати соли 2023

6,9%-ро ташкил додааст. Вобаста ба ин, вазни хоси корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ дар диаграммаи 2.5 пешниҳод гардидааст.

Диаграммаи 2.5. - Вазни хоси корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ нисбати чамъи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси [150, с. 221; 151, с. 223-224]

Омӯзиш ва баҳодихии маълумоти омории диаграммаи 2.5 нишон медиҳад, ки шумораи умумии фаъолияти иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ 55636 ададро ташкил менамояд, ки аз ин нишондиҳанда 11192 адад ба соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ рост меояд. Агар ба ҳиссаи шахсони ҳуқуқии амалкунанда дар соҳаи кишоварзӣ дар соли 2023 назар афканем, дида мешавад, ки дар умум ҳиссаи он 20,2%-ро ташкил медиҳад, ки назар ба нишондиҳандаи соли 2013 4,3 фоиз кам гардидааст.

Ин равандро намешавад манфӣ баҳодихӣ намуд, чунки дар шароити имрӯзаи иқтисоди ҷумҳурӣ ба рушди соҳаи саноат саноат, сайёҳӣ ва дигар соҳаҳои муҳимми воқеии иқтисодиёт аҳаммияти махсус дода шуда истодааст. Бо ин мақсад, равиши давлат дар самти рушди иқтисоди миллӣ ва беҳтар кардани зерсохтор барои ташаккул ва рушди соҳибкорӣ, алалхусус дар соҳаҳои воқеии иқтисод хеле муҳим мебошад. Вобаста ба диққати зиёд равона намудан ба соҳаҳои дар боло зикргардида, дар онҳо шумораи корхонаю ташкилоти фаъолияткунанда афзоиш ёфта истодааст. Ба андешаи мо, ин раванд барои муҳайё сохтани ҷойҳои нави корӣ ва ба ин васила иҷро намудани функцияи иҷтимоии кишвар, инчунин ғанӣ гардонидани бозори дохилии кишвар ба маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Омӯзиш ва таҳлили маълумоти оморӣ далолат бар он мекунад, ки шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ солҳои охир дар таркиби соҳибкорони инфиродӣ бо як суръати баланд рӯ ба афзоиш доранд (ҷадвали 2.4).

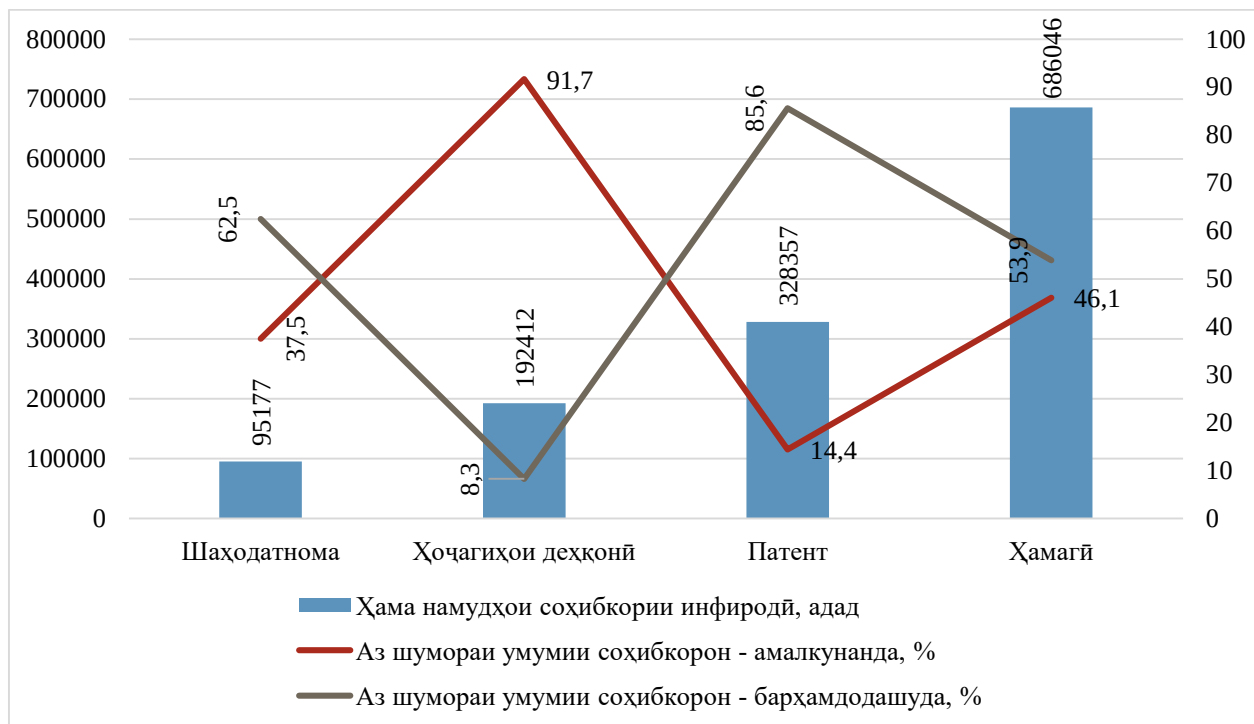
Ҷадвали 2.4. - Шумораи соҳибкорони инфиродӣ, ки дар асоси патент ва шаҳодатнома дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунанд, адад

	Ҳама намудҳои соҳибкорони инфиродӣ			
	Шаҳодатнома	Хоҷагиҳои деҳқонӣ	Патент	Ҳамагӣ
Ҳама намудҳои соҳибкорони инфиродӣ				
2015	56206	98368	189075	343649
2020	82388	171691	338715	592794
2021	86994	179413	360766	627173
2022	91045	186286	377640	654971
2023	95177	192412	328357	686046
2023 / 2015, бо %	169,3	195,6	173,6	199,6
Аз шумораи умумии соҳибкорон-фаъолияткунанда				
2015	31352	97122	82784	211348
2020	37264	161370	105401	304041
2021	36637	167000	104241	307878
2022	35749	172108	99405	307262
2023	35669	176524	46966	316463
2023 / 2015, бо %	113,7	181,7	0,56	149,7
Аз шумораи умумии соҳибкорон-барҳам додашуда				
2015	24854	1246	106201	132301
2020	45124	10315	233314	288753
2021	50357	12413	256525	319295
2022	55298	14178	278233	347709
2023	59508	15888	281190	369583
2023 / 2015, бо мар.	2,3 мар.	12,7 мар.	2,6 мар.	2,7 мар.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси [150, с. 220; 151, с. 231]

Вобаста ба таҳлили маълумоти ҷадвали 2.4 дида мешавад, ки дар соли 2023 шумораи умумии соҳибкорони инфиродӣ, ки дар асоси патент ва шаҳодатнома амал мекунанд, ба 686046 адад баробар гардидааст. Аз ин рақам, 316463 адад (46,1%) соҳибкори инфиродӣ фаъолияти худро идома додаанд, дар ҳоле ки 369583 адад (53,8%) соҳибкори инфиродӣ фаъолияти худро қатъ кардаанд ва барҳам хӯрдаанд. Агар ба хоҷагиҳои деҳқонӣ тавачҷуҳ кунем, шумораи умумии онҳо дар соли 2023 ба 192412 адад мерасад. Аз ин миқдор, 176524 хоҷагии деҳқонӣ дар ҳолати фаъолият қарор доранд, дар ҳоле ки 15888 хоҷагии деҳқонӣ барҳам хӯрда ва фаъолияти худро қатъ кардаанд. Ба андешаи мо, мушкилоти асосӣ дар ин самт, то ҳол зиёд будани шумораи хоҷагиҳои барҳамхӯрдашуда боқӣ мемонад, зеро агар ба соли 2023 назар афканем назар

ба соли 2015-ум шумораи соҳибкоре, ки фаъолияти худро барҳам додаанд, ба андозаи 12,7 маротиба афзоиш ёфтааст. Барои ҳамин, бояд нисбати ин масъала чораҳои мушаххас аз ҷониби масъулон андешида шавад (диаграммаи 2.6).

Диаграммаи 2.6. - Ҳиссаи шумораи соҳибкорони амалкунанда ва барҳам додашуда барои соли 2023

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси [150, с. 220; 151, с. 231]

Ҳаминаро ба инобат гирифта, таҳлили фаъолияти соҳибкориро низ мо аз таҳлили муқоисавии моликиятдорӣ ба замин дар иқтисодиёти аграрӣ дар даврони соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарор доштан дар низоми муносибатҳои иқтисоди бозоргонӣ дида баромадем. Барои шаффофияти масоҳати умумии замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷудбударо, ки ба тарзи гуногун истифода карда мешаванд, дар ҷадвали 2.5 пешниҳод менамоем.

**Чадвали 2.5. – Заминҳои кишоварзӣ дар масоҳати умумии заминҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991 - 2023, ҳазор гектар**

Сол	Захираи умумии замин	Заминҳои дар истифодаи кишоварзӣ қарордошта	Киштзорҳои кишоварзӣ	Аз ҷумла киштзорҳои		
				Корхона ва ташкилоти кишоварзӣ	ХД(Ф)	Ҳоҷагии аҳоли
1991	14225,4	6897,1	4232,7	4232,7	-	79,4
2017	14137,7	6960,7	3658,2	1086,3	2571,9	226,6
2018	14137,9	6976,1	3669,4	1088,2	2581,2	226,7
2019	14137,9	6980,6	3674,1	1090,4	2583,7	226,5
2020	14137,9	6978,2	3673,6	1067,2	2606,4	225,3
2021	14137,9	6953,9	3666,4	1089,2	2577,2	226,3
2022	14137,9	6939,9	3668,9	1098,9	2570,0	227,3
2023	14137,9	6947,3	3683,5	1103,3	2580,2	230,4
2023 нисбати 1991, га	-117,5	+50,2	-549,2	-3129,4	+2580	+130,7

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [152, с. 19; 153, с. 22]

Аз рақамҳои ҷадвали 2.5 бармеояд, ки дар давраи таҳлилшаванда аз соли 1991 то соли 2023 масоҳати захираи замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар як ҳолат қарор надишта, дар солҳои таҳлилшаванда 117,5 ҳазор га кам шудааст. Агар нисбати ЗДИКҚ дар соли 2023 назар афканем, мушоҳида мегардад, ки нисбати соли 1991 50,2 ҳазор га зиёд гардидааст. ЗАҚД бошад, дар давраи таҳлил 549,2 га кам шудааст, Бахусус дар ҳамин давра ЗАҚД корхонаҳои кишоварзӣ -3129 га кам шуда, ЗАҚД ҳоҷагҳои деҳқонӣ +2580 га ва ЗАҚД ҳоҷагҳои аҳоли +130 га зиёд гардидааст. Ин тамоюлҳо ба рушди соҳибкории хурду миёна дар кишвар алоқаманд мебошанд.

Барои ба раванди истифодаи заминҳои кишоварзиро равшанӣ андохтан масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ дар ҳама категорияи субъектҳои соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор медиҳем, (ҷадвали 2.6).

Рақамҳои омории дар ҷадвали 2.6 овардашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки МЗКЗК дар ҳамаи ҳоҷагҳо 1,3 ҳаз. гектар (0,1%) зиёд гардидааст. Дар ҳоҷагҳои деҳқонӣ ин нишондиҳанда 33,3 ҳазор гектар ё 6,4 банди фоиз зиёд шудааст. Дар корхонаҳои кишоварзӣ 8,8 ҳаз. гектар (5,9%) ва дар ҳоҷагҳои аҳоли 30,4 ҳазор гектар (15,2%) кам шудааст. Истифодаи масоҳати кишти

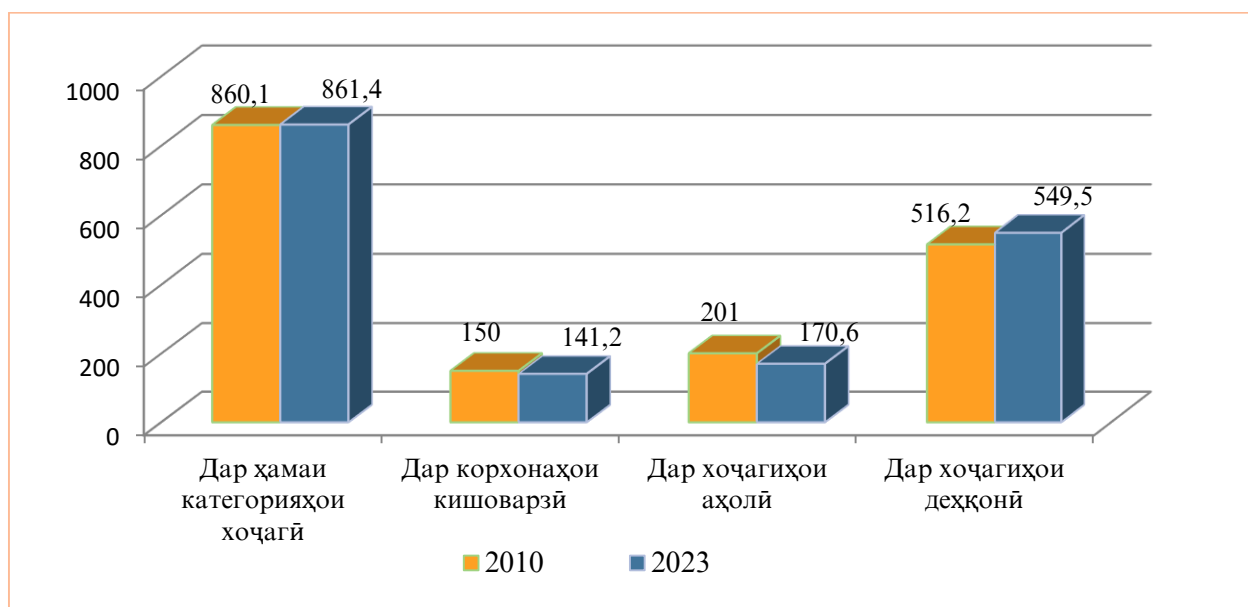
зироатҳои кишоварзӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ба масоҳати 33,3 ҳаз. гектар (6,4%) нисбат ба соли муқоисавии 2010 зиёд гардидааст.

Ҷадвали 2.6. - Масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ дар ҳама категорияи субъектҳои соҳибкорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаз. гектар

Номгӯи хоҷагиҳо	Солҳо									Тағйирёбӣ 2023 / 21010 (+, -)	бо %
	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023		
Дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ	860,1	830,5	837,1	827,0	846,9	856,7	861,7	859,8	861,4	1,3	100,1
Дар корхонаҳои кишоварзӣ	150,0	121,5	98,4	107,0	119,5	130,2	123,9	143,4	141,2	-8,8	94,1
Дар хоҷагиҳои аҳоли	201,0	174,9	174,5	170,2	171,2	172,6	170,5	170,7	170,6	-30,4	84,8
Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ	516,2	534,1	564,1	549,5	556,3	553,9	567,2	545,6	549,5	33,3	106,4

Сарчашма: таъияи муаллиф дар асоси [152, с. 67-70; 153, с. 71-75]

Ҳамин тавр, ин масоҳати кишти мебошад, ки имрӯз тамоми маҳсулоти бахши кишоварзӣ дар он истеҳсол карда мешавад. Тағйирёбии масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар давоми солҳои 2010-2023 ба пуррагӣ дар диаграммаи 2.7 таҳлил карда шудааст.

Диаграммаи 2.7. – Тамоюли тағйирёбии масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ вобаста ба намудҳои хоҷагиҳо дар солҳои 2010-2023

Сарчашма: таъияи муаллиф дар асоси [152, с. 67-70; 153, с. 139-142]

Таҳлили диаграммаи 2.7 нишон медиҳад, ки дар давраи таҳлилшаванда масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ соли

2022 назар ба соли 2010 зиёд шудааст, аз ҷумла назар ба соли 2010 масоҳати кишти зироатҳои кишоварзӣ дар хоҷагҳои деҳқонӣ 29,4 ҳаз. гектар зиёд гардидааст. Дар корхонаҳои кишоварзӣ 6,6 ҳаз. гектар ва дар хоҷагҳои аҳоли бошад, 30,3 ҳаз. гектар кам шудааст.

Маълумот дар бораи кишт ва истеҳсоли пахта дар ҷадвали 2.7 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.7. - Майдони кишт ва истеҳсоли пахта дар ҳама категорияҳои хоҷагҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи хоҷагӣ	Воҳиди ченак	Солҳо									Тағйирёбӣ 2023/2010 (+, -)	60 %
		2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023		
Майдони кишти ҳамаи хоҷагӣ	гектар	199,2	177,6	173,9	186,0	185,7	185,4	173,8	181,5	166,3	-32,9	83,4
Пахта	тонна	418,0	372,6	386,5	300,3	403,0	396,0	388,8	404,7	344,3	-73,7	82,3
Майдони кишти корхонаҳои кишоварзӣ	гектар	42,3	32,7	27,5	34,5	36,3	39,9	38,0	41,2	39,6	-2,7	93,6
Пахта	тонна	84,0	60,6	60,9	59,0	79,3	92,2	93,8	100,2	99,6	15,6	118,5
Майдони кишт дар хоҷагҳои деҳқонӣ	гектар	157,0	144,9	146,4	151,2	149,4	145,4	135,8	140,3	126,6	-30,4	80,6
Пахта	тонна	334,0	311,9	328,1	241,4	323,6	303,8	295,0	304,5	244,6	-89,4	73,2

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [152, с. 91-93; 152-154; 153, с. 95-98]

Пахта маҳсулоти стратегии бахши аграрии мамлакат мебошад. Новобаста аз он ки барномаи давлатии бахши инкишофи соҳаи пахтакорӣ қабул шуда бошад ҳам, аммо то имрӯз он нақшаи дурнамои давлат оид ба истеҳсоли пахта ва ҳосилнокӣ таъмин нагаштааст. Дар давраи таҳлилшаванда майдони кишти умумӣ ба 32,9 ҳаз. гектар (16,6%) кам гардида, ҷамъоварии ҳосил бошад, ба 73,7 ҳаз. тонна (17,7 %) коҳиш ёфтааст. Аз рақамҳои нишондодашудаи ҷадвали 2.7 чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар тамоми шакли фаъолияти соҳибкории бахши пахтакорӣ ҳолати қонеъкунанда таъмин карда нашудааст. Барои ҳамин, дар ҳамаи хоҷагҳо фақат камшавии майдони кишт ва ҷамъоварии ҳосил дида мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳосилнокии миёнаи давлат 22,6 сентнер аз ҳар гектар замин мебошад, ки дар маҷмуъ ҳосилфундорӣ дар сатҳи давлат бояд ба 600 ҳазор тонна расонида шавад, ки то ҳоло таъмин нагардидааст.

Дар истеҳсоли пахта имрӯзҳо хоҷагиҳои хурду миёна нақши хеле назаррас доранд. Пахта дар хоҷагиҳои аҳоли рӯёнда намешавад, истеҳсоли он ба хоҷагиҳои кишоварзӣ ва деҳқонӣ рост меояд. Бинобар ин, истеҳсоли пахта дар корхонаҳои кишоварзӣ, ки қисмати зиёди ин корхонаҳо низ шакли хурду миёна ҳастанд, иқтидори истеҳсоли онҳо то ба 99,6 ҳазор тонна пахта дар як сол расидааст. Аслан пахта дар хоҷагиҳои деҳқонӣ 73,2% истеҳсол карда мешавад. Ба корхонаҳои кишоварзӣ 26,8% истеҳсоли пахта рост меояд.

Ҳолати таҳлили баҳши картошкапарварӣ нишон медиҳад, ки дар ҷумҳурӣ истеҳсоли он сол аз сол зиёд шуда истодааст (ҷадвали 2.8).

Ҷадвали 2.8. - Таносуби майдони кишт ва истеҳсоли картошка дар категорияҳои хоҷагиҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи хоҷагиҳо, майдони кишт ва истеҳсол	Ченаки воҳидӣ	Солҳо									Тағйирёбӣ 2023/2010 (+, -)	бо %
		2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023		
Дар ҳамаи хоҷагиҳо майдони кишти картошка ва сабзавоту ползиро	ҳаз. гек	42,0	35,5	40,6	50,0	51,7	52,7	57,2	56,1	56,5	14,2	134,5
Истеҳсоли картошка	ҳаз. тон	991,0	853,7	782,8	965,0	994,4	1022,5	1041,3	1094,4	1144,8	153,8	115,5
Майдони кишти корхонаҳои кишоварзӣ	ҳаз. гек	3,3	3,7	2,5	3,5	4,3	4,9	5,8	7,2	7,3	4	2,2 мар
Истеҳсоли картошка	ҳаз. тон	67,0	91,7	57,1	72,1	88,1	100,9	126,5	174,9	182,1	115,1	2,7 мар.
Майдони кишти хоҷагии аҳоли	ҳаз. гек	21,0	17,6	17,6	18,0	18,1	23,5	24,1	23,9	24,8	3,8	118,1
Истеҳсоли картошка	ҳаз. тон	991,0	853,7	782,8	315,0	317,6	365,9	302,2	315,5	347,1	-643,9	35,0
Майдони кишти хоҷагиҳои деҳқонӣ	ҳаз. гек	17,3	14,1	20,3	28,0	29,3	24,3	27,3	24,9	24,4	7,1	141,0
Истеҳсоли картошка	ҳаз. тон	388,0	343,4	429,8	577,4	588,6	555,7	612,6	604,0	615,5	227,5	158,6

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [152, с. 104-107, 162-165; 153, с. 108-111]

Картошка нони дуҷуми аҳоли буда, парвариши он дар ҳама минтақаҳо ба роҳ монда шавад ҳам, лекин аз рӯи хусусияти физиологӣ ва биологӣ ин зироат боду ҳавои махсуси парваришро талаб дорад. Аз ҷадвали 2.8 бармеояд, ки истеҳсоли картошка дар хоҷагҳои кишоварзӣ ба таври динамикӣ ҳам майдони кишт ва ҳам ҳосилнокии он зиёд гардидааст. Майдони кишт 14,2 ҳаз. гектар (34,5%) ва ҳосили ҷамъовардашуда 153,8 ҳаз. тонна (15,5%) нисбат ба соли 2010 зиёд шудааст. Нишондиҳандаҳо истеҳсол танҳо дар хоҷагҳои аҳоли манфӣ арзёбӣ гардидааст, ки сабабҳои объективӣ субъективӣ худро дорад.

Ғалладонагӣ ғизои асосии аҳоли буда, талабот ба нон ва маҳсулоти нонӣ ҳоло ҳам дар минтақаи Осиёи Марказӣ, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд мебошад (ҷадвали 2.9). Бинобар ин, дар сабади истеъмоли маҳсулоти нонӣ қисмати асосии онро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 2.9. - Ҷамъоварии умумии ҳосили зироати ғалладонагӣ дар субъектҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳазор тонна

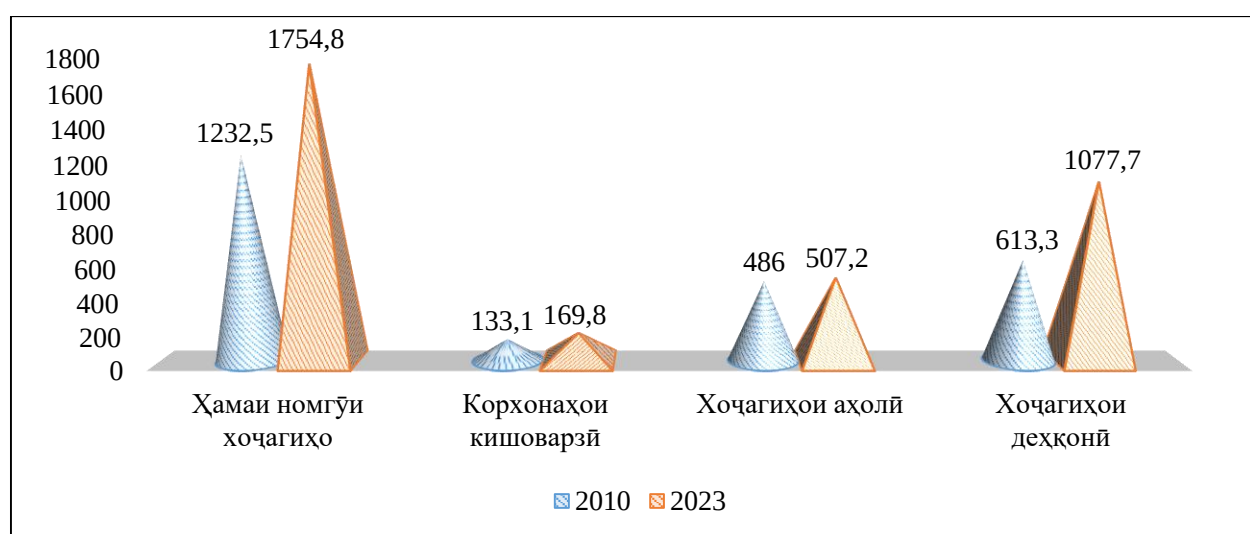
Номгӯи хоҷагӣ	Солҳо									Тағйирёбӣ 2023 / 2010 (+, -)	бо %
	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023		
Ҳамаи номгӯи хоҷагӣ	1232,5	1317,8	1447,6	1296,1	1414,6	1561,3	1586,3	1756,4	1754,8	522,3	142,3
Корхонаҳои кишоварзӣ	133,1	152,7	126,2	109,5	139,2	156,1	144,4	189,8	169,8	36,7	127,5
Хоҷагҳои аҳоли	486,0	422,7	447,9	434,1	435,2	492,5	499,7	516,8	507,2	21,2	104,3
Хоҷагҳои деҳқонӣ	613,3	742,2	873,5	752,5	840,3	912,6	942,2	1049,7	1077,7	464,4	175,7

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [152, с. 135-138; 153, с. 139-142]

Дар давраи таҳлилшаванда истеҳсоли ғалладонагӣ дар маҷмӯъ 522,3 ҳаз. тонна (42,3%) зиёд гардидааст. Дар давраи таҳлилшаванда истеҳсоли ғалладонагӣ ва лӯбиёӣ дар субъектҳои хоҷагҳои деҳқонӣ ба миқдори 464,4 ҳаз. тонна (75,7%) зиёд гардидааст. Ҳамин тариқ, дар истеҳсоли маҳсулоти ғалладонагӣ низ нақши субъектҳои хоҷагидорӣ хурду миёна назаррас буда, ҳолати афзоиши истеҳсоли маҳсулотро таъмин карда, то як дараҷа ба муътадили талабот мусоидат мекунад.

Новобаста аз он ки истеҳсол рафта истода бошад ҳам, лекин то ҳол дар ҷумҳурий талаботи мардум ба маҳсулоти ордӣ таъмин карда намешавад. Имрӯзҳо талабот ба гандум 1 млн 890 ҳазор тонна мебошад, аз ин миқдор дар қаламрави мамлакат фақат 860,4 ҳазор тонна маҳсулотро дар дохили ҷумҳурий истеҳсол мекунем [152, с. 139], дигар зиёда аз 1 млн тонна ғалладонагӣ аз хориҷ таъмин карда мешавад.

Ҷамъовариҳои умумии ҳосили зироати ғалладонагӣ дар субъектҳои соҳибкории кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар диаграммаи 2.8 нишон дода шудааст.

Диаграммаи 2.8. - Динамикаи ҷамъовариҳои умумии ҳосили зироати ғалладонагӣ дар субъектҳои соҳибкории кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2010-2023, ҳаз. тонна

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [152, с. 135-138; 153, с. 139-142]

Аз диаграммаи 2.8 дида мешавад, ки ҷамъовариҳои умумии ҳосили зироати ғалладона ва лӯбиғӣ соли 2023 назар ба соли 2010 аз тарафи субъектҳои соҳибкории кишоварзӣ 42,3%, аз ҷумла ҳоҷагӣҳои деҳқонӣ 75,7%, корхонаҳои кишоварзӣ 27,5 фоиз ва ҳоҷагӣҳои аҳоли 4,3% афзоиш ёфтааст.

Маълумот дар бораи майдони замини боғу тоқзорҳо дар ҷадвали 2.10 оварда шудааст.

Чадвали 2.10. – Майдони замини боғу тоқзорҳои ҷумҳурӣ (якҷоя бо ситрусӣҳо) дар корхонаҳои ба ғайриғайри соҳибдорӣ машғулбудаи бахши кишоварзӣ

Шакли хоҷагӣҳо	Ҷанбаҳои воҳидӣ	Солҳо									Тағйирёбии 2023/2010 (+, -)	бо %
		2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023		
Ҳамаи хоҷагӣҳо	ҳаз. гектар	122,0	135,4	150,3	158,9	160,5	161,8	160,9	164,4	166,6	44,6	136,5
	ҳаз. тонна	313,2	341,2	405,3	447,9	473,7	467,8	444,4	512,0	664,3	351,1	2,2 мар.
Корхонаҳои кишоварзӣ	ҳаз. гектар	29,6	27,4	22,8	23,9	25,6	25,1	26,1	28,5	29,1	-0,5	98,3
	ҳаз. тонна	29,5	18,9	18,0	22,8	26,4	21,1	15,1	27,2	36,4	6,9	123,3
Хоҷагӣҳои аҳоли	ҳаз. гектар	31,3	32,5	34,4	35,7	35,4	35,6	35,9	37,9	38,4	7,1	122,6
	ҳаз. тонна	204,4	212,3	209,0	222,6	220,6	215,6	228,3	239,2	266,3	61,9	130,2
Хоҷагӣҳои деҳқонӣ	ҳаз. гектар	61,0	75,3	93,0	99,2	99,5	101,1	99,0	98,0	99,1	38,1	162,4
	ҳаз. тонна	79,1	109,9	177,9	202,4	226,7	231,0	201,1	245,7	361,6	282,5	4,5 мар.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [152, с. 120-124, 176-179; 153, с. 124-127, 180-183]

Аз ҷадвали 2.10 дида мешавад, ки дар давраи таҳлилшаванда зиёдшавии майдон ва ҳосил дар хоҷагӣҳои ғайриғайри соҳибдорӣ таъмин гардидааст. Дар хоҷагӣҳои аҳоли майдони замин 7,1 ҳаз. гектар (22,6%) ва ҳосил 61,9 ҳаз. тонна (30,2%) зиёд гардидааст. Дар хоҷагӣҳои деҳқонӣ бошад, ин рақамҳо хеле боло рафтааст, масалан дар ин давра майдони замин 38,1 ҳаз. гектар (62,4%) зиёд шуда, ҳосил бошад 282,5 ҳаз. тонна 4,5 баробар афзоиш ёфтааст. Аммо дар корхонаҳои кишоварзӣ ин нишондиҳандаҳо тамоюл ба пастравӣ дорад.

Шароити ҷумҳурӣ хеле ҳам мувофиқ ва мусоидаткунанда ба рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ мебошад. Бинобар ин, ин соҳа ҳанӯз солҳои пеш тараққӣ карда бошад ҳам, лекин талаботи мардум ба бозори истеъмоли ва номгӯи маҳсулоти боғу тоқпарварӣ таъмин карда нашуда буд. Инро ба инбат гирифта Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд қарор ва барномаҳо оид ба рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ таҳия ва интишор намуд, ки дар натиҷаи чораҳои хусусияти дастгирӣ дошта, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳа афзоиш, бозори дохилӣ аз маҳсулоти ватанӣ ғани гардидааст, нархҳо муътадил ва ҳатто ҳаҷми содироти ин маҳсулот тамоюл ба рушд кардааст.

Яке аз соҳаҳои муҳим ва асосии фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши аграрӣ соҳаи чорводорӣ ба ҳисоб меравад. Рақамҳои оморӣ дар ҷадвали 2.11 овардашуда далолат аз он мекунад, ки соли 2023 дар корхонаҳои кишоварзӣ назар ба соли 2010 шумораи чорвои калони шохдор ба миқдори 9,7 ҳазор сар ё 29,5%, бузу гӯсфанд ба миқдори 86,1 ҳазор сар (31,7%) коҳиш ёфтааст. Дигар ин ки хоҷагиҳои соҳибкорӣ, асосан, хоҷагиҳои аҳоли дар ин давра хеле боло рафтааст, ки нисбат ба соли 2010 шумораи чорвои калони шохдор 623,2 ҳазор сар (33%) ва шумораи бузу гӯсфанд 1656,8 ҳазор сар (42,1%) зиёд гардидааст. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ низ ҳамин ҳолат дида мешавад, яъне чорвои калони шохдор ба 28,6 ҳазор сар (22,9%) ва чорвои хурд, бузу гӯсфанд 483,8 ҳазор сар (91,2%) зиёд гардидааст.

Ҷадвали 2.11. - Саршумори чорвои ҷумҳурӣ дар хоҷагиҳои фаъолияти соҳибкоридоштаи кишоварзӣ, ҳазор сар

Нишондиҳанда	К/Т	Воҳиди ченак	Солҳо							Тағйирёбӣ 2023/2010 (+, -)	бо %
			2010	2015	2019	2020	2021	2022	2023		
ЧКШ ва гӯсфанду буз, ҳамагӣ	I	сар	2043,7	2128,1	2361,9	2391,5	2467,8	2553,8	2685,9	642,2	131,4
	II	сар	4732,4	5056,5	5686,4	5797,5	6052,4	6317,2	6786,0	2053,6	143,3
Корхонаҳои кишоварзӣ	I	сар к\ш	32,9	29,6	23,6	24,8	26,3	25,7	23,2	-9,7	70,5
	II	сар б\г	272,2	272,9	239,7	237,3	235,2	236,9	186,1	-86,1	68,3
Хоҷагиҳои аҳоли	I	сар к\ш	1886,2	1969,2	2195,3	2221,4	2296,1	2380,0	2509,4	623,2	133
	II	сар б\г	3931,1	4169,9	4648,3	4718,4	4952,6	5176,2	5587,9	1656,8	142,1
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	I	сар к\ш	124,6	129,2	143,0	145,3	145,4	148,2	153,2	28,6	122,9
	II	сар б\г	529,0	613,6	798,3	841,7	864,6	904,0	1011,8	483,8	191,2

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [152, с. 237-254; 153, с. 234-241]

Эзоҳ: I – саршумори чорвои калони шохдор; II – саршумори бузу гӯсфанд.

Новобаста ба ин нишондиҳандаҳо истеҳсоли гӯшт (вазни зинда) дар қаламрави ҷумҳурӣ ба 349,2 ҳазор тонна расонида шудааст, ки меъёри талаботи аҳоли ба гӯшт таъмин нагардидааст. Агар меъёр ба як одам дар як сол 60 килограмм бошад, истеҳсоли гӯшт ва таъмини пурраи аҳоли мусоидаткунанда нест. Дар шароити кунунӣ талаботи мардум ба гӯшт аз тарафи хоҷагиҳои аҳоли ба миқдори 288,3 ҳазор тонна ва хоҷагиҳои деҳқонӣ 5,2 ҳаз. тонна истеҳсол карда мешавад, таъмин мегардад. Ҳамин тариқ, 47,3 ҳазор тонна истеҳсоли гӯшт ба корхонаҳои кишоварзӣ рост меояд.

Маълумот дар бораи истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ (МУК) дар ҷадвали 2.12 оварда шудааст.

Чадвали 2.12. - Динамикаи истеҳсоли МУК дар ҳама категорияи субъектҳои соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн. сомонӣ

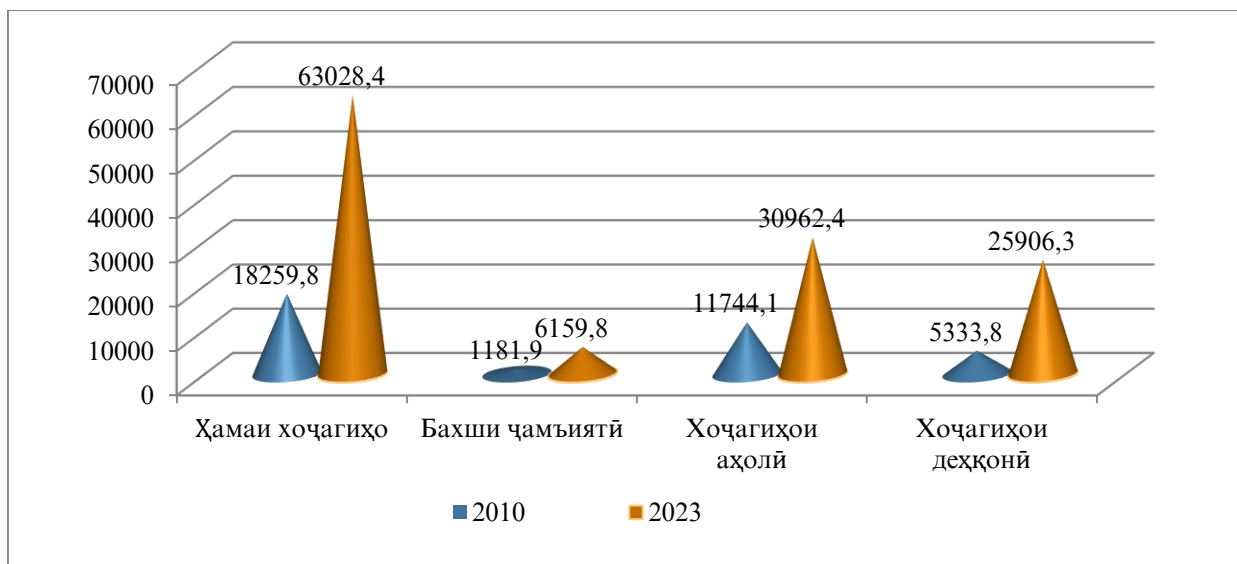
Нишондиҳанда	К/Г	Солҳо							Тағйирёбӣ 2023/2010 (+, -)	мар-ба
		2010	2015	2019	2020	2021	2022	2023		
Ҳамаи хоҷагӣҳо	I	18259,8	20969,0	46140,7	50225,7	53576,2	57841,7	63028,4	44768,6	3,4
	II	13021,9	14490,8	32902,2	35597,5	37715,0	40607,1	43365,7	30343,8	3,3
	III	5237,9	6479,2	13238,5	14628,2	15861,2	17234,5	19662,7	14424,8	3,7
Бахши чамъиятӣ	I	1181,9	1345,9	3422,9	4508,4	5834,4	6324,8	6159,8	4977,9	5,2
	II	976,1	1085,1	2478,9	2802,7	3545,6	3853,7	3540,9	2564,8	3,6
	III	205,8	260,8	944,0	1705,6	2288,7	2471,0	2618,9	2413,1	12,7
Хоҷагиҳои аҳоли	I	11744,1	12385,3	23639,1	25044,1	25823,9	28039,8	30962,4	19218,3	2,6
	II	6881,9	6378,2	11888,8	12584,5	12824,7	14099,5	15044,7	8462,8	2,1
	III	4862,2	6007,2	11570,4	12459,6	12999,2	13940,3	15917,7	11055,5	3,2
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	I	5333,8	7238,7	19078,7	20673,2	21917,9	23477,1	25906,3	20572,5	4,8
	II	5163,9	7027,5	18534,5	20210,3	21344,7	22653,9	24780,1	19616,2	4,7
	III	169,9	211,2	544,2	462,9	573,3	823,2	1126,1	956,2	6,6
Вазни ҳос нисбати ҳамаи хоҷагӣҳо, бо фоиз										
Ҳамаи хоҷагӣҳо	I	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-
Бахши чамъиятӣ	I	6,5	6,4	7,4	9,0	10,8	11,0	9,8	3,3	-
Хоҷагиҳои аҳоли	I	64,3	59,1	51,2	50,1	48,2	48,4	49,1	-15,2	-
Хоҷагиҳои деҳқонӣ	I	29,2	34,5	41,3	41,1	41,0	40,5	41,1	11,9	-

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [152, с. 16; 153, с. 16]

Эзоҳ: I – маҳсулоти кишоварзӣ ҳамагӣ; II – растанипарварӣ; III – чорводорӣ.

Аз ҷадвали овардашуда дидан мумкин аст, ки дар давраи таҳлилшаванда истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар хоҷагиҳои соҳибкорӣ соҳаи кишоварзӣ дар маҷмуъ боло рафтааст. Дар солҳои таҳлилшаванда истеҳсоли маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ дар ҳамаи хоҷагӣҳо ҳамагӣ 3,4 маротиба боло рафтааст, аз ин 3,3 маротиба бахши растанипарварӣ ва 3,7 маротиба соҳаи чорводорӣ зиёд гардидааст. Дигар ин ки дар ин раванд хоҷагиҳои деҳқонӣ низ хеле ба пешрафт ноил гардидаанд. Дар ин давра ҳаҷми истеҳсоли хоҷагиҳои деҳқонӣ 4,8 маротиба, аз ҷумла, соҳаи растанипарварӣ 4,7 маротиба ва чорводорӣ 6,6 маротиба зиёд гардидааст.

Болоравии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла, растанипарварӣ ва чорводорӣ дар хоҷагиҳои соҳибкорӣ соҳаи аграрӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар диаграммаи 2.9 ба пуррагӣ нишон дода шудааст.

Диаграммаи 2.9. - Динамикаи истеҳсоли маҳсулот дар хоҷагӣҳои соҳибкорӣ кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2010-2023), млн. сомонӣ
Сарчашма: таъияи муаллиф дар асоси [152, с. 16; 153, с. 16]

Ҳамин тариқ, имрӯз дар баҳши кишоварзии ҷумҳурӣ болоравии истеҳсоли маҳсулот аз ҳисоби хоҷагӣҳои фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёнаи кишоварзӣ таъмин гардида истодааст.

Умуман, баҳши соҳибкорӣ хурду миёна имрӯзҳо яке аз нишондиҳандаҳои пурқуввати баҳши истеҳсоли кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, дар тамоми соҳаҳо мавқеи муҳимро истеҳсоли маҳсулотӣ кишоварзӣ ишғол менамояд. Барои ҳамин ядрои сохтори истеҳсоли бозориро корхонаҳои хурду миёна ташкил медиҳанд ва онҳо дар давраи кӯтоҳ мутобиқшаванда ба ҳама гуна фаъолият мебошанд.

2.3. Баҳодиҳии омилҳои ба рушди соҳибкорӣ истеҳсоли дар соҳаи аграрӣ таъсирбахш

Ба ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёт омилҳои зиёде таъсир мерасонанд, ки таҳлил ва баҳодиҳии онҳо барои пешгӯйикунӣ ва нақшагирии стратегӣ зарур ва муҳим мебошанд. Таҳлили омилҳое, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ таъсир мерасонанд, як вазифаи муҳимми дарк барои рушди баҳши кишоварзии иқтисодиёт маҳсуб мешавад. Ин таҳлил кумак мекунад, ки таъсири омилҳои

гуногуни иқтисодӣ, иҷтимоӣ, муҳити зист ва сиёсиро ба фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ва соҳибкорон дар соҳаи кишоварзӣ фаҳмем ва барои беҳтар кардани шароити онҳо, таҳия ва амалӣ намудани стратегияҳои муфид ва муассир амал кунем. Муваффақияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ на танҳо барои беҳбудии иқтисодӣ ва молиявии соҳибкорон муҳим мебошад, балки таъсири амиқе низ ба дигар ҷанбаҳои ҳаёти иҷтимоии кишвар, аз ҷумла амнияти озуқаворӣ, сатҳи шуғли аҳоли ва рушди иқтисодии минтақаҳои мамлакат дорад. Агар соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ рушд намояд, ин метавонад сабаби таъмини озуқаворӣ дуруст ва дастрас барои аҳолии кишвар гардад, ки боиси беҳтар шудани шароити зиндагӣ ва баланд шудани сатҳи таъмини бозори истеъмолӣ мешавад. Аз ҷониби дигар, рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ метавонад ба шуғли аҳоли ва коҳиши сатҳи бекорӣ дар минтақаҳои рустой мусоидат намояд, ки дар натиҷа иқтисодӣ маҳаллии минтақаҳо рушд ёфта, сатҳи некӯаҳволии аҳоли баланд меравад.

Чунин ба назар мерасад, ки солҳои охир вобастагии байни соҳибкорӣ истеҳсолӣ бо бахши аграрӣ иқтисодиёт то рафт зиёд гардида истодааст. Ба назари мо, ин вобастагии байни ду бахши муҳимми иқтисодиёт ба он оварда мерасонад, ки аввалиндараҷа бозори истеъмолии кишвар ба молу маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза таъмин гардида, амнияти озуқаворӣ мамлакат иҷро карда шавад, инчунин шумораи субъектҳои соҳибкорӣ афзоиш ёфта, сатҳи бекорӣ коҳиш дода мешавад. Соҳаи аграрӣ иқтисодиёт дар ин давраи зудтағйирёбандаю дигаргуниҳои иқтисодиёт аз рушду инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ истеҳсолӣ ва муносибатҳои бозорӣ хеле ақиб мемонад.

Дар шароити муносибатҳои иқтисоди бозорӣ омилҳои зиёде ба рушди соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ иқтисодиёт таъсир мерасонанд ва вобаста ба хусусияти ҳар як минтақа, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳо ба қисматҳои гуногун ҷудо карда мешаванд. Дар замони муосир чунин омилҳоро мо метавонем ба омилҳои умумӣ ва омилҳои махсус ба гурӯҳҳо ҷудо намоем.

Аз омилҳои асосии ба фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши кишоварзӣ таъсиркунанда шароити иқлим, мавҷудияти захираҳои замин, сатҳи

технологии истеҳсолот, шароити бозор ва қонунгузорӣ мебошанд. Шароити иқлим имкониятҳои парвариши зироатҳои гуногунро муайян намуда, ба ҳосилтаъсир мерасонад. Мавҷудияти захираҳои замин барои рушди соҳаи кишоварзӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад ва сатҳи технологии истеҳсолот самаранокии истифодаи захираҳоро муайян мекунад.

Шароити бозор аз қабili талабот ва пешниҳод ба маҳсулоти кишоварзӣ, нархҳои бозорӣ, рақобат ва дастрасӣ ба маблағ дар пешбурди тиҷорати муваффақ нақши муҳим доранд. Қонунгузориҳои танзимкунандаи хоҷагии қишлоқ низ ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсири калон мерасонад.

Илова бар ин омили муҳимме, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ таъсир мерасонад, мавҷудият ва самаранокии инфрасохтор мебошад. Мавҷудияти шабакаҳои бозьтимоди нақлиёт, анборҳо ва дигар унсурҳои инфрасохторӣ ба кори самараноки корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ мусоидат мекунанд. Ҳамзамон, истифодаи самараноки технология ва навовариҳои муосир дар баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва рақобатпазирии корхонаҳои кишоварзӣ нақши муҳим доранд.

Чанбаи муҳимми фаъолияти муваффақонаи соҳибкорӣ дар бахши кишоварзӣ низ идоракунии хавфҳо мебошад. Кишоварзӣ зери хатарҳои гуногун қарор дорад, аз қабili тағйирёбии иқлим, бемориҳои растанӣ ва ҳайвонот, тағйирот дар бозори ҷаҳонӣ ва ғайра. Соҳибкорон бояд барои идоракардани ин хатарҳо ва таҳияи стратегияҳо барои кам кардани таъсири онҳо ба тиҷорат омода бошанд.

Омили дигари муҳимме, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши кишоварзӣ таъсир мерасонад, захираҳои инсонӣ мебошад. Мавҷудияти мутахассисони соҳибхтисос дар соҳаи кишоварзӣ дар таъмини самаранокии истеҳсолот ва рушди соҳа нақши муҳим мебозад. Ҳар як давлат ва соҳибкорон бояд таълим, тарбия ва тақмили ихтисоси коргаронро ҳамчун вазифаи муҳим ва асосӣ қарор диҳанд, то рушди устувор ва муваффақияти соҳаи кишоварзиро таъмин намоянд. Барои расидан ба ин мақсад, зарур аст, ки ҳукумат ва бахшҳои хусусӣ дар самти омӯзиши ҳамаҷонибаи кормандон ва тақмили

донишу малакаҳои онҳо таваҷҷуҳ ва захираҳои кофӣ сарф намоянд, зеро ин раванди рушди кадрӣ барои ин соҳа нақши муассир ва муҳим дорад.

Барои таъмини рушди устувор ва муваффақияти соҳаи кишоварзӣ муҳим аст, ки таҳлил ва фаҳмиши амиқи шабакаи омилҳои гуногуни таъсиррасон ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар ин бахш амалӣ шавад. Шабакаи мазкур шомили омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва муҳити зистӣ мебошад, ки дар маҷмӯъ на танҳо натиҷаи истеҳсолот, балки устувории ин соҳа ва қобилияти он барои муқовимат ба тағйироти ҷаҳониро муайян мекунанд. Барои рушди пайваста ва самарабахши соҳибкории кишоварзӣ, зарур аст, ки ҳамаи ин омилҳо таҳқиқ ва ба дастурҳои стратегӣ барои рушд муттаҳид шаванд.

Омилҳои асосии таъсиррасон дар соҳаи кишоварзӣ ба фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар ҷадвали 2.13 пешниҳод шудаанд.

Ҷадвали 2.13. - Фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт ва омилҳои асосии ба он таъсиррасон

Омилҳои асосӣ	Таркиби омилҳо	Шарҳи омилҳо
1. Шароити обу ҳаво		Ба омилҳои обу ҳаво - хушксолӣ, обхезӣ, сардихо ва дигар ҳодисаҳои шадиди обу ҳаво дохил мешаванд, ки метавонанд ба киштзорҳо ва истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ таъсири манфӣ расонанд. Омилҳои обу ҳаво барои хоҷагии қишлоқ аҳамияти калон доранд, зеро онҳо ба сифат ва миқдори ҳосил бевосита таъсир мерасонанд. Инҳоянд баъзе аз омилҳои асосии обу ҳаво, Идомаи ҷадвал 1 соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ таъсир мерасонанд.
	1.1. боришот	Боришоти аз ҳад зиёд ё хеле кам метавонад ба ҳосили зироатҳо таъсири ҷиддӣ расонад. Хушксолӣ метавонад боиси кам шудани ҳосил гардад ва ё ҳатто боиси нобуд шавад, дар ҳоле ки боришоти аз ҳад зиёд метавонад боиси обхезӣ ва зарари ҳосил гардад.
	1.2. ҳарорат	Ҳарорати шадид, ҳам баланд ва ҳам паст, метавонад ба афзоиш ва рушди растанӣ таъсир расонад. Масалан, сармои фасли баҳор метавонад ба киштзор зарар расонад ва ҳарорати баланд боиси паст шудани замин ва хушксолӣ гардад.
	1.3. шамол	Шамолҳои сахт метавонанд ба зироатҳо зарар расонанд ё нобуд кунанд, хусусан вақте ки ҳангоми гул ё пухтани мева дучор мешаванд.
	1.4. жола	Жола метавонад ба зироатҳо ва растаниҳо зарари ҷиддӣ расонад, ки боиси талафоти ҳосил гардад.
	1.5. намӣ	Рутубати баланд метавонад ба рушди бемориҳо ва ҳашароти зараррасон мусоидат кунд. Идомаи ҷадвал зироат низ таъсир мерасонад.
	1.6. тағйирёбии иқлим	Тағйирёбии иқлим метавонад боиси зуд-зуд ва дигаршавии обу ҳаво гардад, ки банақшагирии истеҳсолоти кишоварзиро мушкултар ва хатархоро барои соҳибкорони ин бахш афзоиш диҳад.

2. Нархи ашёи хом	Тағйирёбии нархи ашёи хом, аз қабилӣ ғалла, чорво, шир ва ғайра метавонад ба даромаднокии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ таъсири зиёд расонад. Нархи ашёи хом омили асосии таъсиррасонӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши кишоварзӣ мебошад. Дар ин ҷо баъзе тафсилот дар бораи омилҳое, ки ба нархҳои мол дар ин бахш таъсир мерасонанд.	
	2.1. арза ва тақозо	Мисли ҳама гуна соҳаҳои дигар, нархи маҳсулоти кишоварзӣ бо таъсири мутақобилаи талабот ва пешниҳод муайян карда мешавад. Сатҳи ҳосилнокӣ ва истеҳсоли ашёи хом, инчунин талаботи истеъмоли, ҳам дохилӣ ва ҳам ҷаҳонӣ метавонанд ба нархҳо таъсир расонанд.
	2.2. шароити обу ҳаво	Офатҳои обу ҳаво, аз қабилӣ хушксолӣ, обҳезӣ, шабнам ва жола метавонанд ҳосили камро ба вучуд оранд ва ба нарасидани ашёи кишоварзӣ оварда расонанд, ки дар навбати худ метавонад нархҳоро боло барад.
	2.3. тамоюлҳои глобалӣ	Тамоюлҳои ҷаҳонии бозор ба монанди тағйир додани афзалиятҳои истеъмолкунандагон, тағйироти демографӣ, сиёсати тичорат ва ғайра метавонанд ба нархи маҳсулоти кишоварзӣ низ таъсир расонанд.
	2.4. тағйироти технологӣ	Қорӣ намудани технологияҳои нав дар кишоварзӣ, аз қабилӣ навъпарварӣ, нуриҳои минералӣ, техникаи коркарди замин ва ғайра метавонад иқтидори истеҳсолиро зиёд ва арзиши аслии маҳсулотро кам кунад, ки ба нархи ашёи хом таъсир мерасонад.
	2.5. омилҳои геополитикӣ	Ҳодисаҳои сиёсӣ ва геополитикӣ, аз қабилӣ ҷангҳо, низоъҳо, таҳримҳо, созишномаҳои тичоратӣ ва ғайра метавонанд дар бозорҳои ҷаҳонӣ бесуботӣ эҷод кунанд ва ба нархи маҳсулоти кишоварзӣ таъсир расонанд.
	2.6. қурбҳои асёр	Тағйирёбии қурби асёр инчунин метавонад ба нархҳои молҳои кишоварзӣ таъсир расонад, хусусан агар қисми зиёди маҳсулот содирот ё воридот бошад.
3. Сиёсат ва танзими давлатӣ	Сиёсати андоз, субсидияҳо, тарифҳо барои воридот ва содирот ва дигар сиёсатҳои давлат метавонанд ба даромаднокии ва рақобатпазирии соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ таъсири ҷиддӣ расонанд. Сиёсат ва танзими давлат дар соҳаи кишоварзӣ нақши муҳим дошта, ба фаъолияти соҳибкорӣ ва фазои умумии соҳибкорӣ таъсир мерасонад. Инҳоянд баъзе аз омилҳои асосии сиёсати давлатӣ ва танзимкунанда, ки ба соҳаи кишоварзӣ таъсир мерасонанд.	
	3.1. дотатсия ва дастгирии молиявӣ	Дотатсияҳои давлатӣ, қарзҳои камфоиз, суғуртаи зироат ва дигар шаклҳои дастгирии молиявӣ метавонанд ба даромаднокии ва рақобатпазирии соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ таъсири ҷиддӣ расонанд.
	3.2. тарифҳо ва маҳдудиятҳои воридот	Қорӣ кардани тарифҳо ба воридоти маҳсулоти кишоварзӣ ва дигар маҳдудиятҳои воридотӣ метавонад ба талабот ба маҳсулоти ватанӣ ва рақобатпазирии истеҳсолкунандагони маҳаллӣ таъсир расонад.
	3.3. сиёсати андоз	Меъёрҳои андоз, ҳавасмандгардонӣ, истеҳлок ва ҷораҳои дигари андозӣ, ки метавонанд ба даромаднокии соҳибкории кишоварзӣ ва қобилияти сармоягузорӣ ба рушд ва навсозӣ таъсиргузор бошанд.
	3.4. қонунгузори замин:	Ҳуқуқи замин, қоидаҳои истифодаи замин, муносибатҳои иҷора ва дигар ҷанбаҳои қонунгузори замин метавонанд ба дастрасӣ ба захираҳои замин ва сатҳи сармоягузорӣ дар бахши кишоварзӣ таъсир расонанд.
	3.5. қоидаҳои ва стандартҳои экологӣ	Қоидаҳои ва стандартҳои давлатии экологӣ метавонанд ба усулҳои истеҳсол ва истифодаи нуриҳои кимиёвӣ, пеститсидҳо ва дигар агрокимиёҳо таъсир расонанд.
	3.6. сиёсати дастгирии деҳот	Барномаҳои дастгирии деҳот, аз ҷумла сармоягузорӣ ба инфрасохтор, хадамоти маориф ва тандурустӣ метавонанд ба рушди деҳот мусоидат кунанд ва шароити зиндагии мардуми деҳотро беҳтар созанд.

4. Навовариҳои технологӣ	Истифодаи технологияҳои нав, аз қабili автоматика, дронҳо, сенсорҳо ва ғайра метавонад ҳосилнокӣ ва самаранокии истеҳсолоти кишоварзиро беҳтар гардонад. Дар тараққиёти хоҷагии кишлоқ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, самара ва устувории он навовариҳои технологӣ нақши асосӣ мебозад. Инҳоянд баъзе навовариҳои асосии технологӣ, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ таъсир мерасонанд.	
	4.1. атоматикунонӣ ва роботикунонӣ	Дар хоҷагии кишлоқ қорӣ намудани низомҳои автоматӣ имконият медиҳад, ки равандҳои кишт, обёрӣ, чамъовариҳои ҳосил ва дигар корҳои автоматӣ кунонда шаванд, ки ин сарфи меҳнати дастиро кам ва ҳосилнокии меҳнатро баланд мебардорад.
	4.2. истифодаи дронҳо ва роботҳои заминӣ	Дронҳо ва роботҳои заминӣ метавонанд барои назорат кардани саломатии зироатҳо, ошкор кардани бемориҳои растанӣ, муайян кардани талабот ба об ва нуриҳои истифода шаванд, ки ба оптимизатсияи истифодаи захираҳо ва беҳтар кардани ҳосили зироат мусоидат мекунанд.
	4.3. кишоварзии дақиқ ва идоракунии маълумот	Низомҳои дақиқи кишоварзӣ маълумотро дар бораи хок, шароити обу ҳаво, намӣ ва дигар параметрҳо барои оптимизатсияи истифодаи нуриҳо, об ва пеститсидҳо, кам кардани хароҷот ва таъсири муҳити зист истифода мебаранд.
	4.4. биотехнология ва тағйир додани генетикӣ	Истифодаи биотехнология ва тағйир додани генетикӣ имкон медиҳад, ки навъҳои нави растанӣ бо ҳосиятҳои беҳтаршуда, ба монанди муқовимӣ ба бемориҳо, таҳаммулпазирӣ ба хушксолӣ ва афзои Идомаи чадвал
5. Дастрасӣ ба маблағгузорӣ	4.5. истифодаи масолеҳи навоварона ва усулҳои бастабандӣ	Маводҳо ва усулҳои бастабандии нав метавонанд муҳлати нигоҳдории маҳсулотро зиёд кунанд, талафотро кам кунанд ва арзиши маҳсулотро баланд бардоранд.
	Дастрасии маҳдуд ба қарз ва дигар манбаҳои молия метавонад монеаи рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ бошад. Дастрасӣ ба маблағгузорӣ омили асосии фаъолияти муваффақонаи соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ мебошад. Инҳоянд баъзе ҷанбаҳои марбут ба дастрасӣ ба молия:	
	5.1. қарзҳо ва сахмҳо	Соҳибкории кишоварзӣ метавонад барои харидани таҷҳизот, пӯшонидани хароҷоти амалиётӣ, харидани тухмӣ ва нуриҳои минералӣ ва маблағгузории корҳои мавсимӣ ба қарз дастрасӣ дошта бошад.
	5.2. сармоягузорӣ ба рушд	Дастрасӣ ба маблағҳои сармоягузорӣ метавонад барои татбиқи лоиҳаҳои васеъ ва навсозии истеҳсолот, қорӣ намудани технологияҳои нав, рушди инфрасохтор ва ғайра муҳим бошад.
	5.3. суғуртаи зироат ва амвол	Соҳибкории кишоварзӣ метавонанд ҷубронҳои суғуртаро аз талафоти марбут ба офатҳои обу ҳаво, бемориҳои растанӣ, сӯхтор ва дигар хатарҳо гиранд.
	5.4. субсидияҳо ва грантҳои давлатӣ	Барномаҳои давлатии дастгирии соҳаи кишоварзӣ метавонанд ба соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ субсидия, грантҳо ва қарзҳои имтиёзнок до Идомаи чадвал рақобатпазирӣ онҳо мусоидат кунанд.
	5.5. сармоягузории сармоягузори хусусӣ	Сармоягузори хусусӣ инчунин метавонанд барои лоиҳаҳои кишоварзӣ бар ивази сармояи сахомӣ дар корхона ё дигар шаклҳои тақсими Ҷоида маблағгузорӣ кунанд.
	5.6. кооперативҳо ва иттиҳодияҳои молиявӣ	Кооперативҳо ва ассотсиатсияҳои молиявии кишоварзӣ метавонанд дастрасии аъзои худро ба маблағгузорӣ ва дигар захираҳои таъмин намуда, қудрати молиявӣ ва рақобатпазирӣ онҳоро афзун намојанд.

6. Зерсохтори кишоварзӣ	Зерсохтори нокифоя ба монанди роҳҳо, нерӯи барқ, обтаъминкунӣ ва ғайра метавонад ба раванди истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ҳалал расонад. Зерсохтор дар рушди соҳаи кишоварзӣ нақши ҳалкунанда дорад.	
	6.1. зерсохтори нақлиёт	Роҳҳо, роҳи оҳан, обӣ ва бандарҳо маҳсулоти кишоварзиро аз ҷойҳои истеҳсоли ба истеъмолкунандагон ва бозорҳо интиқол медиҳанд. Зерсохтори баландсифати нақлиётӣ вақт ва хароҷоти интиқолро коҳиш медиҳад, дастрасии бозорро зиёд мекунад ва талафоти маҳсулотро коҳиш медиҳад.
	6.2. зерсохтори обёрӣ	Низомҳои самараноки обёрӣ метавонанд ҳосили зироатҳоро баланд бардоранд ва истеҳсоли устуворро дар шароити боришоти кам таъмин кунанд. Зерсохтори захира ва тақсими об низ дар таъмини об барои истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ нақши муҳим мебозад.
	6.3. зерсохтори энергетикӣ	Энергия барои истифодаи таҷҳизоти кишоварзӣ ва таъмин намудани рӯшноӣ, гармӣ ва хунуккунӣ дар ҳоҷаҳои зарур аст. Зерсохтори бозғатимоди энергетикӣ истеҳсоли устуворро таъмин намуда, вобастагӣ аз манбаъҳои анъанавии энергияро коҳиш медиҳад.
	6.4. анбор ва коркарди маҳсулот	Анборҳо, нигоҳдорӣ ва коркард ба нигоҳ доштани сифат ва баланд бардоштани арзиши маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат мекунад. Зерсохтори коркард, нигоҳдорӣ ва бастабандии маҳсулот дар омодакунии онҳо ба бозор нақши муҳим мебозад.
	6.5. таъмини об ва ташноб	Дастрасӣ ба оби тоза барои нӯшокӣ, обёрӣ ва истеҳсолот барои кори муваффақонаи кишоварзӣ муҳим аст. Зерсохтори обтаъминкунӣ ва ташноб инчунин шароити гигиенӣ ва маиширо дар деҳот беҳтар мекунад.
	6.6. технологияҳои иттилоотӣ	Технологияҳои муосири иттилоотӣ, аз ҷумла дастрасӣ ба Интернет, шабакаҳои мобилӣ ва технологияҳои геофазоӣ, дастрасиро ба маълумот дар бораи обу ҳаво, нархҳои бозор, технологияҳои кишоварзӣ ва дигар ҷанбаҳои муҳими кишоварзӣ фароҳам меорад.
7. Рақобати бозорӣ	Дарачаи рақобат дар бозорҳои маҳаллӣ ва ҷаҳонӣ метавонад ба даромаднокии ва устувории корхонаҳои кишоварзӣ таъсир расонад. Рақобати бозорӣ дар баҳши кишоварзӣ нақши муҳим дошта, ба стратегияҳои тичорат, нархи маҳсулот, сифати молу хизматрасонӣ ва инноватсия таъсир мерасонад. Дар ин ҷо ба омилҳои марбут ба рақобати бозорӣ дар баҳши кишоварзӣ маълумоти муфасссал оварда шудааст.	
	7.1. шумораи рақибон	Ҳар қадар корхонаҳо ҳоҷаҳои дар бозор зиёд бошанд, рақобат ҳамон қадар зиёд мешавад. Шумораи зиёди рақибон метавонанд боиси паст шудани нархҳо ва ғайра гарданд, инчунин ба навоҳӣ ва беҳтар шудани сифат мусоидат намояд.
	7.2. сатҳи маҳсулнокиӣ	Корхонаҳои, ки нишондиҳандаҳои баландтари маҳсулнокиро нишон медиҳанд, метавонанд бо пешниҳоди нархҳои рақобатпазир ба маҳсулоти сифати баланддошта аз дигар рақибон манфиат дошта бошанд.
	7.3. технология ва инноватсияҳои он	Истифодаи технологияҳои муосир метавонад ба тағйироти назаррас дар манзараи рақобат оварда, ба корхонаҳо имконият диҳад, ки иқтисодиро беҳтар созанд, хароҷотро коҳиш диҳанд ва сифати маҳсулотро баланд баранд.
	7.4. дастрасӣ ба захираҳо	Дастрасӣ ба замин, об, молия, технология ва қувваи корӣ метавонад ба рақобатпазирӣ корхонаҳо таъсири ҷиддӣ расонад. Дастрасии маҳдуд ба захираҳо метавонад мавқеи рақобатии баъзе бозингаронро дар бозор суст кунад.
	7.5. маркетинг ва брендинг	Стратегияҳои самараноки маркетинг ва бренди шинохта метавонанд ба тичорат кумак кунанд, ки худро дар бозор аз рақибон фарқ кунанд.

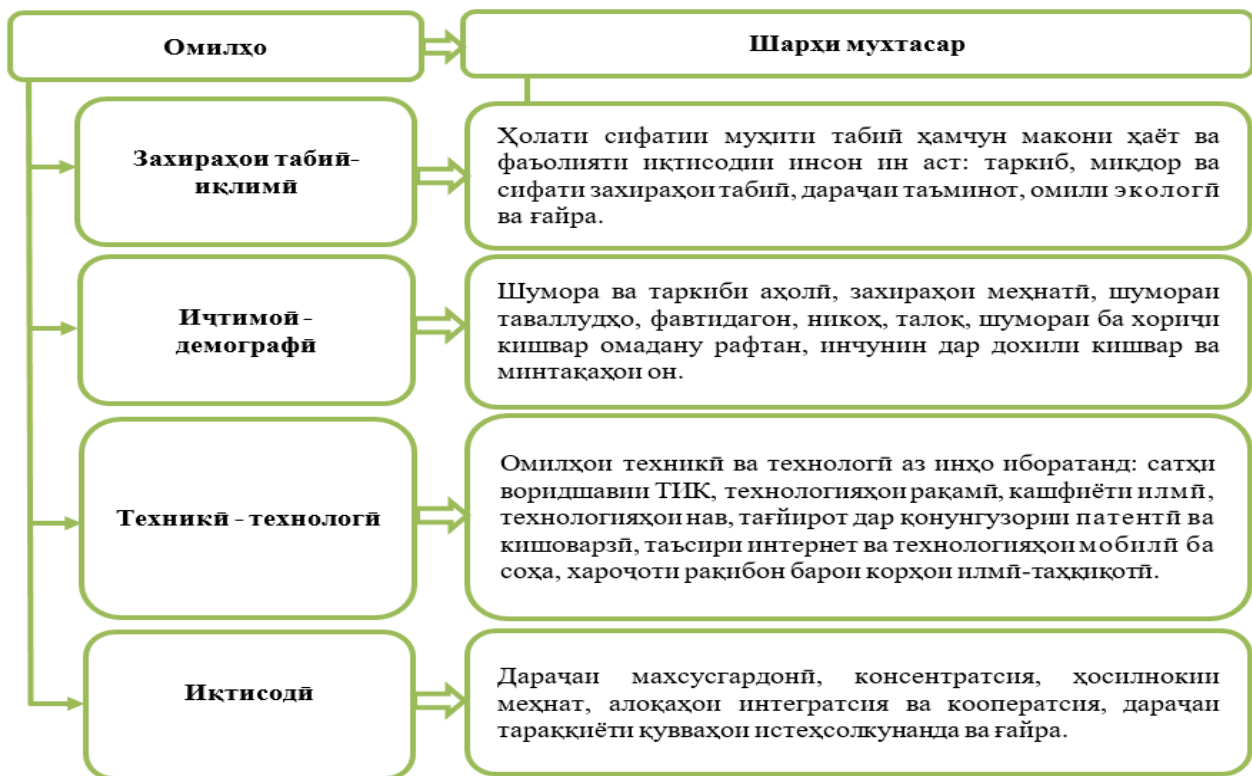
	7.6. шароити бозор	Омилҳо ба монанди талабот ва пешниҳод, нархи мол, тағйирёбии афзалиятҳои истеъмолкунандагон ва сиёсати тичорат метавонанд ба дараҷаи рақобат дар бозор таъсир расонанд.
	7.7. танзим ва қоидаҳои бозӣ	Сиёсати ҳукумат, меъёрҳои андоз, тарифҳо, субсидияҳо ва дигар сиёсатҳои танзимкунанда инчунин метавонанд шароити рақобатро дар бозор ташаккул диҳанд.
8. Рушди малака ва таълим	Рушди малакаҳо ва таълим дар соҳаи кишоварзӣ нақши муҳим дошта, ба маҳсулнокии, навоварӣ ва рақобатпазирии корхонаҳо таъсир мерасонад. Инҳоянд баъзе ҷанбаҳои асосии ин омил.	
	8.1. таҳсилоти касбӣ	Таълими босифати касбӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва агробизнес ба мутахассисон имкон медиҳад, ки барои идоракунии самаранокии корхонаҳои кишоварзӣ, татбиқи технология ва навовариҳои муосир ва мутобикшавӣ ба шароити тағйирёбандаи бозор донишу малакаҳои заруриро ба даст оранд.
	8.2. кувваи коргарӣ: тайёр ва инкишофи он	Иҷрои барномаҳои таълимӣ ва тренингоҳо барои кормандони хоҷагии қишлоқ ба баланд шудани сатҳи касбӣ ва самаранокии кори онҳо кӯмак мекунад, ки натиҷааш афзоиши истеҳсоли маҳсулот ва кам кардани хароҷот хоҳад буд.
	8.3. барномаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқот	Сармоягузори дар соҳаи таҳқиқот ва коркарди кишоварзӣ рушди технологияҳои нав, навҳои растанӣ, таҷрибаҳои идоракунии ҳок ва идоракунии захирахоро дастгирӣ мекунад, ки ҳосилнокӣ ва устувории бахши кишоварзиро беҳтар мегардонад.
	8.4. дастгирии мутахассисон ва соҳибкорони ҷавон	Таҳияи барномаҳои дастгирӣ барои ҷавононе, ки мехоҳанд ба соҳаи кишоварзӣ ворид шаванд, аз ҷумла дастрасӣ ба таҳсил, молия, замин ва технология, барои ҷалби одамони боистеъдод ва шуҳратпараст ба ин соҳа мусоидат мекунад.
9. Устувории экологӣ	Устувории экологӣ дар бахши кишоварзӣ қобилияти корхонаҳо ва дар маҷмӯъ системаро барои нигоҳ доштани тавозуни байни истеҳсоли молу хизматрасониҳои кишоварзӣ ва ҳифзи муҳити зист дар асоси дарозмуддат дар назар дорад. Ин омил дар шароити тағйирёбии иқлим, камшавии захираҳои табиӣ ва огоҳии афзояндаи ҷомеа дар бораи таъсири кишоварзӣ ба муҳити зист аҳамияти бештар пайдо мекунад:	
	9.1. идоракунии ҳок	Таҷрибаҳои устувори кишоварзӣ, аз қабili коркарди ҳадди ақал, мулча, компост ва киштгардон ба нигоҳ доштани ҳосилхезии ҳок, кам кардани эрозия ва нигоҳ доштани гуногунии биологӣ мусоидат мекунад.
	9.2. самаранокии об	Қабули технологияҳои обёрии дақиқ, системаҳои обёрии қатрагӣ ва усулҳои дигари оптимизатсияи истифодаи об ба кам кардани истеъмоли об ва кохиш додани таъсири манфӣ ба захираҳои об мусоидат мекунад.
	9.3. ҳифзи гуногунии биологӣ	Ҳифз ва барқарорсозии экосистемаҳо ба монанди ҷангалҳо, ботлоқзорҳо ва заминҳои табиӣ ба нигоҳ доштани гуногунии биологӣ ва нигоҳ доштани мувозинати экологӣ дар деҳот мусоидат мекунад.
	9.4. чорводорӣ устувор	Қабули таҷрибаҳои кишоварзӣ дар ҷароғоҳ, кам кардани партовҳои газҳои гармхонаӣ ва кам кардани истифодаи антибиотикҳо дар истеҳсоли чорво ба кохиш додани таъсири манфии муҳити зисти чорводорӣ мусоидат мекунад.
	9.5. самаранокии энергия ва энергияи барқароршаванда	Истифодаи технологияҳои каммасраф, аз қабili панелҳои офтобӣ, турбинаҳои бодӣ ва неругоҳҳои биогазӣ ба кохиш додани вобастагии кишоварзӣ аз маҳсулоти нафтӣ ва кохиши партовҳои газҳои гулхонаӣ мусоидат мекунад.

Сарчашма: Ҷадвал дар асоси таҳлили натиҷагирӣ аз маълумоти ҷамъовардаи муаллиф таҳия шудааст.

Бояд тазаккур дод, ки дар доираи расидан ба мақсаду вазифаҳои дар ин боби диссертатсия бо мақсад мувофиқ буда, омилҳои асосии рушди соҳибкорӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт онҳоро ба низом даровардан мумкин мебошад. Ин барои фаҳмидани моҳияти омилҳои таҳлилшуда бо назардошти арзёбии таъсири онҳо ба самаранокии равандҳои татбиқи иқтисодии соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи аграрии иқтисодиёт кумак хоҳад кард (расми 2.2).

Барои рушди соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи аграрии иқтисодиёт як қатор омилҳои муҳимму зарур мавҷуд мебошанд, аз қабيلي барои аҳоли мавҷуд будани сатҳи зарурии замин барои истифода. Дар минтақаҳои ҷумҳурӣ яке аз омилҳои маҳдудкунандаи соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи аграрӣ ин мавҷудияти замин дар шароити тақсимои минтақавӣ баромад мекунад. Ба ҳама маълум мебошад, ки норасоии захираҳои мавҷудаи замин дар деҳоти алоҳидаи минтақаҳои ҷумҳурӣ барои рушд ва ташаккули соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи аграрии иқтисодиёт омили маҳдудкунандаи он ба ҳисоб меравад.

Имрӯз омилҳои гуногун ба соҳаи аграрӣ ва рушди самаранокии соҳибкории истеҳсоли дар ин соҳа таъсир мерасонанд. Яке аз омилҳои асосию муҳим ва таркибии истеҳсолоти кишоварзӣ ин замин ба ҳисоб меравад. Дар вобастагӣ аз чӣ тавар истифода кардани яке аз омилҳои асоситарини истеҳсолот - замин на танҳо истеҳсолоти кишоварзӣ ва ҳаҷми он, балки таъмин кардани амнияти озуқаворӣ ҳар як давлат аз он вобастагӣ дорад.

Расми 2.2. - Омилҳои рушди соҳибкорӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт

Сарчашма: таҳия ва коркарди муаллиф

Зимни таҳқиқи масъалаи мазкур тавре муҳаққиқ ва коршинос Пиризода Қ. қайд менамояд: «...дар тули садаи охир назар ба тамоми асрҳои гузаштаи мавҷудияти инсон майдони бештари замин ба муомилоти кишоварзӣ дохил карда шудааст ва талафоти умумии заминҳои коркардшавандаи кишоварзӣ дар ҳаҷм 430 миллион гектарро ташкил медиҳад» [104. С. 68].

Мутаассифона, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ фонди замин барои таъмини эҳтиёҷи кишоварзӣ маҳдуд мебошад. Дар доираи ин фонди мавҷудбуда амалӣ ва пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ вобаста ба заминҳои қорам торафт мушкилтар мегардад, зеро афзоиши мунтазаму доимии тамоюли аҳоли ба ҷашм мерасад. Дар баробари ин, барои пешбурди фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ душвору гарон гардида истодааст, зеро дигар захираҳои барои истифодаи замин зарурӣ низ сол то сол нигаронкунанда шуда истодааст (ҷадвали 2.14).

Чадвали 2.14. – Фонди ягонаи давлатии замин ва динамикаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Гурӯҳҳои замин	аз 01.01.2016		аз 01.01.2021		аз 01.01.2022		аз 01.01.2023		Фарқият 2023-2016 (+, -)
	майдон (га)	%	майдон (га)	%	майдон (га)	%	майдон (га)	%	
Заминҳои таъйиноти кишоварзӣ-ҳамагӣ	680505 0	48,13	6880281	48,67	6884832	48,70	6844090	48,4	39040
аз ҷумла, заминҳои обёрӣ	677049	89,90	683901	89,81	685448	89,93	682197	89,4	5148
Заминҳои назди минтақаҳои аҳолинишин, ҳамагӣ	169964	1,20	180280	1,28	180428	1,28	189346	1,3	19382
аз ҷумла, заминҳои обёрӣ	60956	8,09	63117	8,29	62513	8,20	67170	8,8	6214
Заминҳои соҳаи саноат, нақлиёт, алоқа, муҳофизат ва таъйиноти дигар, ҳамагӣ	184351	1,30	177168	1,25	177269	1,25	179148	1,3	-5203
аз ҷумла, заминҳои обёрӣ	4698	0,62	4685	0,62	4685	0,61	4438	0,6	-260
Заминҳои ҳифзи муҳити зист, табиат, солимгардонӣ ва таърихӣ фарҳангӣ таъйин шудаанд, ҳамагӣ	269704 7	19,08	2706395	19,14	2706450	19,14	2745449	19,4	48402
аз ҷумла, заминҳои обёрӣ	313	0,04	321	0,04	323	0,04	323	0,3	10
Заминҳои фонди давлатии ҷангал, ҳамагӣ	133702 4	9,46	1336331	9,45	1336327	9,45	1332825	9,4	-4199
аз ҷумла, заминҳои обёрӣ	4638	0,62	4626	0,61	4628	0,61	4664	0,6	26
Заминҳои фонди давлатии об, ҳамагӣ	38344	0,27	38099	0,27	38099	0,27	38168	0,3	-176
аз ҷумла, заминҳои обёрӣ	877	0,12	897	0,12	896	0,12	1044	0,1	167
Захираи умумии давлатии замин, ҳамагӣ	290590 5	20,55	2819353	19,94	2814502	19,91	2808881	19,9	-97024
аз ҷумла, заминҳои обёрӣ	4552	0,60	3974	0,52	3705	0,49	3632	0,5	-920
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	141376 85	100,0	1413790 7	100,0	14137907	100,0	14137907	100	222
аз ҷумла, заминҳои обёрӣ	753083	100,0	761523	100,0	762198	100,0	763468	100	10385

Сарчашма: дар асоси Фонди замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.01.2024. – С. 12, аз тарафи муаллиф коркард шудааст

Аз рақамҳои ҷадвали 2.14 мушоҳида мегардад, ки то 01.01.2023 дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон заминҳои таъйиноти кишоварзӣ дар сохтори фонди давлатии заминӣ 48,4 фоизро ташкил медиҳад, ки назар ба ҳолати 01.01.2016 39 ҳазору 40 гектар зиёд мебошад. Дар баробари зиёд шудани заминҳои таъйиноти кишоварзӣ заминҳои обии кишоварзӣ низ нисбати соли 2016 ба андозаи 5 ҳазору 148 гектар зиёд гардидааст. Ин нишондиҳанда ба ҳолати 01.01.2023 ба 682 ҳазору 197 гектар баробар мебошад, ки нисбат ба

фонди замин 89,4 фоиз зиёдро ишғол мекунад. Дар баробари ин, захираи умумии давлатии замин дар маҷмуъ ба ҳолати 01.01.2023 ба 2 миллиону 808 ҳазору 881 гектар баробар шудааст, ки он дар ҳаҷми умумии фонди замин 19,9 фоизро ташкил медиҳад. Барои ташкил намудани фаъолияти соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи аграрии кишвар хеле шароити хуби корӣ аз ҳисоби заминҳои кишоварзӣ ва заминҳои обӣ ба мушоҳида мерасад, ки ин амал ба муҳайё сохтани ҷойҳои нави корӣ дар деҳоти кишвар ва таъмини бозори озуқаворӣ кишвар, инчунин ба таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар нақши муҳимму бориз мегузорад.

Тибқи маълумоти таҳлилгардидаи фонди замини ҷумҳурӣ маълум гардид, ки дар сохтори умумии заминҳо тағйироти назаррас рух додааст. Инчунин, дар тақсими заминҳои кишоварзӣ низ дигаргуниҳои амиқ ба назар мерасанд, ки нишон медиҳад, ки муносибат ба истифодаи замин ва самтҳои асосии агросаноатӣ дар кишвар тағйир кардааст (ҷадвали 2.15).

Тибқи натиҷаҳои таҳлили маълумоти фонди замини Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2023 майдони умумии заминҳои қорам 671 ҳазору 979 гектарро ташкил дод. Дар муқоиса бо соли 2016 ин рақам 7 ҳазору 779 гектар зиёд шудааст, ки аз васеъшавии ботадричи майдони кишоварзӣ шаҳодат медиҳад. Ин тамоюл метавонад ҳам ба муомилоти иқтисодӣ ҷалб намудани захираҳои иловагӣ замин ва ҳам ба амал баровардани тадбирҳои, ки ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи замин нигаронида шудаанд, нишон диҳад. Афзоиши заминҳои қорам барои рушди соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи кишоварзӣ имкониятҳои иловагӣ фароҳам оварда, метавонад ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат намояд.

Бояд қайд намуд, ки дар баробари заминҳои қорам, заминҳои обӣ низ сол то сол зиёд гардида истодаанд, агар дар соли 2016 ин нишондиҳанда ба 462830 гектар баробар шуда бошад, дар соли 2023 он ба 470262 гектар расонида шудааст, ки ба андозаи 7432 гектар зиёд мебошад.

Дар шароити имрӯза барои таҳкими рушди майдони кишти обёришаванда зарурати истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ва беҳтар

кардани системаҳои обёрӣ дар ҷумҳурӣ ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Бо ҷалби ин технологияҳо ва сармоягузориҳои пешрафта шароити зарурӣ барои васеъ кардани майдони обёришаванда муҳайё гардидааст.

Ҷадвали 2.15. – Заминҳои таъйиноти кишоварзии Тоҷикистон ва тағйирёбии он дар солҳои 2016-2023, гектар

Намудҳои замин	Солҳо				Фарқият 2023/2016 (+,-)
	2016	2021	2022	2023	
Замини қорам, умумӣ	664200	669745	674609	671979	7779
аз ҷумла замини обёрӣ	462830	466787	471087	470262	7432
Ниҳолҳои бисёрсола, умумӣ	147159	157048	159112	161691	14532
аз ҷумла замини обёрӣ	113661	121357	122424	124310	10649
Заминҳои бекорхобида, ҳамагӣ	30962	27278	22055	20303	-10659
аз ҷумла замини обёрӣ	26197	22740	18658	17610	-8587
Хошоктайёркунии, ҳамагӣ	20232	18514	18514	18812	-1420
аз ҷумла замини обёрӣ	1428	1428	1428	1424	-4
Чарогоҳҳо, умумӣ	3821777	3833465	3832161	3852579	30802
аз ҷумла замини обёрӣ	3852	3757	3755	3729	-123
Заминҳои кишоварзӣ, ҳамагӣ	4684330	4706050	4706451	4725364	41034
аз ҷумла замини обёрӣ	607968	616069	617352	617335	9567
Заминҳои сохтмони мелиоративӣ, ҳамагӣ	2692	2686	2686	2686	-6
Заминҳои наздиҳавлигӣ, ҳамагӣ	210595	213910	214073	215430	4835
аз ҷумла замини обёрӣ	106595	107172	106592	107861	1266
Заминҳои шахсии хоҷагиҳои ҷирирасони аҳоли, ҳамагӣ	59732	59034	59005	58844	-888
аз ҷумла замини обёрӣ	33149	32958	32930	32939	-210
Дигар заминҳо, ҳамагӣ	8614730	8592168	8591652	8167580	-447150
Ҳамагӣ заминҳо дар ҷумҳурӣ	14137685	14137907	14137907	14137907	222
аз ҷумла замини обёрӣ	753083	761523	762198	763468	10385

Сарчашма: Ҳисоб аз ҷониби муаллиф дар асоси Фонди замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.01.2024. – С. 18 анҷом ёфтааст.

То соли 2010 агар масоҳати 500-700 гектар заминҳои нав ба кишт ворид гардида бошад, пас то соли 2022 ин нишондод ба 1500 гектар расидааст. Вақте ки ин тағйирот дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ таҳлил карда мешавад, як тамоюли аён ба назар мерасад, ки вобаста ба таъсиси иншооти гидротехникии пурқувват ва азхудкунии заминҳои нав, махсусан дар вилояти Хатлон, афзоиши шадид дар майдони кишти обёришаванда дида мешавад. Бо вуҷуди ин, то ҳол масоҳати назарраси заминҳо, ки аз гардиши кишоварзӣ хориҷ шудаанд, вуҷуд дорад. Ин раванд талаб мекунад, ки диққати бештар ба ҷалби онҳо барои истифодаи кумакҳои агрономӣ ва гидротехникӣ равона гардад (ҷадвали 2.16).

Чадвали 2.16. – Тамоюли тағйирёбии заминҳое, ки аз гардиши кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ баромадаанд, гектар

Ҷумҳурии ва вилоятҳо	Солҳо										Фарқият 2023/2015 (%)	
	2015		2019		2020		2022		2023			
	Ҳамагӣ	аз ҷумла заминҳо и обёрӣ	Ҳамагӣ	аз ҷумла заминҳо и обёрӣ	Ҳамагӣ	аз ҷумла заминҳо и обёрӣ	Ҳамагӣ	аз ҷумла заминҳо и обёрӣ	Ҳамагӣ	аз ҷумла заминҳо и обёрӣ	Ҳамагӣ	аз ҷумла заминҳо и обёрӣ
в. Суғд	6896	7225	3248	3119	2296	2191	2296	2191	2076	1761	-4820	-5464
в.Хатлон	2905	5047	4653	3863	2277	2139	2277	2139	1197	1197	-1708	-3850
ВМКБ	-	-	192	192	735	735	735	543	57	57	-135	-135
НТҚ	1349	734	1522	965	1522	965	1522	965	954	882	-395	148
Ҳамагӣ дар ҷумҳурий	16550	13006	9615	8139	6644	6219	6644	6219	4284	3897	-12266	-9109

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси Фонди замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.01.2024. – С. 22

Тибқи маълумоти пешниҳодшудаи чадвали 2.16 масоҳати умумии заминҳои кишоварзӣ дар соли 2023 аз гардиш хориҷ шудаанд, 12266 гектарро ташкил дода, назар ба солҳои гузашта кам шуд, боз ҳам нишондиҳандаи баррасишаванда дар сатҳи баланд қарор дорад. Ғайр аз ин, ташвишовар он аст, ки бештари заминҳое, ки аз муомилот баромадаанд, майдони обёришаванда мебошанд. Ҳолати мазкур дар аксари минтақаҳои ҷумҳурии ба назар мерасад, ки нишонаи камбудии идоракунии самараноки захираҳои обӣ ва истифодаи дурусти замин мебошад. Баррасии амиқи ин масъала ва ёрӣ расондан барои бозгардонидани заминҳои обёришаванда ба гардиши кишоварзӣ бояд яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти мақомоти давлатӣ гардад, то ки истифодаи захираҳои табиӣ ба таври самаранок ва устувор сурат гиранд.

Як омили муҳимми муваффақияти соҳибкории истеҳсолӣ, алалхусус дар соҳаи аграрии иқтисодиёти ҷумҳурии иқтидори агросаноатӣ мебошад, ки барои рушди соҳаи кишоварзӣ ва беҳтар кардани натиҷаҳои истеҳсолӣ нақши ҳалкунанда дорад. Бо вучуди он, ки дар оянда имкониятҳои васеъ кардани заминҳои қорам барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ маҳдуд хоҳанд буд, зарур аст, ки диққат ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот дар заминҳои мавҷудаи қорам равона гардад. Ин раванд бояд бо истифодаи дастовардҳои муосири илм ва техника ба амал ояд, то ки дар шароитҳои кунунӣ ва оянда истеҳсолот сарфакорона ва самаранок бошад. Яке аз

муҳимтарин кадамҳо дар ин самт коркарди низоми самараноки истеҳсолот дар асоси хусусиятҳои табиӣ ва иқлими ҳар як минтақаи кишвар мебошад, ки ба устувории соҳаи кишоварзӣ, рушди соҳибкории истеҳсолӣ ва афзоиши истеҳсоли маҳсулот мусоидат мекунад.

Дар асоси таҳлили анҷомдодашудаи мо, дар зербобҳои гузаштаи боби дуюм аён гардид, ки ба соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Аз ҷама нишондиҳандаи асосие, ки аҳаммияти соҳибкории истеҳсолиро дар соҳаи аграрӣ иқтисодиёт муайян ва баҳо медиҳад, ин ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд намуд, ки барои баҳодиҳии сатҳи таъсири омилҳо (X) ба нишондиҳандаи асосӣ (Y) амсилаи иқтисодӣ-математикии бисёрномилаи регрессионӣ-коррелятсионӣ бояд истифода бурда шавад. Барои сохтани амсилаи иқтисодӣ-математикӣ ба сифати Y – ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ бо нишондиҳандаи мутлақ (млн. сомонӣ), омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, ки муҳимтарини онҳо: майдони заминҳои обёрӣ, андозаи миёнаи ҳоҷагӣ, баланд шудани нархи маҳсулоти ҳоҷагии қишлоқ, ҳаҷми нуриҳои маъданӣ ба 1 гектар дохил карда мешаванд. Омилҳои асосие, ки ба сифати чузъиёти асосии муодилаи коррелятсионӣ-регрессионӣ гирифта шудаанд дар асоси таҳлили баҳодиҳии сатҳи таъсири онҳо ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти умумии кишоварзӣ, муайян ва аниқ карда шуда, метавонанд ба нишондиҳандаи асосии муодила дар навбати аввал таъсир расонанд. Барои анҷом додани муодилаи иқтисодӣ-математикӣ мо метавонем аз барномаҳои стандартии компютерӣ ба мисли MS-Excel ва дигар барномаҳои стандартӣ истифода намоем, зеро онҳо метавонанд самаранокӣ ва саҳеҳии амсилаи пешниҳоднамудаи моро боз ҳам асоснок намоянд.

Дар идомаи амалигардонии амсилаи мазкур, мо талош намудем, ки омилҳо ва сатҳи ҷӣ гуна таъсири онҳоро ба нишондиҳандаи натиҷавӣ – ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, мавриди омӯзиш қарор диҳем (ҷадвали 2.17).

Чадвали 2.17. – Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ

Солҳо	Ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ, млн, сомонӣ (Y)	Майдони заминҳои обӣ, ҳазор гектар (X_1)	Андозаи миёнаи хоҷагӣ, ҳазор гектар (X_2)	Баланд шудани нархи маҳсулоти хоҷагии қишлоқ %, (X_3)	Ҳаҷми нуриҳои маъданӣ ба 1 гектар, (X_4)
2010	19994,3	744	678	106,8	115,5
2011	21575,3	748	684	107,9	118,3
2012	23815,3	749	684	110,4	121,6
2013	25619,6	750	675	107,6	117,9
2014	26772,3	753	677	104,5	136,6
2015	27628,9	753	677	103,2	136,8
2016	29053,9	753	678	105,2	117,4
2017	31029,6	754	678	106,8	133,8
2018	43066,2	762	684	104,0	124,2
2019	46140,7	762	685	107,1	141,8
2020	50225,7	763	684	108,8	136,9
2021	53576,2	764	682	106,6	140,4
2022	57841,7	766	683	106,2	144,6
2023	63028,4	768	683	106,0	144,7
2024	66721,2	769	684	106,1	144,8

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [152, с. 16]

Дар идомаи амалигардонии амсилаи иқтисодӣ-математикии бисёромила аз тарафи муаллиф таъсири омилҳои асосӣ ба нишондиҳандаи натиҷавӣ ошкор ва баҳодихӣ карда шудааст. Дар ин маврид омилҳои асосии таъсиррасон ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ чунин интиҳоб гардидаанд, ба монанди масоҳати заминҳои қорам (X_1), андозаи миёнаи хоҷагӣ (X_2), афзоиши нархи маҳсулоти хоҷагии қишлоқ (X_3), ҳаҷми нуриҳои минералӣ ба 1 га. (X_4), ки онҳо метавонанд дар навбати аввал ба нишондиҳандаи натиҷавӣ (Y) - ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ, таъсири мусбат ё манфӣ расонанд.

Бояд қайд намуд, ки барои сохтани амсилаи бисёромилаи регрессионӣ, дар навабати аввал ба мо лозим мешавад, ки аломатҳои омилиро дар амсила ошкор ва пешниҳод намоем. Баъд аз пешниҳод ва интиҳоб намудани аломатҳои омилӣ бо мақсади сохтани амсила, мо бояд матритсаи рақамҳои чуфти коррелятсиониро муайяну пайдо намоем. Вобаста ба ин дар чадвали 2.18 матритсаи зарбҳои коррелятсионӣ пешкаш гардидааст.

Дар сатри аввали матритса, зарбҳо ё омилҳои алоқаи натиҷавӣ бо ҳар як аломати омил, ки муносибатҳои байни ин омилҳоро ба назар мегиранд, нишон дода мешаванд.

Чадвали 2.18. - Матритсаи зарибҳои чуфти коррелясионӣ

	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
Y	1				
X ₁	0,979435803	1			
X ₂	0,576306029	0,567773811	1		
X ₃	-0,093623403	-0,182888133	0,358204553	1	
X ₄	0,804592442	0,826574023	0,354020408	-0,219687566	1

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Барои пайдо кардани натиҷаи ниҳони муодилаи иқтисодӣ – риёзӣ тибқи усули коррелясионӣ-регрессионӣ мо бояд дар идомаи таҳлили омилҳо пайдарпайии ҳисоби омилҳоро анҷом диҳем, ки дар чадвали 2.19 муодилаҳои бадастомада аз натиҷаи ҳисобкунии амсила пешниҳод карда шудааст.

Чадвали 2.19. – Муодилаи регрессионӣ ва натиҷаи ҳисоби он

	Алоқамандии муодилаҳо	R	R ²	Меёрҳо	Физи нуқсон ҳисоб	Мушоҳида
Ҳисоби 1 (хулосаи (X₁))	$Y = -1448478,85 + 1964,54X_1$	0,97	0,95	0,95	156,2	15
Ҳисоби 2 (хулосаи (X₂))	$Y = -1517947,90 + 1930,58X_1 + 139,75X_2$	0,98	0,96	0,95	145,3	15
Ҳисоби 3 (хулосаи (X₃))	$Y = -1475986,44 + 2056,45X_1 - 212,03X_2 + 960,96 X_3$	0,98	0,97	0,96	148,3	15
Ҳисоби 4 (хулосаи (X₄))	$Y = -1481928,63 + 2073,17X_1 - 219,60 X_2 + 962,17 X_3 - 12,82 X_4$	0,98	0,96	0,95	152,5	15

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Дар натиҷаи таҳқиқ дар асоси ҳисобҳои пай дар пайи анҷомдодашудаи амсилаи коррелясионӣ-регрессионии бисёромила, шакли зерини амсилаи иқтисодӣ-риёзӣ барои пешгӯии натиҷаи ниҳой ба даст меояд:

$$Y = -1481928,63 + 2073,17X_1 - 219,60 X_2 + 962,17 X_3 - 12,82 X_4$$

Дар таҳлили мазкур, ки бо истифода аз барномаи стандартии MS Excel анҷом дода шуд, натиҷаҳои ҳисоботӣ бо нишондиҳандаҳои муҳим ҳосил шуданд, ки ба таҳқиқи робитаи байни натиҷаи ниҳони таҳқиқ ва омилҳои асосии интиҳобшудаи модел таваҷҷуҳ доранд. Вақте ки мо ба арзишҳои зарби коррелятсия ва зарби детерминатсия назар мекунем, мебинем, ки зарби коррелятсия (R) баробар ба 0,98 аст, ки ин нишон медиҳад, ки байни омилҳои интиҳобшуда ва натиҷа як робитаи хеле мустаҳкам ва зич вучуд дорад. Аз тарафи дигар, зарби детерминатсия (R²) баробар ба 0,96 аст, ки ин ба маънои он аст, ки тақрибан 96% тағйирот дар натиҷаи ниҳой бо таъсири омилҳои

интихобшудаи амсила ба таври қавӣ шарҳ дода мешавад. Ҳамин тавр, ин натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки модел хеле мувофиқ аст ва нишондиҳандаҳои иҷроии он барои пешгӯии натиҷаҳо бо сатҳи баланд дар муҳити таҳқиқ шакл мегиранд.

Ҳамин тариқ, таҳлил ва баррасии ҳамаи омилҳои дар боло зикршуда барои фаъолияти муваффақонаи соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ муҳим аст. Танҳо огоҳӣ ва дарки амиқи тамоми омилҳо ва ҷанбаҳои, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ таъсир мерасонанд, ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки на танҳо фаъолияти корхонаҳои худро ба таври самарабахш ва устувор инкишоф диҳанд, балки барои расидан ба ҳадафҳои стратегӣ ва рушди устувори тижоратии худ тадбирҳои муассир андешанд. Ҳамзамон, ин ба онҳо имконият медиҳад, ки дар маҷмӯъ ба ташаккули соҳаи кишоварзӣ саҳм гузошта, ба беҳтар шудани самаранокии истеҳсолот, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва устувории иқтисодӣ дар вақти дарозмуддат кумак кунанд. Таҳлили дуруст ва шафофи ҳамаи ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ, ки ба соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ таъсир мерасонанд, барои ҳалли мушкилоти ҷорӣ ва пешгӯии давраҳои оянда аҳаммияти калидӣ дорад.

Омӯзиш ва таҳлили ин омилҳо ба мо имкон медиҳад, ки таҳдиду имкониятҳои эҳтимолии соҳибкорӣ дар бахши кишоварзӣ муайян карда, стратегияҳои самараноки рушд таҳия ва барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва муваффақият дар ин бахши иқтисод қарорҳои асоснок қабул карда шаванд.

Дар раванди татбиқи намунаи иқтисодӣ-математикӣ, ки аз ҷониби муаллиф пешбинӣ шудааст, ҳар як марҳала ва давраи коркард бо дарназардошти омилҳои гуногуни таъсиргузор муфассал таҳлил ва омода шудааст. Муаллиф дар ин раванд, ба омӯзиши ҳамаҷонибаи ҳар давра, ки вобаста ба хусусиятҳои иқтисодии мавҷуд дар муҳити таҳқиқ қарор дорад, диққат дода, омилҳои асосии таъсиррасонро ба таври дақиқ муайян ва ба ҳар як марҳала ба таври алоҳида таҳлили математикии мувофиқ анҷом додааст. Ин раванд кумак мекунад, ки бо истифода аз усулҳои нав ва мавҷуд, натиҷаҳои

дақиқ ва амалии баёнгардида ба даст оянд, ки метавонанд барои қабули қарорҳои стратегӣ ва тактикӣ дар фаъолияти иқтисодӣ истифода шаванд.

Дар асоси таҳлили муфассали қиёсии амсилаҳои гуногуни қорқардашуда, мо метавонем хулоса барорем, ки аз байни ҳамаи амсилаҳои мавҷуд, он амсилае, ки дар таҳқиқ ва пешгӯии ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ тавассути субъектҳои соҳибқорӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт барои давраи то соли 2035 мебошад, ба таври амиқтар ва дақиқтар мутобиқ аст. Амсилаҳои дигар низ метавонанд барои баҳодиҳии ҳолатҳо ва сценарияҳои гуногун муфид бошанд, вале ин амсила беҳтарин натиҷаҳоро барои арзёбии тадбирҳо ва дурнамоҳо дар бахши кишоварзӣ ва таҳлили таъсирҳои оянда пешниҳод менамояд.

Маврид ба зикр аст, ки дар яке аз зербобҳои боби 3-юми қори таҳқиқотӣ, ки ба таҳлили дурнамо ва пешгӯии нишондиҳандаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ барои давраи то соли 2035 баҳшида шудааст, таҳлил ва қорқарди амсилаи иқтисодӣ-математикӣ ба анҷом мерасад. Дар ин раванди таҳқиқот, аз ҷумла, амсилаи бадастомадаи регрессионӣ-қоррелятсионӣ барои муайян қардан ва пешгӯии тағйироти ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар оянда истифода мешавад. Таҳлили мазқур ба назария ва методологияи амсиласозӣ тақя меқунад, ки бо истифода аз маълумоти мавҷуда ва омори соҳа, як амсилаи регрессионӣ-қоррелятсионӣ таҳия қарда мешавад, ки на танҳо нишондиҳандаҳои имрӯза, балки муносибатҳои байни тағйирёбии омилҳои гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоиро низ дар назар меқирад. Ин амсила барои таҳмини тағйироти оянда ва таҳлили омилҳои асосии таъсиррасон ба истеҳсолот дар бахши кишоварзӣ то соли 2035 муҳим мебошад.

Хулосаи боби 2

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соҳибқорӣ истеҳсолӣ дар бахши аграрии Тоҷикистон бо на он қадар бо суръати баланд рушд рушд меқунад. Сабабҳои асосии он норасоии дастгирии молиявӣ, инфрасохтори номуқаммал, қамбуди заминаҳои технологӣ ва мутахассисони баландихтисос ба ҳисоб мераванд. Ҳамчунин, сатҳи пасти саводи соҳибқорӣ деҳқонон ва саҳмдорони қурди

истеҳсолот ба паст будани самаранокии ғаёлияти истеҳсолӣ мусоидат менамояд.

Таҳлили муқоисавии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи агарарӣ, алаҳхусус муқоиса бо кишварҳои дигари минтақа ва собиқ шӯравӣ нишон медиҳад, ки сатҳи рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар Тоҷикистон дар муқоиса пасттар аст. Ин дар ҳолат, ки дар баъзе кишварҳои ҳамсояи Осиёи Марказӣ сиёсати дастгирии давлатии ғаёл, фароҳамсозии муҳити сармоягузори мусоид ва таҷрибаҳои кооперативсозии истеҳсолот натиҷаҳои назаррас додаанд. Тоҷикистон дар ин самт эҳтиёҷ ба ислоҳоти амиқ ва истифодаи таҷрибаи муваффақи кишварҳои дигар дорад.

Дар натиҷаи таҳқиқ, як қатор омилҳои таъсиррасон ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ муайян гардиданд, ки онҳо ба ду гурӯҳи асосӣ, омилҳои дохилӣ (малака ва донишҳои соҳибкорон, дастрасӣ ба захираҳо (замин, об, техника), имконияти ҳамкорӣ ва ташкили кооперативҳо) ва омилҳои берунӣ (муҳити иқтисодӣ ва сиёсӣ - сиёсати давлат, имтиёзҳои андозӣ, захираҳои қарзӣ, бозорҳои фурӯш ва сатҳи рушди устувори инфрасохтори деҳот). тақсим мешаванд. Ҳамчунин, таъсири тағйироти иқлимӣ, муҳочират ва рақобати паст дар бозори дохилӣ низ ба рушди соҳибкории агарарӣ таъсир мегузоранд.

Мушкилоти ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ, аз ҷумла мураккабии бақайдгирӣ, набудани кафолатҳои ҳуқуқии сармоягузорӣ ва номукаммалии низоми андозбандӣ, яке аз сабабҳои асосии сустии рушди соҳибкорӣ дар деҳот ба ҳисоб мераванд.

Бо дарназардошти вазъи мавҷуда, зарурати таҳияи стратегияи нави миллии рушди соҳибкории агарарӣ пеш омадааст, ки бояд ба самаранокии истеҳсолот, рушди агробизнес, тақмили таълимоти касбӣ ва истифодаи имконияти рақамӣ нигаронида шавад.

БОБИ 3. САМТҲОИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ

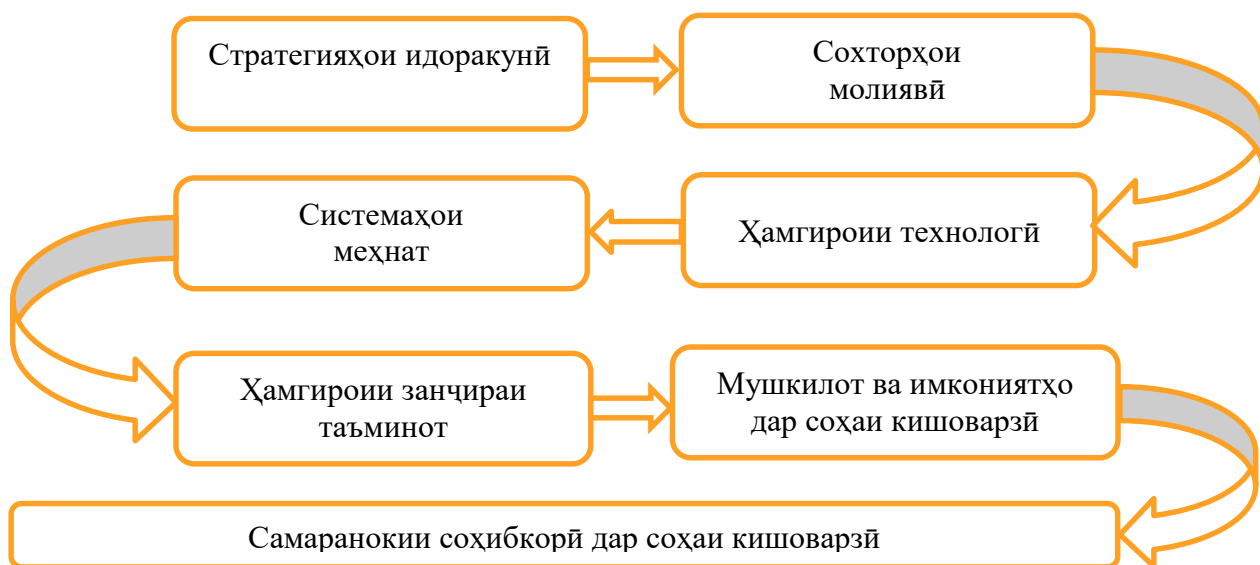
3.1. Рушди механизми ташкилию иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт

Аз таҳлилу баррасии боби пешин бармеояд, ки соҳаи кишоварзӣ як рукни муҳимми ҳар як иқтисодиёт буда, ҳамчун асоси истеҳсоли озуқаворӣ, шуғли аҳолии деҳот ва рушди иқтисодӣ хизмат мекунад. Дар баробари пешрафти саноатикунонӣ, тағйир додани таҷрибаҳои кишоварзӣ барои ноил шудан ба ҳосилнокии баланд ва устуворӣ муҳим мегардад. Яке аз ҷиҳатҳои муҳимми ин дигаргунсозӣ инкишоф додани механизми ташкилию иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт мебошад.

Бояд ҳаминро зикр намуд, ки гузариш аз усулҳои анъанавии кишоварзӣ ба шаклҳои бештар саноатии истеҳсолотро дар ибтидои асри XX мушоҳида кардан мумкин аст. Ба қор андохтани техникаҳои механиконидашудаи зироаткорӣ, нуриҳои химиявӣ, доруҳои синтетикӣ ва дигар роҳу воситаҳои комёбиҳои технологӣ дар хоҷагии қишлоқ дигаргуниҳои калон ба амал оварданд. Ин пешравиҳо ба истеҳсоли оммавӣ, баланд бардоштани самаранокӣ ва кам кардани шиддатнокии меҳнат барои истеҳсоли озуқа мусоидат карданд.

Соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар аввал аз ҷониби корпоратсияҳои бузургӣ агробизнесӣ, ки ба баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва даромаднокӣ нигаронида шуда буданд, роҳандозӣ мешуданд. Ин корпоратсияҳо дар соҳаи кишоварзӣ принципҳои истеҳсолӣ, аз қабili сарфаи миқёс, механиконӣ ва маркетингии оммавиро татбиқ карданд. Бо вучуди ин, бо гузашти вақт маълум шуд, ки чунин равишҳо ҳатман бо амалияҳои устувори кишоварзӣ мувофиқ нестанд ва зарурати муносибати мутавозинро ба вучуд меоранд, ки самаранокии иқтисодӣ, инчунин, масъулияти экологӣ ва иҷтимоиро муттаҳид мекунад.

Механизми ташкилӣ ва иқтисодии соҳибкории истехсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба низоми принципҳо, стратегияҳо, сохторҳо ва амалияҳо алоқаманд аст, ки чӣ гуна фаъолияти соҳибкории кишоварзиро дар соҳаи аграрӣ танзим мекунад. Ин чаҳорчӯба унсурҳои гуногунро дар бар мегирад, аз ҷумла стратегияҳои идоракунии, сохторҳои молиявӣ, занҷирҳои таъминот, системаҳои меҳнат ва татбиқи технология. Ҳар яке аз ин унсурҳо дар муайян кардани муваффақият ё ноқомии соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ нақши муҳим мебозанд, (расми 3.1).

Расми 3.1. – Унсурҳои механизми ташкилӣ- иқтисодии соҳибкории истехсолии кишоварзӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз унсурҳои дар расми 3.1 пешниҳодшуда маълум мегардад, ки барои самаранок фаъолият кардани механизми ташкилӣ – иқтисодии соҳибкории истехсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт стратегияҳои идоракунии нақши марказӣ мебозанд. Дар стратегияҳои идоракунии самаранок роҳбарӣ кардан асоси муваффақияти соҳибкории кишоварзӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт мебошад. Бо афзоиши рақобат ва эҳтиёҷ ба самаранокӣ, корхонаҳои муосири кишоварзӣ усулҳои пешрафтаи идоракуниро, аз қабилҳои идоракунии занҷираи таъминот, таҳқиқоти вазъи бозор ва банақшагирии стратегиро қабул карданд. Ин усулҳо ба соҳибкорони кишоварзӣ имкон медиҳанд, ки талаботро пешгӯӣ кунанд, истехсолотро ба таври оқилона ба роҳ монда, партовҳоро кам намоянд. Азбаски, соҳаи кишоварзӣ бо бозорҳои ҷаҳонӣ торафт бештар ҳамгиро

мешавад, бояд дар стратегияҳои идоракунии, инчунин, сиёсати тиҷорати байналмилалӣ, тағйирёбии нархи мол ва афзалиятҳои истеъмолкунандагон ба назар гирифта шавад, зеро яке аз омилҳои рушддиҳандаи соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи кишоварзӣ ин дуруст амалӣ гардонидани стратегияҳои идоракунии дар шароити муосир мебошад.

Ҷузъи дигари механизми пешниҳодгардида ин сохторҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад. Бояд зикр намуд, ки ҷанбаи молиявии саноатикунони кишоварзӣ барои эҷоди қобилияти корхонаҳо барои сармоягузорӣ ба технология, инфрасохтор ва дигар самтҳо муҳим аст. Механизмҳои молиявӣ, аз қабيلي субсидияҳо, грантҳо ва қарзҳо аксар вақт аз ҷониби ҳукуматҳо барои ҳавасмандгардонии рушди соҳаи кишоварзӣ пешниҳод карда мешаванд. Илова бар ин, сармояи венчурӣ дар маблағгузориҳои инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ, бахусус онҳое, ки ба таҷрибаҳои устувори кишоварзӣ ё пешрафти технологӣ нигаронида шудаанд, нақш мебозад. Тақсимои самараноки сармоя ба соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи кишоварзӣ имкон медиҳад, ки амалиётро васеъ кунанд, технологияҳои пешрафттаро татбиқ ва хароҷотро кам намояд, ки дар натиҷа даромаднокии баландтарро соҳиб мегардад.

Қисми дигаре, ки барои тақмили механизми ташкилӣ ва иқтисодии рушди соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи аграрӣ зарур аст - ҳамгироии технологӣ ҳисобида мешавад. Пешрафтҳои технологӣ дар рушди соҳибкории истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ нақши марказӣ мебозанд, зеро самаранок истифода намудани омилҳои истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ аз пешрафтҳои технологӣ вобастагӣ доранд. Механикониҳои хоҷагии қишлоқ, инкишофи организмҳои аз ҷиҳати генетикӣ тағйирёфта ва истифодаи зеҳни сунӣ дар соҳибкории истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ ва ғ. ба баланд шудани ҳосилнокии меҳнат дар ин бахш мусоидат мекунанд. Механизми ташкилӣ татбиқи ин технологияҳоро ҳангоми идоракунии хароҷот ва хатарҳои онҳо дар бар мегирад. Қобилияти ҳамгироии технологияҳои нав бо инфрасохтори қавии таҳқиқот ва рушд, инчунин, фарҳанги соҳибкориеро, ки инноватсияро қадр мекунад, талаб мекунад.

Муҳаққиқи ватанӣ Халилзода У.Ш. зимни таҳқиқи таҷрибаи хориҷии идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва имкониятҳои ҷоринамоии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд менамояд, ки «... Дар Исроил компютерҳое коркард ва истеҳсол мешаванд, ки барои ҳамарӯза назорат кардани кор дар хоҷагӣ самаранок истифода мегарданд. Ба функцияҳои асосии чунин компютерҳо идоракунии раванди нуриандозӣ вобаста ба омилҳои муҳит, бо омехтаҳои гуногун додани хӯрок ба чорво, нигоҳдории гармӣ ва нам дар мурғхона, чорвохона ва кулҳои моҳӣ ва дигар дастгоҳҳои коркарди хок, шинонидан, коркарди растанӣ, тозакуниву чамъкунии ҳосил, ҷудокуниву борҷомакунӣ ва ғ. иборат мебошад. Компютеркунонии идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар Исроил аз 27000 корманд дар соли 2000 ба 13000 корманд дар соли 2020 боис гардид» [117, с. 170-178].

Низомҳои меҳнатӣ, қисми дигари механизми ташкилӣ-иқтисодии рушди соҳибкорӣ маҳсуб мешавад. Соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба амалияи меҳнат низ таъсир расонд. Дар ҳоле ки як замон ба кишоварзӣ хоҷагиҳои оилавии меҳнатталаб хос буд, саноатикунонӣ боиси афзоиши амалиёти калони кишоварзӣ гардид, ки ба техникаи механиконидашуда ва кувваи махсуси корӣ таъя мекунанд. Ташаккул додани низомҳои меҳнат, ки коргарони соҳибхтисосро бо ҳалли технологӣ муттаҳид мекунанд, барои истеҳсолоти кишоварзӣ муҳим аст. Қонунҳо ва таҷрибаҳои меҳнат низ бояд барои ҳифзи ҳуқуқҳои коргарон мутобик шаванд ва кафолат диҳанд, ки навоариҳои технологӣ ба талафоти зиёди ҷойҳои корӣ оварда нарасонанд.

Як ҷузъи дигар ҳамгироии занҷираи таъминот маҳсулот ҳисобида мешавад. Бояд қайд намуд, ки яке аз тағйироти муҳимтарин дар соҳаи кишоварзӣ, ки аз ҷониби соҳибкории истеҳсолӣ ба вучуд омадааст, афзоиши занҷирҳои амудии ҳамгирошудаи таъминот мебошад. Ин занҷирҳои таъминот тамоми равандро аз истеҳсоли ашёи хом то коркард ва тақсими ниҳой ба истеъмолкунандагон фаро мегиранд. Таъмини самараноки логистика, назорати сифат ва ҳамоҳангсозии байни ҷонибҳои гуногуни манфиатдор - аз деҳқонон то фурӯшандагон - барои кам кардани хароҷот ва қонеъ кардани маҳсулоти

кишоварзӣ ба талаботи бозор муҳим аст. Ҳамгироии амудӣ ба соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ имкон медиҳад, ки вобастагӣ аз таъминкунандагони берунаро коҳиш дода, даромаднокии ҳар як марҳилаи истеҳсолотро назорат кунанд.

Аксари унсурҳои дар боло нишондодашуда, ки дар механизми самараноки ташкилию иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ шартӣ асосӣ мебошанд, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 инъикоси худро ёфтаанд. Аз ҷумла, амалишавии стратегияи мазкур, ки рушди индустриалии ояндаи кишварро муайян намуда, гузаришро аз иқтисоди аграрӣ ба индустриалӣ ва иқтисоди индустриалию аграрӣ таъмин менамояд, дар он ба сифати мушкилот ва масъалаҳои махсус муайян шудаанд: мавҷуд набудани баҳисобгирии дурнамои тағйирёбии иқлим дар ояндаи миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат, таъсири он ба рушди устувори минбаъдаи кишвар ва соҳаҳои иқтисодӣ; механизми заифи дастгирии давлатии молиявии корхонаҳои КАС; монетаҳои барои муттаҳидсозии қитъаҳои замин, ки барои сармоягузорӣ дар бунёди корхонаҳои азими кишоварзӣ мушкилӣ эҷод мекунанд; номукамал будани механизми танзими муносибатҳои истифодаи замин дар бахши аграрӣ бо назардошти дастрасии нобаробарии замон ба замин ва низоми заифшудаи ирригатсионӣ, ки боиси таназзулҳои ҳосилхезии хок ва бадшавии ҳолати мелиоративии замин шудааст, истифодаи ғайримақсадноки чарогоҳҳо бошад ба бад шудани ҳолати экологии онҳо оварда расонид; боқӣ мондани вобастагии назарраси иқтисодиёти кишвар аз воридоти маҳсулоти озуқа; сатҳи пасти устувори экологии рушди кишоварзӣ, ки ба шиддатёбии таназзули захираҳои заминӣ, об, пеш аз ҳама заминҳои қора дар натиҷаи харобшавӣ, ифлосшавӣ, шуршавӣ, ботлоқшавӣ, баланд шудани сатҳи обҳои зеризаминӣ, кам шудани ҳудуди ҷангалзорҳо, аз гардиши кишоварзӣ баровардани заминҳо, инчунин омилҳои тағйирёбии иқлим алоқаманд мебошад [25, с. 61-62].

Механизми ташкилию иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт нафъи калон дода бошад ҳам, баъзе проблемаҳои мушкилот

ханӯз ҳам чой доранд. Барои шароити Тоҷикистон устувориҳои экологӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, зеро усулҳои истеҳсоли кишоварзӣ аксар вақт ба таназзули ҳок, норасоии об ва истифодаи аз ҳад зиёди маводи кимиёвӣ оварда мерасонад. Ҳамин тариқ, таваҷҷуҳи афзоянда ба амалияҳои устувори кишоварзӣ, аз ҷумла кишоварзии органикӣ, агроэкология ва кишоварзии барқароршаванда зиёд мешавад. Хуб мешавад, агар соҳибкдороне, ки ба истеҳсолоти дар соҳаи кишоварзӣ машғул мебошанд, бештар ба қабули технологияҳо ва таҷрибаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза таваҷҷуҳ намоянд, ки рушди иқтисоди бо масъулияти экологӣ мувозин мекунад.

Дар баробари ин, бахши кишоварзии иқтисодиёт ба омилҳои беруна, аз қабили тағйирёбии иқлим, ноустувориҳои бозор ва сиёсати ҳукумат хеле вобастагии ногуфта дорад. Масалан, шароити пешгӯинашавандаи обу ҳаво метавонад давраҳои истеҳсолиро ҳалалдор кунад ва тағйирот дар сиёсати тиҷорат метавонад ба бозорҳои содиротӣ таъсир расонад. Барои ҳалли ин мушкилот, соҳибкдорони истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ бояд стратегияҳои идоракунии хавфҳо қабул кунанд, пешниҳоди маҳсулоти ҳудудиверсификатсия кунанд ва ба тағйирёбии бозор омода бошанд.

Аз тарафи дигар, имкониятҳои соҳибкории кишоварзӣ сол то сол зиёд шуда истодааст. Пеш аз ҳама, талабот ба ғизои органикӣ, парҳезҳои растанӣ ва таҷрибаҳои устувори кишоварзӣ афзоиш ёфта, барои соҳибкдорон имконият фароҳам меорад, ки аз ин тамоюлҳои истифода баранд. Илова бар ин, назовариҳои дар зеҳни сунъӣ ва таҳлили маълумоти калон роҳҳои нави оптимизатсияи равандҳои кишоварзӣ, баланд бардоштани шаффофияти занҷири таъминот ва беҳтар кардани муносибатҳо бо истеъмолкунандагонро пешниҳод мекунад.

Инкишофи механизми ташкилию иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт раванди мураккаб ва инкишофёбанда мебошад, зеро ин механизм метавонад вобаста ба тағйирёбии омилҳои беруниро дохилӣ мукамал гардонида шавад. Он маҷмуи таҷрибаҳои идоракунӣ, стратегияҳои молиявӣ, ҳамгироии технология, системаҳои меҳнат ва ҳамроҳсозии занҷири

таъминотро барои эҷоди корхонаҳои қобили амал, рақобатпазир ва устувори кишоварзӣ дар бар мегирад. Дар ҳоле ки манзараи олами кишоварзӣ дар ҳоли таҳаввул қарор дорад, тавачҷух бояд ба мувозинат байни рушди иқтисодӣ, пешрафти технологӣ ва устувории экологӣ равона карда шавад. Қобилияти соҳибкорони кишоварзӣ барои мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда ва истифодаи имкониятҳои нав ояндаи соҳибкории истеҳсолиро дар ин бахши муҳимми иқтисодиёт - соҳаи аграрӣ муайян мекунад. Дар ин замина, тавре дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Фаъолияти инноватсионӣ» қайд мегардад: инноватсияҳо истифодаи самараноки иқтидори истеҳсоливу захираҳои табииро таъмин, рушди соҳибкориро ҳавасманд, шуғлро пурсамар ва рушди иқтисодиро устувор мегардонанд [13].

Дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ дар ҳама даври замон шаклҳои фаъолияти хоҷагидорӣ дар инкишофи иқтисодӣ нақши муҳим мебозад. Аз он ҷумла, қобилияти устуворӣ ва иқтидори натиҷаи муайян ба даст оварда мешавад. Бинобар ин, ҳар як категорияи субъектҳои хоҷагидорӣ иқтисодӣ механизми махсуси худро доро мебошанд.

Ба фикри ин ҷониб, ин механизм дар идоракунию амалигардонии фаъолияти соҳибкорӣ истеҳсоли дар соҳаи аграрӣ иқтисодиёт, аз қабili қонунгузорӣ ва меъёрҳои ҳуқуқии он; воситаҳои иқтисодӣ, инчунин, меъёрҳои иҷтимоии раванди фаъолият дохил мешаванд. Умуман, бе мавҷуд будани механизмҳои болозикр ташкилкунандаи асосии раванд ва истифодаи он бемаъно шуда, мафҳуми илмӣ худро гум мекунад.

Муҳаққиқи дигари ватанӣ Асомуддин Р.К. зимни баррасии истифодаи инноватсияҳо дар фаъолияти соҳибкорӣ кишоварзӣ ва заминистифодабарӣ ба чунин хулоса меояд, ки дар ҷамъияти агросаноатӣ дар самти истифодаи захираҳои замин, дар баробари истифодаи пурсамари мошинҳо, дастгоҳу таҷҳизот, техникаҳои саноатӣ ва ғайра, инчунин инноватсия ва иттилооткунонӣ мавқеи хос доранд. Дар ин замина, одилона қайд менамояд, ки «...истифодаи усулҳои гуногуни системаҳои инноватсионӣ дар танзими

захираҳои замин, барои ноил гардидан ба истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир заминаи хубе ба ҳисоб меравад» [83, с. 201-207].

Аз диди мо, механизми ташкили иқтисодии соҳибкорӣ, ин пеш аз ҳама, маҷмуи усулҳои ташкили ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ оид ба ташаккулёбӣ ва идоракунии маҷмуи муносибатҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва амалӣ намудани он дар сатҳи гуногуни субъектҳои хоҷагидорӣ фаҳмида мешавад.

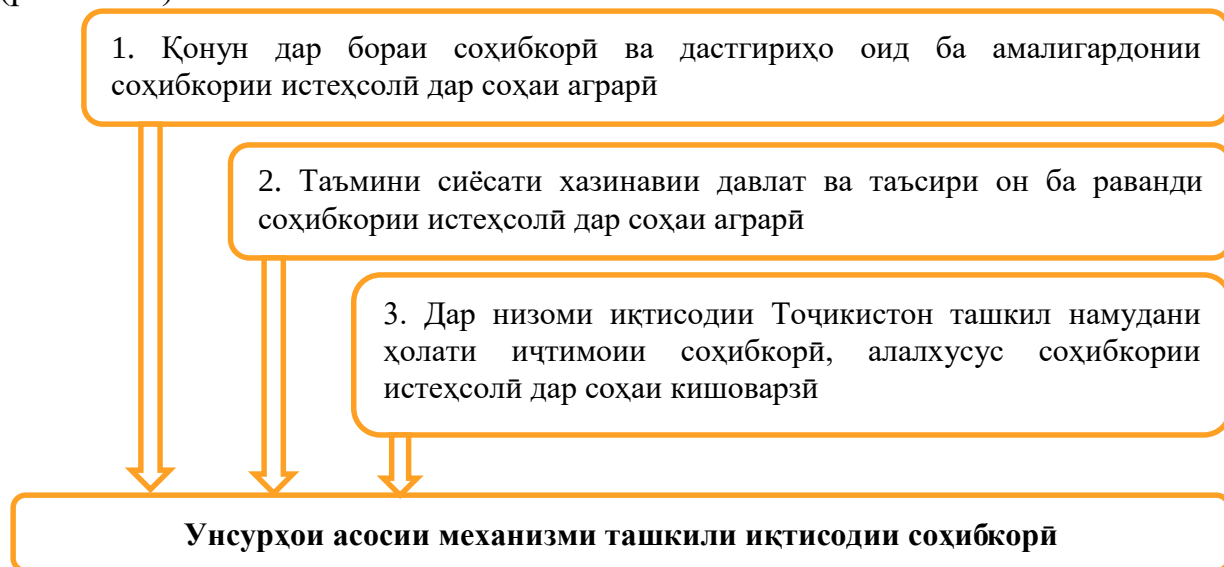
Ҳамин тариқ, ин механизм чизи муқаррарии одӣ набуда, тақрибан хеле мураккаб мебошад ва иборат аз як қатор унсурҳои мебошад, ки бо мазмуни худ серпахлу буда, ҳаҷми омӯзиши зиёдро дар бар гирифта, тамоми чараҳои ташаккулёбӣ ва инкишофи ин фаъолиятро дар худ муттаҳид месозад.

Ҳамин тариқ, унсурҳои асосии механизми ташкили иқтисодии соҳибкорӣ, ба ақидаи мо, инҳо шуда метавонанд:

1. Қонун дар бораи соҳибкорӣ ва дастгириҳо оид ба амалигардонии соҳибкории истеҳсолӣ;

2. Таъмини сиёсати ҳазинавии давлат ва таъсири он ба раванди соҳибкории истеҳсолӣ;

3. Ташкили вазъи иҷтимоии соҳибкорӣ ва соҳибкории хурду миёна дар системаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан, дар бахши аграрӣ (расми 3.2).

Расми 3.2. - Унсурҳои асосии механизми ташкили иқтисодии соҳибкорӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар асоси пешниҳодҳои дар боло овардашуда, унсурҳои, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ мансуб буда, механизми ташкили иқтисодӣ ва муносибатҳои соҳибкориро дар бар мегиранд, дида мебароем.

Бе амалӣ намудани ин механизмҳо ташкили раванди соҳибкорӣ ва самаранокии фаъолияти соҳибкории бахши кишоварзӣ ғайриимкон мебошад. Бинобар ин, ҳар як унсур механизми мазкурро дар алоҳидагӣ ва алоқаманд ба дигар унсурҳои мусоидаткунанда мавриди омӯзиш қарор медиҳад.

Чанбаҳои танзими давлатии соҳибкориро иқтисоддон Балтабаев А.Г. омӯхта чунин пешниҳод менамояд: «Мавзуи мазкур хеле ҳам васеъ буда, дарбаргирандаи асосҳои ҳуқуқии иқтисодӣ ва ташкилӣ мебошад, ки сатҳҳои зерини омӯзишро дар бар мегирад» [123, с. 68], (расми 3.3).

Расми 3.3.- Сатҳи омӯзиши чабҳаҳои танзими давлатии соҳибкорӣ тибқи ақидаи олими иқтисоддон Балтабаев А.Г.

Бояд қайд намуд, ки барои таҳким бахшидани заминаҳои ҳуқуқӣ, инчунин бартараф кардани монеаву мушкилоти маъмурӣ тайи солҳои сипаригардида тадбирҳои гуногуни назаррас амалӣ карда шудаанд, ки ин барои фаъолияти соҳибкорию сармоягузорӣ ва ба нишондиҳандаҳои асосии онҳо таъсири судманд расонид. Боварӣ дорем, ки чунин тадбирҳои назаррас барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон бо дастгириҳои бевосита ва пайгиронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати

миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон боз ҳам бештар мегарданд.

Дар Тоҷикистон як қатор қонунҳо қабул ва тасдиқ гардидаанд, ки онҳо метавонанд заминаи хубро барои рушди соҳибкорӣ ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ фароҳам созанд. Мо муҳимтарини онҳоро дар рӯйхати адабиёт шомил намудем.

Барои ҳимоя ва дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ қонунҳо нақши асосиро мебозанд. Дар ҷумҳурӣ қонунҳои зиёде қабул гардидаанд, ки манбаҳои асосии танзимнамоии фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб мераванд, алаҳхусус, қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» соли 2014 барои мусоидат намудан ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди масъалаи мазкур заминаи ҳуқуқӣ гузошт. Қонуни мазкур қоидаҳои умумии ҳимоя ва дастгирии давлатӣ ва инкишофи озоди соҳибкорию дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуда, шаклу усулҳо ва роҳҳои ҳавасмандгардонӣ танзими давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкорию муқаррар менамояд. Дар моддаи 11 –и қонуни зикргардида дарҷ гардидааст: «Дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар шакли ҳуқуқӣ, ташкилӣ, молумулкӣ, молиявӣ, иттилоотӣ ва дигар шаклҳо амалӣ шуда, ба беҳтар намудани шароити соҳибкорӣ ба низоми зерин асос меёбад»:

- бақайдгирии соҳибкорӣ;
- андозбандӣ;
- иҷозатномадиҳӣ ва иҷозатдиҳӣ;
- санчиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ;
- бақайдгирии молу мулк;
- ҳисоботдиҳӣ;
- танзими зиддиинҳисорӣ;
- сода намудани амалиёти воридотию содиротӣ бо назардошти санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон;
- қарздиҳӣ;
- мораторияи санчиши фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ.

Ҳамин тариқ, қонун дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳолати имрӯза бо пуррагӣ дарбаргирандаи ҳама паҳлуҳои соҳибкорӣ буда, ба талаботи муосири ин раванд ҷавобгӯ мебошад. Таҷрибаи ташкили ин раванди фаъолият нишон медиҳад, ки асосан дар соҳаи кишоварзӣ дар мадди аввали ташаккулёбии он се гурӯҳи падидаҳои ба ҳам мусоидаткунанда меистанд, ки инҳо мебошанд.

1. Техникӣ-технологӣ;
2. Ташкилӣ-иқтисодӣ;
3. Иҷтимоӣ-психологӣ.

Маҳз дар асоси ин падидаҳои мавҷуда ҳама ҷанбаҳои ташкили фаъолияти соҳибкорӣ ба роҳ монда мешавад. Барои ташкил намудани фаъолияти соҳибкорӣ дар замони муосир бояд ба принципҳои ташаббускорию муттаҳидии коллективи меҳнатӣ, инчунин, дар баробари ин интиҳоб намудани роҳбар аз ҷониби аъзои коллективи меҳнатӣ таъя намуда, интиҳоб ва амалӣ гардад. Дар ин ҳолат метавонем самаранокии фаъолияти соҳибкориро баланд бардорем, зеро дар ин ҳолат ҳосилнокӣ ва самаранокии меҳнати кормандон зиёд гардида, сифати кору фаъолият боз беҳтар мешавад. Ҳангоми ташкили ин раванд бояд аз ҳолатҳои асосӣ мусоидаткунанда истифода карда корро амалӣ намудан лозим аст:

- соҳибкор ба ғайр аз донишҳои казоя доштани нисбат ба соҳаи кишоварзӣ, инчунин аз сиёсати ҳазинавӣ нисбат ба амалӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ бохабар бошад;

- ба ҳар як узви коллективи меҳнатӣ масъулияти ҷавобгариро доир ба натиҷаи фаъолият, инчунин таъмини муътадили коргузорӣ нисбат ба талаботи корӣ ва инкишофи истеҳсолот муайян карда тавонад;

- раванди амалишавии фаъолияти соҳибкорӣ ва пешниҳоди гузориш, таъминоти талаботи коргаронро вобаста ба даромади гирифташуда мутаносибан тақсим ва амиқу дақиқ карда тавонад;

- истеҳсолоти соҳибкорӣ ва фаъолияти соҳибкор бояд ба бозор нигаронида шуда бошад ва ба рақобатпазирӣ доимо мусоидат карда тавонад.

Фаъолияти соҳибкорӣ дар баҳши аграрӣ то ба ҳол бо намудҳои фаъолияткунандаи мавҷуда то ба охир ҳаматарафа омӯхта нашудааст. Барои ҳамин зарур аст, ки ин раванд доимо омӯхта ва мавриди такмилдиҳӣ қарор дода шавад. Бо мавҷуд будани имконият коркарди намудҳои нави фаъолияти соҳибкорӣ бо тағйироти технологии истехсолот, ки дигаргункунандаи механизми иқтисодии хоҷагидорӣ соҳаи кишоварзӣ шуда метавонад.

Чустучӯ ба коркарди намуди ояндадори фаъолияти соҳибкорӣ мумкин аст, ки дар асоси ду равия ба роҳ монда шавад. Ин ба шароити мавҷудаи фаъолияти хоҷагидорӣ ва шаклҳои махсуси истифодаи он вобаста буда, вобаста аз фаъолияти кишоварзии аҳоли дар деҳот ба шӯғли кишоварзӣ машғул инҳоянд:

Равияи аввал – ин роҳи анъанавии ташкили фаъолияти соҳибкорӣ, ки вобаста аз шароити мавҷуда ва ҳолати бавуқуъпайваста дар асоси заминаи истехсолӣ ва ҷойдорӣ барои нигоҳдошти маҳсулоти истехсолкардашуда бе истифодаи технология амалӣ карда мешавад.

Равияи дуюм – ташкили соҳибкорӣ дар асоси таҷрибаи пешқадам бо омехта шудан ба шакли фаъолияти соҳибкорӣ анъанавии баҳши кишоварзӣ бояд ба роҳ монда шавад.

Ҳамин тариқ, дар ҳолати мазкур замина барои ҳисоби ин шумораи коргарон таъмин будани онҳо бо воситаҳои зарурии истехсолӣ ва таҷриба кардани онҳо шуда метавонад.

Умуман, барои равияҳои нишондиҳанда дар баҳши кишоварзӣ майдони замини кишти номгӯи маҳсулоти кишоварзӣ ва намудҳои таркиби чорво ва ҳайвонҳо асос шуда метавонанд. Ҳангоми ташкили фаъолияти соҳибкорӣ ба менечер зарур меояд, ки барои муътадил рушд намудани фаъолият, пеш аз ҳама, бояд таъминоти раванди коргузорино мутаносибан баробар ба ҳар як корманд дар давоми давраи корӣ то як сол на он қадар вазнин ба мустақилияти хеле баланди истехсолӣ таъмин намояд.

Дар ташкили фаъолияти соҳибкорӣ баҳши кишоварзӣ чараёни техникӣ-технологӣ баҳри амалӣ кардани чараёни кишт ҷои махсусро ишғол менамояд.

Ҳаминро ба ҳисоб гирифта, дар баҳши растанипарварӣ ва зироаткорӣ ду чизи аз ҳама муҳим, ки ба ин фаъолият метавонанд мусоидат намуда, ба рушди он шароит муҳайё кардан лозим аст, инҳо мебошанд:

1. Таъмини чараёни киштгардон;
2. Риояи чорабиниҳои агротехникӣ.

Соҳибкор метавонад дар асоси омӯзишу таҳлил ва баррасии шароитҳои мавҷудаи минтақаҳо нақша ва графики махсусии истеҳсолии худро омода созад. Ба ин васила, соҳибкор имкон пайдо менамояд, ки ба рушди соҳбқории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ муяссар гардад, доимо низоми истеҳсолӣ ва тақмили онҳоро ба назар гирад, ҳамчунин ҷиҳатҳои муҳимми сармоягузорӣ, захираҳо ва дигар имкониятҳои мавҷудбударо самаранок истифода намуда, ба ин васила фаъолияти соҳибқории аграриро рушд бахшад.

Маълум аст, ки ба ин тартиб ташкил намудани чараёни корӣ ба соҳибқорон шароит муҳайё месозад, ки нақшаи ташкили қорӣ худро дар асоси харитаи технологӣ дар ихтиёрдошташон ба роҳ монанд. Дар харитаи технологӣ ҳама гуна ҳолатҳои чараёни истеҳсолӣ, ҷойи кишти саҳроӣ ба ҳар номгӯи маҳсулот ва раванди кишти он муайян карда, нишон дода мешавад. Ҳамин намуди рафтор имкон медиҳад, ки ташкили қор дуруст ва самаранок ба нақша гирифта шавад. Соҳибқор барои таъмини талаботи қоргаронаш дар давраҳои муайян ҷои қор пайдо менамояд. Дар соҳаи қорвопарварӣ вазъи қорӣ ва самаранокӣ истеҳсолот бевосита аз шумораи қорво ва шароити нигоҳубини он вобаста мебошад. Барои таъмин намудани ҳӯроқи зарурӣ барои қорво истифодаи алафҳои табиӣ, инчунин ҳӯроқи сермахсул ба таври муҳити технологӣ ва бо риояи раванди дуруст қоркард намудани онҳо зарур мебошад. Ин чараён бояд бо эътибор гирифтани сарфаи захираҳо, тавозуни маъданҳо ва дигар ғизоҳои лозима барои рафъ намудани ниёзҳои физиологӣ ва зиёд намудани қорвои солим ба роҳ монда шавад.

Барои ҳамин, соҳибқорон дар ин баҳш ба меъёрҳои муайяни қорӣ бояд таъмин карда шаванд, яъне барои як қоргар дар як моҳ чӣ қадар қоркарди замин дар як рӯзу як соат бо истифода аз меъёрҳои мавҷудаи қорӣ муқаррар

карда, ба ҳар як аъзо вогузошта шавад. Дар баҳши чорводорӣ низ ҳамин меъёрҳо бояд амалӣ карда шаванд. Лекин соҳибкор барои ҷоннок намудани раванди кори худ бояд ташаббуси муайян дошта бошад, то аз шакли кор хулосаи даркорӣ бароварда, чараёни истехсолиро ба роҳ монад. Баррасии музди меҳнат ва ҳавасмандгардонӣ дар баҳши соҳибкории истехсолии соҳаи аграрӣ ба он сабаб мебошад, ки то имрӯз дар ин баҳш хоҷагиҳои аҳоли, иҷоравӣ, деҳқонӣ истифода аз қувваи кори кироӣ ё ин ки аз иҷоракорон ба тариқи додани замин ба иҷора раванди истехсолотро ба роҳ монда, таъмин меkunанд. Барои ҳамин шакли ташкили меҳнат, музди меҳнат ва ҳавасмандгардони онҳо ба тариқи лозим ҳаллу ҷасли худро то ҳол аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ наёфтааст.

Таҷриба нишон медиҳад, ки бисёр иҷоракорон ҳамчун соҳибкорони фардӣ, оилавӣ ё коллективӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ дар асоси шартномаҳои дутарафа ҷаъолияташонро ба роҳ мемонанд. Ҳамаи ин гуна ҷаъолият дар шароити муосир дар асоси ҳамон меъёрҳои мавҷудаи собиқ иқтисодиёти охири даврони Шуравӣ ҳамчун асос ба ҷаъолияти соҳибкории баҳши кишоварзӣ истифода мешуд.

Ба ақидаи мо, замони он расидааст, ки як қатор вазорату идораҳои соҳавӣ, аз қабيلي Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли дар якҷоягӣ бо Вазорати кишоварзӣ ба тариқи низомнома як зумра чорабиниҳои паҳлуҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодидоштаро дар деҳоти кишвар барои ташаккули раванди соҳибкорӣ аз диди нав омода намуда, ба Ҳукумати ҷумҳурий пешниҳод намоянд. Чунки хоҷагӣҳое, ки дар баҳши кишоварзӣ ҷаъолият доранд, имрӯз ба ғайри хоҷагиҳои аҳоли дар замини наздиҳавлигӣ низ маҳсулот истеҳсол намуда, шакли иҷораи ташкили меҳнатро ба роҳ намонда, ҷаъолияти соҳибкориро пеш мебаранд.

Бинобар ин, ҳама он заминҳое, ки аз тарафи заминдорон, яъне роҳбарони хоҷагиҳои коллективӣ ва деҳқонӣ ба деҳқон ба тариқи иҷораи дохилихоҷагӣ дода мешавад, ба тариқи расмӣ дар ягон ҳуҷҷат баррасӣ карда намешавад. Барои ҳамин, ба ақидаи мо бояд ин паҳлуҳои иҷораи замин дар низоми

муносибатҳои бозорӣ, ки зери иҷораи дохилихоҷагӣ ном бурда мешавад, қарор гирад. Ҳанӯз дар даврони Шуравӣ қонуни танзимкунии фаъолияти иҷораи замин бо номи қонуни иҷора 5-уми декабри соли 1990 қабул гардида буд. То ин давраи моҳи июни соли 1989 «Дастурамал ва гузаронидани иҷора дар соҳаи кишоварзӣ» ба ҷоп расид, ки он тамоми паҳлуҳои ташкили қори соҳаи кишоварзиро дар бар мегирифт ва маҳз дар ҳамин гузориш оид ба асосҳои ташкили иқтисодӣ муносибатҳои иҷоравӣ ва шартҳои зерини истифода чунин қайд карда шуда буд [7].

1. Муқаррароти муайяни пардохт нисбат ба ҳар як гектар замин;
2. Фоизи муайяни пардохти ҳақиқӣ аз даромади ҳисоби хоҷагӣ;
3. Баҳодиҳии маҳсулоти истеҳсолкардаи иҷоракор бо нархи дохили хоҷагӣ, ки аз нархи хариди давлатӣ пасттар мебошад.

Ҳамин тариқ, дар рушди соҳибқори соҳаи кишоварзӣ то ҳол як қатор масъалаҳои мавҷуд аст, ки дар сатҳи поёни қор ташкил намудан мушаххасоти хурдро талаб менамояд.

Ба ақидаи мо, дар ташкили соҳибқории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ дастурамал таҳия карда, ба кишоварзон дастрас карда шавад, ки он дарбаргирандаи механизмҳои иқтисодии соҳибқорӣ бошад. То ҳол дар соҳаи кишоварзӣ баъзе падидаҳо дар ташкили қорбарӣ дида мешаванд, ки хеле кӯҳна буда, қоидаҳо ба рушди ин соҳа мусоидат намеkunанд. Масалан, баъзе аз роҳбарони хоҷагиҳо барои қорқарди соҳаи растанипарварии кишоварзӣ қорқаронро бе пардохти маблағ ба таври натуралӣ қор фармуда, пардохти онҳоро баъд аз рӯёндани ҳосил ба қор мемонад, ки шакл дар шароити бозор ҳисоббаробарқунӣ эътироф нагардида, тарзи қори расмӣ эътироф карда намешавад.

Барои ҳамин механизми дуҷуми ташкили соҳибқории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ ин механизми иқтисодӣ буда, ба ақидаи мо, бо дарбаргирии чунин номгӯи ҳуҷҷатҳои расмӣ амалишаванда мебошад:

1. Дастурамал оид ба соҳибқории истеҳсолӣ дар баҳши кишоварзӣ;

2. Шартномаҳои сатҳи гуногун оид ба истифодаи замин, ки дар сатҳи хоҷагӣ аз тарафи иҷорадиҳанда ва иҷоракор манфиатҳои сатҳиро таҷассум карда, қонеъ карда тавонад;

3. Таъминоти техникии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ;

4. Нарх ва нархгузори маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ;

5. Тақсими даромади тичорати соҳибкорон ва пардохти маблағҳои муқарраркардаи давлат.

Имрӯзо дар баҳши иқтисоди аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми ин механизмҳо то як дараҷа ба роҳ монда шудааст. Бо вуҷуди ин, ба андешаи мо, дар ҷорчӯбаи муносибатҳои бозорӣ онҳо ба талаботи имрӯза на он қадар ҷавобгӯ мебошанд ва роҳҳои тақмили худро талаб менамоянд.

Маълум аст, ки дар ҳама давру замон раванди ташкили фаъолияти ҳар як соҳа ба дастгирӣ ниёз дорад ва ин дастгирӣ заминаи асоси рушди ҳамаи соҳа мегардад. Барои ҳамаин дар баҳши охири таҳқиқот дастгирии фаъолияти соҳибкории истеҳсолиро дар соҳаи аграрии иқтисодиёт мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Дар ин ҷода, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд мекунад: «Ҳукумати мамлакат вазифадор аст, ки бо истифода аз ҳамаи захираву имконияти мавҷуда доир ба нигоҳ доштани рушди босуботи иқтисодӣ, самаранокии идораи давлатӣ, татбиқи сиёсати ҳадафманди молиявӣ, таъмини пурраву саривактии уҳдадориҳои иҷтимоии давлат, рушди соҳаҳои муҳталиф, хусусан, соҳаҳои истеҳсолӣ, инчунин, пешбурди ислоҳот дар самти дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ тадбирҳои иловагиро амалӣ намоянд» [24, с. 3].

То имрӯз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор қорҳои назаррасро нисбат ба дастгирии соҳибкорӣ ба анҷом расонидааст. Ба ғайр аз таъмини меъёрҳои ҳукуки қонунгузорӣ, инчунин як чанд дастуруламалҳо нисбат ба фаъолияти соҳибкориро таҳия намуда, ба ҷоп расониданд. Масалан, «Соҳибкор

чиро бояд донад» [40, с. 28]. Он аз 6 боб иборат буда, дар ҳар боби он чунин раванди фаъолияти соҳибкорӣ тавзеҳ гардидааст.

Боби 1. Бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ.

Боби 2. Низоми андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Боби 3. Умури гумрукӣ.

Боби 4. Иҷозатдиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият.

Боби 5. Ҷавобгарӣ барои вайрон кардани қонунгузори андоз.

Боби 6. Санчиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ.

Умуман, ин дастуруламал аз 6 боб иборат буда, ба фикри мо 2 боби он раванди ташкили фаъолияти соҳибкории хурду миёнаро фаро гирифта, 4 боби дигараш низоми андозбандӣ, гумрукӣ ва ҷавобгариро дар мавридҳои ғайриқонунӣ амалӣ карданро дар бар мегирад.

Ҳамин ҳел ҳуҷҷатҳои тартибдодаи роҳнамоикунанда донишҳои ҳуқуқии соҳибкоронро боло бурда, ба ҷоннок намудани фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Ин ҳуҷҷатҳое мебошанд, ки дар маҷмӯъ механизмҳои ташкили иқтисодии раванди соҳибкориро танзим намуда, дар ташкили пешбурди кор роҳнамои соҳибкор шуда, ҳамчунин ба рушди бахши соҳибкорӣ заминаи мусоид мегузорад.

Ҳамчунин, Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд намуданд: «Рушди соҳибкорӣ ва мусоидати ҳамаҷониба ба фаъолияти он, аз ҷумла, вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати мамлакат аст, зеро соҳибкории истеҳсолӣ яке аз омилҳои муҳимми баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардуми кишвар ва заминаи бозғирмои таъмини рушди босуботи иқтисодиёти миллӣ, афзун намудани табақаҳои миёнаҳол ва ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад» [133, с. 25].

Ҳамин тариқ, дар низоми муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ соҳибкории истеҳсолӣ ягона воситае мебошад, ки ба раванди истеҳсол ва рушди соҳаҳои иқтисодиёт, аз ҷумла барои баланд бардоштани сатҳи зисту зиндагии мардуми деҳот ва беҳтар намудани некӯаҳолии онҳо мусоидат мекунад. Ҳамаи инро ба

инобат гирифта ҳанӯз 26-уми июли соли 2014 таҳти №1107 «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» қабул гардид [12].

Қонуни зикргардида аз 4 боб ва 26 модда иборат буда, дар боби аввал, моддаи якум шарҳи мафҳуми асосӣ дода шуда, дар нух моддаи дигар бошад, қонунгузориҳои шаклҳои соҳибкорӣ, принцип, субъект ва намуди онҳо, тарзи бақайдгирӣ, ҳуқуқи уҳдадорӣ, ҳифзи сирри тижоратӣ ва рафти санҷиши онҳо оварда шудааст.

Боби 2-юми ин қонун асосан, ба Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ бахшида шудааст, дар ин боб ҳамаи тарафҳои фаъолияти соҳибкорӣ ба таври зарурӣ, яъне ҳаллу ҷасли ҳудро ҳам дар сатҳи назариявӣ ва ҳам дар сатҳи амалӣ ёфтааст, ки пурра ҷавобгӯ ба талаботи имрӯза аст, вале ба ақидаи мо, ҳуб мешавад, ки дар асоси ҳамин қонун дар бахши кишоварзӣ дастуруламал оид ба соҳибкории бахши кишоварзӣ таҳия ва ҷоп карда шуда, тамоми паҳлуҳои ин бахшро дар бар гирад. Боби 3-юми қонун кафолати давлатии Ҳимояи субъектҳои соҳибкорӣ ва боби 4 бошад ҷанбаҳои иҷтимоии онро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, ба ақидаи мо дар соҳаи соҳибкории истеҳсолии бахши кишоварзӣ дар баробари ҳал намудани раванди иҷтимоӣ, инчунин дигар ҷанбаҳои то ба охир ҳалнагашта низ мавҷуд мебошад. Ба монанди таъминоти қарзӣ бо ғоизи хеле паст ё ин ки таъминот ва тартиби саривақтии масолаҳ ва ашёҳои ба соҳаҳо ва танзими таъминоти об дар давраи лозимӣ ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ва аҳоли то ҳол ҳалли ҳудро наёфтааст. Ташкили иттиҳодияҳои хоҷагиҳо нисбат ба обтаъминкунандагон то ҳол дар давраи мавсимӣ обёрӣ намудани зироатҳо муаммоҳои ҳалнашудаи ҳудро доро мебошад, ки ба пешрафти соҳаи соҳибкории кишоварзӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Ба ақидаи мо, аз ҳисоби фонди маблағгузорӣ барои дастгирии субъектҳои соҳибкорӣ ё фонди дастгирии соҳибкорӣ, пеш аз ҳама, ба таъмини як қатор воситаҳо ва иншооти ба раванди соҳибкории кишоварзӣ, аз ҷумла,

хариди механизмҳои обтаъминкунии сохтори иншооти муҳофизатии нигохдории онҳо равона карда шавад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол як қатор имтиёзҳо нисбат ба фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла, ба соҳибкории истеҳсолӣ пешниҳод менамояд. Масалан, 7-уми феввали соли 2018 таҳти №994 «Қонун дар бораи мораторияи санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи истеҳсолӣ» қабул карда шуд» [156, с. 26].

Ҳамасола то 150 млн. сомонӣ ба рушди ин соҳа барои дастгирӣ аз бучети давлат ҷудо карда мешавад.

Ҳамин тариқ, раванди соҳибкории истеҳсолии бахши кишоварзии иқтисоди миллӣ то ҳол дар баробари ташаккул ёфтани рушд намудан дар баъзе қисматҳои вобаста ба тараққиёти мусоидаткунанда механизм ва ҷузъиёти танзимкунандаи он тағйирот ва ташкилро талаб мекунад. Дар ин замина, дар зербоби оянда баланд бардоштани самаранокии иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиётро муфассалтар дида мебароем.

3.2. Роҳҳои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт

Дар минтақаҳои кишвар сатҳи самаранокии шакли намудҳои соҳибкорӣ барои рушди соҳаи кишоварзӣ талаботеро ба миён мегузорад, ки ба муайян намудани истифодаи имкониятҳои нав ва таъмин кардани захираҳои дохилӣ вобастаанд. Барои расидан ба ин мақсад, муҳим аст, ки рушди самаранок ва устувори иқтисоди кишоварзӣ бо истифода аз технологияи муосир ва стратегияи дуруст ба захираҳои мавҷудаи минтақа мувофиқ амалӣ шавад.

Корхонаҳои кишоварзӣ бояд барои истифодаи самараноки захираҳои дохилии худ доимо ҳаракат намоянд. Самаранок истифода бурдани захираҳои истеҳсолӣ, ки ба беҳтаршавии сатҳи зиндагии иҷтимоии мардум, омодагии умумии кормандон ва тақмили техника ва технологияҳои истеҳсолот вобаста аст, метавонад таъсири мусбат ба рушди иқтисодиёт дошта бошад. Воситаҳои

илму техника ва муваффақиятҳои онҳо, ки дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот ва хоҷагидорӣ ба кор бурда мешаванд, ба бехтар шудани ҳосилнокии меҳнат ва кам кардани хароҷоти истеҳсолот мусоидат меkunанд. Инчунин, истифодаи технологияи муосир ва рушди техника, ки ба баландшавии сифати маҳсулот ва рақобатпазирии онҳо дар бозорҳои дохилию байналмилалӣ оварда мерасонад, боиси рушди устувор ва самарабахши иқтисодиёт мегардад.

Самаранок истифодабарии иқтисодии захираҳои корхонаҳои кишоварзӣ ба як қатор омилҳо вобаста аст.

Ба ақидаи асосгузор ва шахсе, ки аввалин маротиба калимаи КАС-ро ба гардиши илмӣ дохил кардааст Илин С.С. чунин омилҳо мавҷуд мебошанд:

1. Ҳавасмандгардонии фаъолияти коргарон;
2. Мақсаднок будани фаъолият;
3. Меъёри моҳияти фаъолият;
4. Таносубият-тақсимои дурусти ҳамаи захираҳо;
5. Маҷмуан бо пуррагӣ ҷой доштани таъмини корхонаҳо бо ҳамагуна захираҳо [45, с. 354].

Ҳамин тавр, таъсири ҳар як омил ба самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ ҷой дошта, аз шакли таъсири моликият ба хоҷагидорӣ, инчунин техника ва технология вобаста мебошад.

Ба ақидаи мо, дар истеҳсолоти кишоварзӣ аз ҳама бештар таъсири инсон муҳим мебошад. Ҳанӯз олими барҷастаи соҳаи кишоварзӣ А.Н. Энгелсчард зидда аз 130 сол пеш тартибе пеш гузошта буд, ки дар он «аз ҳама пеш роҳбари хоҷагӣ буда, низоми ҳамаи хоҷагидорӣ аз он вобаста аст. Агар низом бетартиб ба роҳ монда шуда бошад, ягон машина ба он кумак карда наметавонад» [76, с. 166-167]. Вобаста ба ин метавон гуфт, ки таъсири инсон ҳама вақт дар ташкили қору фаъолияти соҳибкорӣ бартарӣ дорад.

Ба ақидаи Гусаков В.Г. «Самаранокии иқтисодӣ, аз як тараф, ин муносибати байни натиҷаҳои истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳои моддӣ, аз тарафи дигар, хароҷоти меҳнатӣ ва воситаҳои истеҳсолот ба ҳисоб меравад.

Афзоиши самаранокии иқтисодӣ нишондиҳандаи муҳимтарини рушди иқтисоди бозорӣ мебошад» [38, с. 206].

Баланд бардоштани самаранокии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ ба як қатор натиҷаҳои мусбат ва муҳим оварда мерасонад, ки асосан ба афзоиши самаранокии истеҳсолот ва рушди иқтисодӣ дар минтақаҳои гуногуни кишвар таъсири манфии назаррас доранд. Ин раванд, аввалан бо истифодаи технологияи муосир ва методҳои навини пешбурди истеҳсолот алоқаманд аст, ки барои беҳтар намудани вазъи иқтисодӣ ва ҷалби сармоягузориҳо ба соҳаи аграрӣ аҳаммияти калидӣ дорад. Аз ин рӯ, самаранокии соҳибкории истеҳсолӣ метавонад ба таҳия ва истифодаи захираҳои табиӣ ва инсонӣ мусоидат намуда, ба таври мустақим дар сатҳи минтақавӣ ва ҷумҳуриявӣ боиси беҳбудии вазъи иҷтимоиву иқтисодӣ гардад. Тавассути дастгирии ислоҳот ва рушд дар соҳаи кишоварзӣ, инчунин истифодаи иқтидорҳои истеҳсолии мавҷуда, сифати зиндагии аҳоли дар минтақаҳо боло рафта, имкониятҳои нав барои рақобатпазирии маҳсулот дар бозорҳои миллӣ ва байналмилалӣ фароҳам оварда мешаванд.

Нишондиҳандаи муҳимтарини самарабахшии иқтисодии корхонаҳои истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ бо он манфиатовар аст, ки на танҳо ба андозаи мутлақ аз даромади ҳолис, балки аз рӯйи сатҳ ва ё фоидаи он муайян карда мешавад.

Ба ақидаи муҳаққиқи ватанӣ Холов И.А. «Сатҳ ё миқёси фоида ин фоизи даромади ҳолис (фоида)-и ба хароҷоти истеҳсол, ки дар фоизҳо ифода ёфтааст, мебошад. Дар соҳаи аграрӣ ду нишондиҳандаи сатҳи даромаднокиӣ – қурби фоида ва сатҳи таваррум ҳисоб карда мешавад. Инҳо ду индикатори асосие мебошанд, ки барои арзёбии самаранокии иқтисодӣ ва устувории рушди як ташкилот ё соҳа аҳаммияти асосӣ доранд. Қурби фоида, ки ба андозаи даромади ҳолис аз арзиши миёнаи солонаи дороиҳои истеҳсолӣ ва самаранокии истифодаи фондҳо вобаста аст, нишон медиҳад, ки чӣ гуна муассисаҳо ва корхонаҳо метавонанд бо истифодаи муассиру оптималии захираҳои мавҷуда ва беҳтар намудани музди меҳнат манфиати молиявӣ ба

даст оранд. Аз тарафи дигар, сатҳи таваррум, ки ба ҳаҷми даромади соф ва муносибати он бо хароҷот асос меёбад, нишон медиҳад, ки чӣ гуна пешбурди стратегияҳои молиявии муассир метавонад ба коҳиши хароҷоти ҷорӣ ва беҳтар кардани самаранокии иқтисодии ташкилот кумак кунад. Ҳамин тариқ, баланд бардоштани самаранокии хароҷот ва таҳияи стратегияҳои дуруст барои истифодаи манбаъҳои молиявӣ, ки барои коҳиш додани таъсири манфии таваррум кумак мерасонанд, ба баланд бардоштани иқтисодии иқтисодӣ ва устувории ташкилот дар шароити бозори рақобатпазиру ғайримустақим оварда мерасонад» [142, с. 171-176] .

Самаранокии бештар ва баландтар ҳамоно вақт ба даст оварда мешавад, ки дар ташкили истифодабарии ҳама гуна захираҳо мутаносибан ба назар гирифта шавад. Яъне ҳангоми муътадил ва баробар истифода намудани захираҳо ё ин ки бо меъёри муқарраргардида истифода кардани захираҳо нафъовар бештар аз он мебошад, ки дар ташкили истифодаи захираҳо ягон намуди маҳсулотро зиёдтар ҳамроҳ карда, ба раванди истифодаи захираҳо тағйирот дохил карда, хароҷоти иловагиро ба вучуд меоварад.

Таҳлилҳои омории солҳои охир дар боби пешини рисола нишон медиҳад, ки шумораи субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ, хусусан, дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш меёбад. Дар бахши соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ қисми зиёди коргарон кор меkunанд, ки ҳиссаи назарраси ММД аз ҳисоби он ташкил мешавад. Ин нишон медиҳад, ки аҳаммияти соҳибкории истеҳсолӣ дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии Тоҷикистон нақши назаррас дорад. Бо назардошти нақши муҳимми корхонаҳои истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ дар иқтисодиёт Ҳукумати Тоҷикистон ба рушд ва дастгирии соҳибкорӣ аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳад.

Соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрӣ чузъи асосии иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб рафта, маҳз таъмини амнияти озуқаворӣ, беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли ва зиёд намудани ҳаҷми содироти молу маҳсулот аз баландбардории самаранокии рушди шаклҳои соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ вобастагӣ дорад.

Муҳаққиқи ватанӣ Садриддинов С. ба саҳми соҳибкории кишоварзӣ дар таъмини бехатарии озуқаворӣ мамлакат баҳои баланд дода, қайд менамояд, ки «... Маҳсулоти кишоварзӣ ва маҳсулоте, ки саноат аз ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ истехсол карда мешавад, 70% савдои чакана, гардиши моли давлатӣ, хусусӣ ва савдои кооперативиро ташкил менамояд» [108, с. 98-102].

Ташкил ва рушди самарабахши соҳибкории истехсолӣ дар баҳши аграрӣ нақши муҳимро дар таҳкими иқтисоди миллӣ ва рушди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебозад. Дар асл, фаъолияти соҳибкории истехсолӣ, махсусан дар соҳаи аграрӣ, на танҳо барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ, балки барои бехтар кардани сатҳу сифати зиндагии аҳоли ва таъмин кардани бозорҳои дохилӣ бо маҳсулоти гуногуни кишоварзӣ ва ғизоӣ зарур аст. Ин раванд инчунин кумак мекунад, ки иқтисодиёти маҳаллӣ рушд ёфта, имкониятҳои нав барои таъмини суботи иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳоли фароҳам ояд.

Бо мақсади баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ ва инсонӣ, бехтар кардани дастрасии аҳоли ва соҳибкорон ба маводи озуқа ва ашёи хоми саноатӣ, инчунин рушди устувор ва самараноки субъектҳои соҳибкории аграрӣ, ки дар ниҳоят ба баланд шудани рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии минтақаҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад, ҳукумати кишвар тадбирҳои ҷиддӣ андешидааст. Дар ин замина, барои таъмин кардани рушди соҳаи аграрӣ ва бехтар кардани шароити зиндагии аҳоли, 31 декабри соли 2008, бо дастури Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба тасвиб расидани санади муҳим – «Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Рақам: № 658) ба эътибор даромад.

Ин консепсия ҳамчун як заминаи стратегӣ барои бехтар кардани сиёсати аграрии кишвар, баланд бардоштани самаранокии истехсолот ва татбиқи технологияи муосир дар баҳши кишоварзӣ хизмат мерасонад, инчунин, назар ба таҳкими заминаҳои ҳуқуқӣ ва молиявии соҳа кумак мекунад. Аз ин рӯ, шиносоии воқеии талаботи сиёсати аграрӣ ва равишҳои самаранок барои рушди иқтисоди аграрӣ дар кишвар ва минтақаҳо дар давраи дарозмуддат

имкониятҳои назаррасро барои беҳтар кардани иқтисодиёт ва рӯзгори мардум фароҳам меорад.

Барои таҳкими соҳаи кишоварзӣ ва амалисозии ислоҳоти бунёдӣ дар ҷодаи рушди аграрӣ, дар якҷоягӣ бо иҷрои сиёсати аграрии кишвар, «Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020» бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами №383 аз 1 август 2012 қабул гардида буд. Ин барнома ҳамчун як тадбирномаи стратегӣ барои таҳияи ислоҳот ва татбиқи мукаммали он дар соҳаи кишоварзӣ, роҳандозии усулҳои самараноки истеҳсолот ва истифодаи захираҳо, ки дар навбати худ ба рушди иқтисоди аграрии кишвар, инчунин, рушди иҷтимоии минтақаҳо мусоидат мекунанд, баррасӣ шуда буд ва вазифаҳои худро дар сатҳи зарурӣ ба анҷом расонид.

Тавассути амалӣ кардани ислоҳоти мазкур фазои мусоиди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ фароҳам оварда шуд. Барномаи мазкур барои рушди муносибатҳои хусусӣ ва давлатӣ, инчунин густариш ва таҳкими шарикии давлат бо бахши хусусӣ заминаи ҳуқуқӣ ва молиявӣ муҳайё намуд. Ин раванд, дар навбати худ боиси беҳтар шудани муҳити соҳибкорӣ, ҷалби сармоягузориҳои ватанию байналмилалӣ ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот дар бахши аграрӣ гардид.

Бо татбиқи чунин ислоҳот, Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият пайдо кард, ки на танҳо барои таъмини амниятиҳои озуқаворӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ кӯшиш намояд, балки барои таъмини рушди устувори иқтисодии минтақаҳо ва ҷомеа дар маҷмуъ, алоқаи муассир ва самаранок бо бахши хусусиро таъмин намояд.

Дар солҳои охир, ба шарофати сиёсати дуруст ва дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ, шумораи субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан дар бахши аграрӣ, хеле афзоиш ёфтааст. Ин афзоиш далели равиши устувори рушди бахши аграрӣ ва иштироки бештари соҳибкорон дар ин соҳа мебошад, ки ба рушди иқтисодӣ, ба хусус дар минтақаҳо, мусоидат мекунад.

Мувофиқи маҷмуаи оморӣ кишоварзӣ соли 2023 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истеҳсоли маҳсулоти аграрӣ 181444 хоҷагиҳои гуногун фаъолият мекарданд, ки дар байни онҳо хоҷагиҳои калону миёна ва хурд низ ҷой доштанд. Аз шумораи умумии хоҷагиҳои фаъол 158 хоҷагиҳои давлатӣ ба истеҳсоли маҳсулоти аграрӣ машғул буданд, ки қисми муҳимми истеҳсолотро ташкил мекарданд. Инчунин, 59 ассотсиатсияҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ ва 3641 хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ, ки дар ҳамкорӣ бо дигар хоҷагиҳо ва созмонҳо фаъолият мекарданд, дар рушди соҳа саҳм доштанд. Дар баробари ин, 414 ҷамъияти саҳомӣ ва ҶДММ, ки дар истеҳсолоту коркард бо истифодаи технологияи муосир ва методҳои идоракунии пешрафта, саҳм мегузоштанд, инчунин 598 хоҷагиҳои ёрирасон, ки дар назди корхонаҳо ва ташкилотҳои кишоварзӣ фаъолият мекарданд, нақши муҳим дар таъмин кардани истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ ба соҳа доштанд. Ҳамчунин, аз ҳама бештар, 176524 хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки дар асоси зироатҳои гуногун ва агросаноатӣ фаъолият мекарданд, қисми асосии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҷумҳуриро ташкил медоданд. Ин хоҷагиҳо, ки ҷузъҳои муҳиму калидии соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб мераванд, дар равандҳои иқтисодии кишвар ҳамчун як унсури асосӣ ва устувор дар рушди соҳа, инчунин таъмини амнияти озуқаворӣ муҳим мебошанд [151, с. 9].

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар панҷ соли охир нақши шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ дар рушди иқтисодиёти кишвар назаррас мебошад. Самаранокии рушди маҳсулоти соҳаи аграрӣ дар ҷадвали 3.1 оварда шудааст.

Таҳлили маълумоти ҷадвали 3.1 нишон дод, ки соли 2023 самаранокии рушди субъектҳои соҳибкории истеҳсолии соҳаи кишоварзӣ нисбат ба соли 2010 зиёдтар ба хоҷагиҳои деҳқонӣ рост меояд. Истеҳсоли ғалладонагиҳо дар ҳама категорияҳои хоҷагиҳои ҷумҳурӣ дар соли 2023 522,3 ҳазор тонна, (42,3%), картошка 153,8 ҳазор тонна (15,5%), полизӣ 544,9 ҳазор тонна (2,1 маротиба), мева ва буттамева 351,1 ҳазор тонна (2,1 маротиба), нисбат ба соли 2010 афзоиш ёфтааст.

Чадвали 3.1. - Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти асосии соҳаи кишоварзӣ дар субъектҳои соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳазор тонна

Номгӯи маҳсулот	К/Т	Солҳо								Тағйирёбӣ 2023/2010 (+,-)	бо %
		2010	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023		
Ғалладона ва лӯбиғӣ	I	1232,5	1447,6	1296,1	1414,6	1561,3	1586,3	1756,4	1754,8	522,3	142,3
	II	133,1	126,2	109,5	139,2	156,1	144,4	189,8	169,8	36,7	127,5
	III	486,0	447,9	434,1	435,2	492,5	499,7	516,8	507,2	21,2	104,3
	IV	613,3	873,5	752,5	840,3	912,6	942,3	1049,7	1077,7	464,4	175,7
Пахта	I	417,9	386,5	300,3	403,0	396,0	388,8	404,6	344,3	-73,6	82,3
	II	84,0	60,9	58,9	79,4	92,2	93,8	100,2	99,6	15,6	118,5
	IV	333,9	325,5	241,4	323,6	303,8	295,0	304,5	244,6	-89,3	73,2
Картошка	I	991,0	782,8	964,6	994,4	1022,5	1041,3	1094,4	1144,8	153,8	115,5
	II	66,7	57,1	72,1	88,2	100,9	126,5	174,9	182,1	115,4	2,7 мар.
	III	536,4	295,8	314,9	317,7	365,9	302,2	315,5	347,1	-189,3	64,7
	IV	387,7	429,8	577,4	588,6	555,7	612,6	604,0	615,5	227,8	158,7
Полизӣ	I	465,0	631,3	641,7	701,3	756,9	818,8	842,6	1009,9	544,9	2,1 мар.
	II	33,1	29,0	29,8	34,2	47,4	43,2	59,2	54,9	21,8	165,8
	III	154,7	137,6	135,1	132,5	138,7	159,7	163,0	168,2	13,5	108,7
	IV	277,1	464,6	476,8	534,5	570,7	615,9	620,4	786,7	509,6	2,8 мар.
Мева ва буттамева (якҷоя бо ситрусӣ)	I	313,2	405,0	447,9	473,7	467,8	444,4	512,0	664,3	351,1	2,1 мар.
	II	29,5	18,0	22,8	26,3	21,1	15,1	27,1	36,4	6,9	123,3
	III	204,4	209,0	222,6	220,6	215,7	228,3	239,2	266,3	61,9	130,2
	IV	79,1	177,9	202,4	226,7	231,0	201,1	245,7	361,6	282,5	4,5 мар.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [149, с. 132; 150, с. 139-183; 151, с. 133-179]

Эзоҳ: I – ҳамагӣ, II- корхонаҳои кишоварзӣ, III- хоҷагҳои аҳоли, IV - хоҷагҳои деҳқонӣ.

Дар хоҷагҳои аҳоли бошад, истеҳсоли картошка, 189,3 ҳазор тонна (35,3%) ва хоҷагҳои деҳқонӣ дар истеҳсоли пахта 89,3 ҳазор тонна (26,8%) дар соли 2023 нисбат ба соли 2010 кам шудааст. Истеҳсоли ғалладона ва лӯбиғӣ соли 2023 нисбат ба соли 2010 дар корхонаҳои кишоварзӣ 27,5%, ва дар хоҷагҳои аҳоли 4,3%, инчунин, истеҳсоли картошка дар корхонаҳои кишоварзӣ 2,7 баробар, полезӣ 65,8% зиёд гардидааст. Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти соҳаи аграрӣ дар панҷ соли охир бо фоиз дар чадвали 3.2 оварда шудааст.

Истеҳсоли намудҳои гуногуни маҳсулоти ташкилоти соҳаи аграрӣ нишон дод, ки дар соли 2023 ҳаҷми истеҳсоли картошка 1080,3%, сабзавот ва полезӣ 938,4%, гӯшт 164,1%, шир 190,5%, пашм 197,5%, тухм 269,4%, асал 792,1% нисбат ба соли 1991 афзоиш ёфтааст. Ҳамагӣ рушди истеҳсоли маҳсулоти хоҷагҳои соҳаи кишоварзӣ дар соли 2023 601,1% нисбат ба соли 1991 афзоиш ёфтааст. Мутаассифона, истеҳсоли пахта 42,0%, пилла 4,9 банди фоизӣ коҳиш ёфтааст.

Чадвали 3.2. - Номгӯи истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти соҳаи аграрӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагии ҷумҳурӣ, бо фоиз нисбат ба соли 1991

Номгӯи маҳсулот	Соли										
	1991	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Зироатҳои ғалладона ва лубийӣ	100,0	412,0	433,0	491,8	495,9	444,0	484,5	534,8	543,3	601,6	601,1
Пахта	100,0	51,0	45,5	34,7	47,2	36,6	49,2	48,3	47,4	49,4	42,0
Картошка	100,0	547,9	472,0	847,4	738,7	910,2	938,3	964,8	982,5	1032,7	1080,3
Сабзавот ва полизҳо	100,0	213,8	246,8	1077,9	1145,4	1164,3	1272,2	1373,2	1485,5	1528,6	938,4
Гушт	100,0	107,5	131,9	154,8	165,0	173,8	180,8	199,2	217,5	231,7	264,1
Шир	100,0	132,5	145,6	156,3	161,8	167,4	170,4	173,9	177,6	181,2	190,5
Тухм	100,0	64,2	77,1	74,2	75,1	99,1	159,7	216,4	231,9	266,8	269,4
Пашм	100,0	143,5	152,9	164,8	169,7	172,3	175,3	180,9	183,9	189,0	197,5
Пилла	100,0	29,4	24,3	19,2	20,1	16,3	17,0	8,6	10,0	8,7	4,9
Асал	100,0	554,8	626,5	673,9	691,6	705,2	710,8	711,8	740,3	769,8	792,1

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [149, с. 20; 150, с. 21; 151, с. 17]

Бо мақсади баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши аграрӣ ва барои расидан ба ҳадафҳои умумичаҳони таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар зарур аст, ки мо роҳҳои дурусти ташкил ва ҳавасмандгардонии меҳнатро бо истифодаи усулҳои муосир ва равишҳои самаранок таҳия ва амалӣ кунем. Иштирокчиёни соҳа, аз ҷумла хоҷаҳои деҳқонӣ, ширкатҳои истеҳсолӣ, муассисаҳои таълимӣ ва давлат, бояд дар якҷоягӣ кӯшиш кунанд, ки раванди истеҳсолот дар баҳши аграрӣ беҳтар ва самараноктар шавад.

Ин раванд мусоидат ба рушди соҳа, ки ба сифати меҳнат ва сатҳи техникии истеҳсолот вобаста аст, бояд бо усулҳои муосир, ба монанди истифодаи технологияҳои пешрафта, омӯзиш ва омода кардани мутахассисон, беҳтар намудани шароити меҳнат ва ҷалби сармоягузориҳои алоқаманд бошад. Ҳавасманд кардани аҳоли барои шуруъ кардани фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва ҷалби коргарони баландхисос барои гузариш ба усулҳои муосири истеҳсолот, инчунин дастгирии давлатии соҳаҳо ва ташкили шароит барои рушди соҳибкории маҳаллӣ, ҳарду ба таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар ва расидан ба ҳадафҳои устувори рушди соҳа кумак хоҳад кард.

Раванди мазкур, агар дуруст ва ҳамоҳангона татбиқ гардад, ба рушди устувори баҳши аграрӣ, таъмини озуқаворӣ кишвар ва баланд бардоштани

сатҳи зиндагии аҳолӣ кумак мекунад. Меҳоҳем, ки фаъолияти иқтисодии кишоварзӣ, ки соҳаи асосии таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди иҷтимоии кишвар аст, ба як самти самаранок ва устувор табдил ёбад.

Барои муайян намудани самаранокӣ чараёни истеҳсолӣ дар бахши кишоварзӣ, пеш аз ҳама, манфиати ҳар як аъзои хоҷагӣ ва кормандони он бояд мавҷуд бошад. Чунки бо сафарбар намудани меҳнати худ ҳар як соҳибкор ё ин ки аъзои хоҷагӣ на танҳо даромади муайян мегирад, балки мустақилияти нисбӣ дар ташкили истеҳсолот, банақшагирӣ ва идораи он пайдо мекунад.

Дар ҳамин замин ӯ ҷавобгарии моддӣ барои натиҷаи ниҳонии хоҷагидорӣ ба зимма дошта, фаъолияти кори истеҳсолии худро асоснок, ботартиб ва бо танзими муайян ба роҳ мемонад.

Самаранокӣ дар соҳаи кишоварзӣ шакли ифодакунандаи иродаи молистеҳсолкунандаи кишоварзӣ буда, нишондиҳандаи натиҷаи муфид аз истифодаи воситаҳои истеҳсолот, маблағҳои пулӣ сарфакардашуда ва меҳнати зиндари дарбаргирифта мебошад.

Аслан самаранокӣ дар адабиёти илмӣ ба тариқи зайл шарҳ дода мешавад. Дар луғати кутоҳи иқтисодӣ, ки бо таҳрири Ю.А. Белика чоп гардидааст, чунин шарҳ дода шудааст: «Самаранокӣ истеҳсолот - ин нишондиҳандаи таъсирнокии фаъолияти истеҳсолӣ аст, ки ба муносибати натиҷаҳои ҳосилшуда ва сарфа шудани захираҳои меҳнатию моддӣ, ки барои ба даст овардани маҳсулот ва хизматрасонӣ истифода мешаванд, марбут мебошад» [32, с. 399].

Ҳамин тариқ, самаранокӣ на танҳо дарбаргирандаи натиҷавӣ, балки дар баробари он тамоми раванди фаъолияти хоҷагидорӣ аз рӯйи муқоиса ба ҳамин категорияҳои иқтисодӣ истифодашаванда баҳо дода мешавад.

Дар бисёр адабиёт оварда шудааст, ки мафҳуми самаранокӣ фаъолияти хоҷагидорӣ яхела шарҳ дода намешавад. Чунки натиҷаи кори одамон ва мақсади онҳо яхела набуда, дар ҳар давраи чараёни истеҳсоли он гуногун мешавад.

Маълум аст, ки дар давраи тосаноатӣ, ки меҳнати дастӣ ҳукмронӣ мекард, ченаки табиӣ самараноки номгӯи хароҷоти истеҳсолӣ ҳосилноки ё коркарди меҳнати зинда хизмат менамуд. Ҳамин ҳол дар давраи индустриалӣ ба ҷои меҳнати зинда меҳнати мучассам, яъне истифодаи техника ва технология пеш гузошта, истифода карда мешавад. Яъне истифодаи техника ва технологияи нав хароҷоти истеҳсолӣ ва масрафи меҳнати зиндаро кам карда, вазни қиёсии меҳнати мучассам дар ҷараёни истеҳсолот зиёд шуда, арзиши як воҳиди маҳсулоти истеҳсолгардида кам мегардад.

Дар даврони пасосаноатӣ иқтисодиёт бештар ба истифодаи воситаҳои истеҳсолоти муосир таъям намуда, раванди истеҳсолотро бо камодамӣ ва бе иштироки одам ба роҳ мемонад, ки дар ин ҳолат ҳалли масъалаи нишондиҳандаҳои нави иқтисодии самаранокии истеҳсолот пайдо мешавад.

Ба ақидаи олими иқтисоддон Борисов Е.Ф. «Самаранокии истеҳсолот – ин таносуби натиҷаи ба хароҷоти меҳнати зинда ва мучассамӣ мебошад» [31, с. 399].

Самара дар тамоми шакли хоҷагидорӣ чунин чен карда мешавад, ки соҳибмӯлк ё ин ки молик ҷӣ ба даст меорад ё ки ҷӣ қадар андозаи ғоида аз худ менамояд. Хароҷот бошад, ин масрафи ҷории истеҳсолот, аст, ки дар илми иқтисодӣ онро арзиши аслии пурраи маҳсулоти молӣ меноманд.

Дар ин ҳолат самаранокии истеҳсолот дар корхона бо чунин формула ҳисоб карда мешавад:

$$C_{и} = \frac{\Phi}{A_{а}} \quad (1.1.)$$

Дар ин ҷо: $C_{и}$ - самаранокии истеҳсолот; Φ – ғоида; $A_{а}$ – арзиши аслий.

Ҳамин тариқ, ба таври назариявӣ ва амалӣ ҷараёни ҳисоби самаранокии истеҳсолот дар ҳама соҳаҳои иқтисодӣ амалӣ карда мешавад. Ҷараёни самаранокии истеҳсолот аслан дарбаргирандаи хароҷоти истеҳсолӣ ва натиҷагирӣ аз он мебошад.

Мафҳуми калимаи самаранокӣ бо забони англисӣ Efficacy- самаранокӣ ин муносибати байни захираҳои маҳдуд шумораи бадастовардаи молҳо ва хизматҳоро самаранокӣ меноманд (хароҷоти истеҳсол) [65, с. 713].

Метавонем ин намуд муносибатро бо нишондиҳандаҳои физикӣ ва миқдорӣ чен ва баҳодихӣ намуд, ки онҳо дар асоси нишондиҳандаҳои амиқу объективӣ ба арзёбии самаранокӣ истеҳсолот мусоидат мекунанд. Ба ивази ин, самаранокӣ истеҳсолӣ аз ду ҷиҳат - техникӣ ва иқтисодӣ - ба таври амиқ таҳлил мешавад. Самаранокӣ техникӣ нишон медиҳад, ки чӣ гуна усулҳои технологӣ ва методҳои истеҳсолот метавонанд бо истифодаи дуруст ва ба мавқеърасони беҳтарин захираҳои мавҷуда натиҷаҳои баландтаринро ба даст оранд. Дар ҳамин ҳол, самаранокӣ иқтисодӣ ба ҳоси иқтисодии ғайрифаъолияти истеҳсолӣ, назар ба арзиши харҷ ва манфиатҳо, бо назардошти унсурҳои хароҷот ва даромад, асос ёфтааст.

Ҳамзамон, самаранокӣ ҳамчун як меъёр ё маҳак барои арзёбӣ кардани сифати маҳсулот дар тамоми равандҳои истеҳсолот истифода мешавад, ки бо истифода аз омори аниқ ва таҳлилҳои амалӣ дар раванди истеҳсолӣ муайян мешавад. Ин самаранокӣ истеҳсолот на танҳо ба сифати маҳсулот, балки ба сарфаи захираҳои моддию меҳнатӣ ва дар умум ба тавсеаи имкониятҳои истеҳсолӣ таъсир мерасонад.

Барои он ки самаранокӣ истифодабарии захираҳо маҷмуан дар ғайрифаъолияти соҳибдорӣ ба роҳ монда шавад, зарур аст, ки мақсади он дуруст муайян карда шавад. Маҳз ҳамин ҷараён барои банақшагирӣ ва танзими истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ мусоидат мекунад.

Муаммоҳои мавҷудаи самаранокӣ истеҳсолоти кишоварзиро омӯхта, як қатор олимон, аз ҷумла, олимони амрикоӣ Э. Касл, М. Беккер ва А. Нилсон муҳимияти самаранокиро дар истеҳсолот ба ҳисоб гирифта, чунин пешниҳодҳоро дастгирӣ намуданд, ки инҳо мебошанд [48, с. 26-30].

1. Ҷой доштани мақсад, мушаххас ва дурустии он;
2. Объективона ва ҳақиқӣ будани он;
3. Пешниҳод, муайянкунии кӯшиш;

4. Зарурати ҳамроҳ намудани шакл ва методҳои фурӯши маҳсулот;
5. Ченаки ягонаи баҳодиҳии баҳши кишоварзиро аз рӯйи хусусияти истеҳсолот қорӣ кардан лозим аст.

Мақсад бояд оддӣ ва мураккаб ба дараҷаи лозимӣ солим буда, характери кутоҳмудат, миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат дошта бошад.

Аз ҷиҳати иқтисодӣ бештар кӯшиш кардан лозим нест, ки техникаи хеле ҳам самаранокро дар истеҳсолоти кишоварзӣ истифода намуд. Барои расидан ба самаранокии баланд ва устувор дар соҳаи кишоварзӣ, муҳим аст, ки истифодаи техника ва технологияҳои муосир дар равандҳои истеҳсолӣ таъмин карда шавад. Таҷҳизоти пешрафта ва технологияи навини аграрӣ имконият медиҳанд, ки истеҳсолот ба таври муассир ва сари вақт амалӣ гардад, ки ин ба баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва кам кардани хароҷот кумак мекунад. Истифодаи техникаи махсус барои иҷрои қорҳо дар замин, нигоҳубини зироат ва ҷамъоварии ҳосил, дар натиҷа, барои бештар намудани сифати маҳсулот ва ғайраи умумӣ аҳамияти калон дорад.

Аз тарафи дигар, соҳа ҳамеша бояд бо воситаҳои қардон ва ё механизми зарурии идоракунии ва захираҳои моддӣ таъмин бошад. Яъне, яке аз вазифаҳои асосӣ барои нигоҳ доштани самаранокии истеҳсолот ва рушди устувори соҳибқорӣ истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ, таъмин кардани дастгоҳҳои зарурӣ, таҷҳизоти механизатсионӣ ва дигар имкониятҳои техникӣ ба шумор меравад. Агар ҳама механизми техникӣ соҳибқорӣ истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ, аз қар гуна воситаҳои механизатсионӣ то системаҳои навтарин барои қорқард ва нигоҳдорӣ, мукамал ва бо ҳам мувофиқ бошад, ин ба рушди соҳибқорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва афзоиши самаранокии истеҳсолот кумак хоҳад кард.

Истифодаи дурусти имкониятҳои соҳибқорӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо воситаҳои техникӣ ва технологӣ, инчунин равандҳои муосир ва иқтисодӣ истеҳсолӣ, боиси беҳбудии қараёнҳои истеҳсолот, баланд бардоштани маҳсулнокии ва дар ниҳоят бештар кардани сатҳи зиндагии аҳолии маҳаллӣ, инчунин таъмини амниятиҳои озуқаворӣ хоҳад шуд.

Баъдан истифодабарии самараноки воситаҳои кишоварзӣ дар асоси ҳисоби ҳама гуна захираҳои истифодашаванда мутаносибан тартиб дода, истифода карда шавад, ки дараҷаи хавфнокӣ ро паст намояд. Дар ин ҳолат ба кам истифодабарии захираҳои иқтисодӣ бештар маҳсулот истеҳсол кард ва хароҷоти истеҳсолиро паст гардонид, самаранокии онро хеле баланд бардоштан лозим аст.

Ҳамин тариқ, ба таври маҷмуан ва муътадилан истифодабарии захираҳо ба самаранокии истеҳсолот зарар нарасонда, балки ба мақсаднок истифодабарӣ ва тағйирёбии захираҳо мусоидат менамояд. Масалан, ҳангоми норасоии қувваи қорӣ дар қараёни истеҳсолот мушкӣ аст, ки ба андозаи тағйирот механикони меҳнат ва ба баландгардонии дараҷаи он оварда мерасонад.

Шароити бозор ба маҳдуд будани имконият ва норасоии захираҳо бархӯрд дорад. Ҳама вақт муаммоҳо оид ба интиҳоб ва қабули фаъолият, ки боиси тағйирёбӣ ва иловатан истифодабарии захираҳо мегардад ва дар ҳамин замина бештар таъминоти қамъият ва фардиро қонеъ гардонидан ҳадафи асосии истеҳсолот мебошад.

Дар соҳаи кишоварзӣ интиҳоби иқтисодӣ ва ҳалли муаммоҳо ба монанди ҷӣ ва барои қӣ истеҳсол кард аҳаммияти муҳим дорад, чунки замин, об, қангал, ҳавои тоза ва дигар падидаҳо характери хоси худро дошта, қараёни барқарорнашавандагӣ низ доранд. Дар ин ҷо натиҷаи фаъолияти меҳнатӣ ҳаҷми маҳсулоти ташкилшуда аз амалишавии омилҳои истеҳсоли ва дараҷаи сифати шумораи онҳо вобаста аст.

Варианти аввали функцияи истеҳсолотро ҳанӯз соли 1928 иқтисодчии амрикоӣ П. Дуглас яқоя бо математик Ч. Коббоне пешниҳод карда буданд, ки номи формулаи онро функцияи Кабба-Дугласа меноманд [39, с. 408]. Функцияи ин олимони нишон дод, дар дилхоҳ соҳа ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот аз ду омил асосию қалидии омилҳои истеҳсолот, аз қабилӣ сармоя ва меҳнат иборат аст. Пас аз он, олимони иқтисоддони амрикоӣ Дж.Б. Кларк ин функцияро тақмил дод, бо иловаи омилӣ сеюм, ки замин ва инқилоби илмӣ-техникӣ мебошад. Ин

тағйирот боиси пайдоиши формулаи нав ва шакли дигар барои функсияи истеҳсолӣ гардид.

Самаранокии истеҳсолоти агросаноатӣ дар корҳои илмӣ як қатор олимони муосир дар чорчӯбаҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Таҳқиқотчиӣ ватанӣ Рӯзӣбоев Х.Г. чунин қайд мекунад: «Самаранокии ҷойгиршавии истеҳсолоти нахи пахта ва коркарди аввалаи он дар дараҷаи бештар аз омилҳои агробиологӣ, технологӣ ташкили иқтисодӣ вобаста мебошад» [136, с. 9].

Ба ақидаи олими машҳури ватанӣ, Ҳабибов С.Х. ки муаррифгари барҷастаи соҳибкории хурд дар системаи иқтисоди миллии шинохта шудааст ва пайваستا омӯзиши ҳамаи паҳлуҳои соҳибкориро таҳқиқот менамояд: «Барои самаранок фаъолият намудани соҳибкории хурд, пеш аз ҳама, дар давраи ташкили дастгирии молиявӣ аз ҳазинавии давлатӣ дар сатҳи маҳал ва сохторҳои идоракунанда лозим мебошад» [71, с. 24].

Мо ба ақидаи олими иқтисоддони машҳур, профессор Ҳабибов С.Х. розӣ мебошем, чунки бе дастгирии сатҳи гуногуни давлатӣ мушкил аст, пешрафти соҳаҳоро таъмин намуд.

Дар қатори ин олимони муаммоҳои самаранокии инкишофи соҳибкорӣ дар комплекси агросаноатии минтақа дар корҳои илмӣ профессор Низомова Т.Д., Качкулов А.Ф. ба таври возеҳ ва равшан дар чорчӯбаи муносибатҳои бозории иқтисоди аграрӣ омӯхта шуда, шарҳи зерин пешниҳод карда шудааст: «Барои таъмин кардани рушди самараноки субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар минтақа, зарур аст, ки давлат шароити мусоиди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, аз ҷумла шароити молиявӣ, техникӣ ва андозӣ таъмин намояд» [58, с. 164].

Ақидаи муаллифони хеле бамаврид ва қобили қабул буда, дар қатори сиёсати дастгирии молиявии андозӣ, инчунин диққати ҷиддӣ ба ҷараёни ташкили раванди соҳибкорӣ дода мешавад, ки бе таъмини технологияи нави истеҳсолӣ ба роҳ мондани соҳибкорӣ ва самаранок фаъолият кардан ғайри имкон мебошад.

Ҳамин тариқ, категорияи самаранокӣ дар шароити иқтисодии зудтағйирёбандаи бозорӣ хеле мафҳуми заминавии иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, ба тамоми паҳлуҳои муносибатҳои иқтисодӣ дар сатҳи микро-макро, мезо ва мега иқтисодиёт ба вуҷуд оварда мешавад ва онҳо ба якдигар вобастагии қавӣ доранд.

Самаранокии чараёни истеҳсолӣ дар ҳама ҳолатҳо натиҷаи чараёни корӣ бошад ҳам, лекин он дар баробари дигар номгӯи категорияҳо бештар ба хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот зич алоқамандӣ дошта, дар сатҳи ниҳой ба он алоқамандии мустақим дорад. Ба ҳолатҳои тағйирёбии хароҷоти истеҳсолӣ самаранокӣ низ тез тағйир ёфта, дар амал назаррас мегардад.

Дар ҳамин замина, ҳамаи нишондиҳандаҳои истеҳсолот ба таври кулӣ тағйир ёфтанд. Мутаносибан, агар ҳаҷми истеҳсоли ҳосил аз миқдори муқарраргардида зиёд бошад, ин ба маънои он аст, ки ҳамаи тадбирҳои агротехникӣ, ки барои парвариш ва ташкил кардани истеҳсоли пахта зарур буданд, ба таври амиқ ва комил амалӣ карда шудаанд. Ин нишон медиҳад, ки тамоми маърақаҳои агротехникӣ, шомили кишт, нигоҳубин ва ҳосилгирӣ, ба таври дуруст ва бе ягон ҳалал иҷро шудаанд, ки натиҷаи он як афзоиши назарраси ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот мебошад. Ҳосилнокиро ба 46 сентнер расонидан аз як гектар дар шароити муосир меҳнати зиёдро талаб менамояд. Умуман, натиҷаҳои истеҳсоли соҳибкор аз натиҷаҳои соҳибкории пахтакори ҳамин минтақа ба кулӣ фарқ мекунад. Соҳибкори хоҷагӣ тавонист, ки аз меъёри муқарраркардаи дурнамои истеҳсоли хоҷагӣ қариб 2 маротиба зиёдтар пахта истеҳсол намояд. Маълум аст, ки соҳибкори бахши аграрӣ дар давоми сол дар ҳақиқат музди меҳнати баланд гирифтааст. Баъдан, дигар номгӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ хеле ҳам баланд аст, аз ҷумла, музди меҳнати миёна агар 860 сомонӣ бошад, дар бахши иҷоравӣ то 4040 сомони ро ташкил додааст, ки дараҷаи даромадноки ба 32% расидааст.

Чӣ тавре, ки дар боби 2-юм мо амсилаи иқтисодӣ-риёзии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро коркард намудем ва тартиби ҳисоби он барои давраи то соли 2035 чунин шакл дошт, ки дар ҷадвал 3.3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3.3. - Натиҷаҳои моделсозии иқтисодӣ-риёзии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷониби субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Амсилаи иқтисодӣ-риёзӣ	Омилҳо
$Y = -1481928,63 + 2073,17X_1 - 219,60X_2 + 962,17X_3 - 12,82X_4$ $F\text{-мушоҳида} = 75,18;$ $R = 0,983;$ $R^2 = 0,954;$	X_1 – Майдони заминҳои обӣ, ҳазор гектар X_2 – Андозаи миёнаи хочагӣ, ҳазор гектар X_3 – Баланд шудани нархи маҳсулоти хочагии қишлоқ, фоиз X_4 – Ҳаҷми нуриҳои маъданӣ ба 1 гектар

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Дар асоси муодилаи пешниҳоднамудаи иқтисодӣ – риёзии ҷадвали 3.4 ва вобастагии бевоситаи нишонаҳои он, дар идомаи таҳлил мо ҳисоби дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро барои давраи то соли 2035 анҷом медиҳем.

Ҷадвали 3.4. - Ҳисоб кардани арзиши дурнамои ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷониби субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2035

Солҳои дурнамошаванда	Ҳисобкунии дурнамо бо истифода аз муодилаи бисёрмилиан регрессионӣ-коррелясионӣ
$Y = -1481928,63 + 2073,17X_1 - 219,60X_2 + 962,17X_3 - 12,82X_4$	
2025	$Y_x = -1481928,63 + 2073,17 * 771,28 - 219,60 * 683,97 + 962,17 * 105,85 - 12,82 * 148,43 = 66808,9$ млн. сомонӣ
2026	$Y_x = -1481928,63 + 2073,17 * 773,04 - 219,60 * 684,34 + 962,17 * 105,77 - 12,82 * 150,53 = 70272,5$ млн. сомонӣ
2027	$Y_x = -1481928,63 + 2073,17 * 774,80 - 219,60 * 684,70 + 962,17 * 105,69 - 12,82 * 152,62 = 73738,5$ млн. сомонӣ
2028	$Y_x = -1481928,63 + 2073,17 * 776,56 - 219,60 * 685,07 + 962,17 * 105,61 - 12,82 * 154,71 = 77202,2$ млн. сомонӣ
2029	$Y_x = -1481928,63 + 2073,17 * 778,32 - 219,60 * 685,43 + 962,17 * 105,54 - 12,82 * 156,81 = 80677,7$ млн. сомонӣ
2030	$Y_x = -1481928,63 + 2073,17 * 780,08 - 219,60 * 685,80 + 962,17 * 105,47 - 12,82 * 158,90 = 84141,4$ млн. сомонӣ
2031	$Y_x = -1481928,63 + 2073,17 * 781,84 - 219,60 * 686,16 + 962,17 * 105,38 - 12,82 * 160,99 = 87607,4$ млн. сомонӣ
2032	$Y_x = -1481928,63 + 2073,17 * 783,60 - 219,60 * 686,52 + 962,17 * 105,30 - 12,82 * 163,09 = 91073,2$ млн. сомонӣ
2033	$Y_x = -1481928,63 + 2073,17 * 785,36 - 219,60 * 686,89 + 962,17 * 105,23 - 12,82 * 165,18 = 94546,6$ млн. сомонӣ
2034	$Y_x = -1481928,63 + 2073,17 * 787,12 - 219,60 * 687,25 + 962,17 * 105,15 - 12,82 * 167,28 = 98012,4$ млн. сомонӣ
2035	$Y_x = -1481928,63 + 2073,17 * 788,88 - 219,60 * 687,62 + 962,17 * 105,07 - 12,82 * 169,37 = 101476,2$ млн. сомонӣ

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Ҳисобҳои арзишҳои пешбинишудаи ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ аз тарафи субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт дар ҷадвали 3.5 оварда шудаанд.

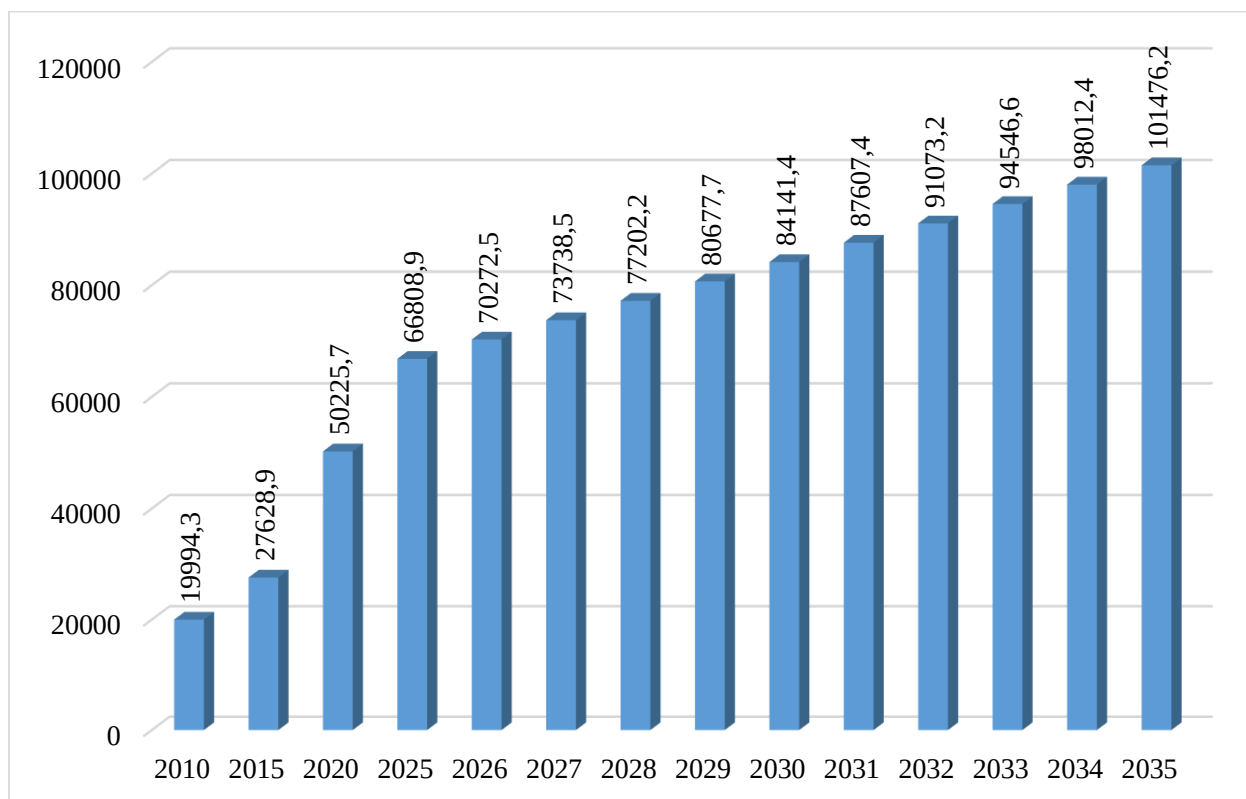
Ҷадвали 3.5. - Ҳисоби дурнамои ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ дар асоси модели бисёрномилаи коррелятсионӣ регрессионӣ

Солҳо	Омилҳо				
	Ҳаҷми маҳсулоти умумии кишоварзӣ, млн, сомонӣ (Y)	Майдони заминҳои обӣ, ҳазор гектар (X ₁)	Андозаи миёнаи ҳочағӣ, ҳазор гектар (X ₂)	Баланд шудани нархи маҳсулоти ҳочағии кишлук, % (X ₃)	Ҳаҷми нуриҳои маъданӣ ба 1 гектар, (X ₄)
2020 (воқеӣ)	50225,7	763	684	108,8	136,9
2024 (баҳо)	66721,2	769	684	106,1	144,8
2025	66808,9	771	683	105,8	148,4
2026	70272,5	773	684	105,7	150,5
2027	73738,5	774	684	105,6	152,6
2028	77202,2	776	685	105,6	154,7
2029	80677,7	778	685	105,5	156,8
2030	84141,4	780	685	105,4	158,9
2031	87607,4	781	686	105,3	160,9
2032	91073,2	783	686	105,3	163,1
2033	94546,6	785	686	105,2	165,2
2034	98012,4	787	687	105,1	167,3
2035	101476,2	788	687	105,7	169,4
2035 бо % нисбати 2020	2,0 мар.	103,3	100,4	97,2	123,7
2035 бо % нисбати 2024	152,1	102,5	100,4	99,6	117,0

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Ҳисобот ва таҳлилҳои мавҷуда нишон медиҳанд, ки тибқи пешгӯиҳои иқтисодӣ ва дурнамои рушди соҳа, ҳаҷми умумии маҳсулоти истеҳсолӣ дар соҳаи соҳибкории аграрӣ то соли 2035 бояд ба таври назаррас афзоиш ёбад. Ба гунаи мушаххас интизор меравад, ки то соли 2035 ҳаҷми умумии маҳсулот дар соҳаи кишоварзӣ бо суръати баланд рушд мекунад ва ба 101476,2 миллион

сомонӣ баробар мешавад, ки ин нишондиҳандаи хеле муҳим барои рушди иқтисоди кишоварзии кишвар ва устувории соҳибқорӣ итёҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ хоҳад буд (диаграммаи 3.1).

Диаграммаи 3.1. - Ҳисобкунии арзишҳои пешбинишудаи ҳаҷми маҳсулоти умумии хоҷагии қишлоқ барои давраи то соли 2035 (дар млн. сомонӣ)

Сарчашма: ҳисоби муаллиф

Дар асоси таҳлилҳои иқтисодӣ ва ҳисоботи оморӣ пешгӯӣ карда мешавад, ки то соли 2035 ҳаҷми умумии маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби рушди соҳибқорӣ дар ин соҳа бояд бо суръати баланд ва устувор афзоиш ёбад. Вобаста ба ин, маълумоти оморӣ нишон медиҳанд, ки дар натиҷаи ин афзоиш, арзиши умумии маҳсулот дар соҳаи аграрӣ то соли 2030 ба 101476,2 миллион сомонӣ баробар мегардад. Ҳамин тариқ, таъмин кардани рушди устувор ва самараноки соҳибқорӣ аграрӣ дар ин давра, бо дарназардошти эҳтиёҷоти афзояндаи мардуми кишвар ва ниёз ба таъмини амнияти ғизоии миллӣ, аҳаммияти истифодаи технологияҳо ва қарорҳои муносири соҳибқориро дар соҳаи иқтисодиёти кишоварзӣ талаб менамояд.

Муҳаққиқони ватанӣ Саидмуродова Р.А. ва Қудратов Р.Р. рушди соҳибқорӣ истехсолиро дар соҳаи кишоварзӣ шартӣ асосии таъмини амнияти

озукаворӣ дониста, чунин тадбирҳоро ҷиҳати амалисозии он пешниҳод менамоянд: оптимизатсияи муносибатҳои иқтисодии байнисоҳавӣ, ки ба ҷалби сармоя ба бахши кишоварзӣ мусоидат мекунад; баланд бардоштани ҳосилнокии навъҳои асосии хоҷагии қишлоқи зироат ҳамчун шакли қонеъ гардонидани истеъмоли дохилӣ (саноатӣ ва хусусӣ) ва омили афзоиши содирот; барои истеҳсолот самаранок тақсим кардани замини зироатҳои кишоварзӣ, ки ба таъмини афзалиятноки озукавории аҳоли нигаронида шудааст; мунтазам васъ намудани майдони заминҳои обӣ бо назардошти афзоиши аҳоли; мониторинг, пешгӯӣ ва назорати вазъи амнияти озукаворӣ; ташаккули захираҳои иттилоотии давлатӣ дар соҳаи амнияти озукаворӣ; арзёбии устувори иқтисоди кишвар вобаста ба тағйирот дар бозорҳои ҷаҳонии озука ва омилҳои табиӣю иқлимӣ [109, с. 8].

Ҳамаи инро ба инобат гирифта, гуфтан мумкин аст, ки ташкили соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрӣ дар имрӯз имконияти хеле ҳам мусоиди рушдро соҳиб мебошад. Ба назар мерасад, ки хусусияти асосии шакли соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ аз он иборат аст, ки дар ин соҳа соҳибкории истеҳсолӣ асосан ба ду принсипи муҳим, яъне мустақилият ва озодӣ таъсис меёбад. Яъне, дар ин ҷода, хоҷагидор ба истиклолияти комил дар фаъолиятҳои истеҳсолӣ мерасад, ки бо гузоштани масъулият ва интиҳобҳои худ барои амалисозии қарорҳо дар марҳилаҳои гуногуни истеҳсолот ва муҳити иқтисодии кишоварзӣ, имкони фаъолияти мустақил ва самаранокро таъмин мекунад. Баъдан, ҷавобгарӣ барои иҷрои дурнамои истеҳсол ва мақсадҳои дар пеш гузоштаи худ кӯшиш ба харҷ медиҳад.

Ба ин тартиб, самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ барои рушди хоҷагидорони кишоварзӣ як қатор бартариҳои муҳимро ба вуҷуд меорад. Он имкон медиҳад, ки истеҳсолот ва фаъолияти хоҷагиҳо на танҳо афзоиш ёбад, балки дар муқоиса бо дигар шаклҳои фаъолият, махсусан бо моделҳои коллективии меҳнат ва системаи бригадии анъанавӣ, натиҷаҳои беҳтар ба даст оварда шавад. Аз ин рӯ, фарқиятҳои байни шаклҳои гуногуни меҳнат дар соҳибкории кишоварзӣ боиси он мегардад, ки шакли мустақилу

самараноки хочагидорӣ дар шароити рушди босуръат рақобат ва қобилияти беҳтару устувор барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва расидан ба натиҷаҳое, ки манфиати бузурги иқтисодиро ба бор меоранд, таъмин намояд.

Ҳамин тариқ, барои пеш бурдани фаъолияти соҳибкорӣ ва хочагидорон дар соҳаи кишоварзӣ таъмин кардани самаранокии як зумра бартарию афзалиятҳои истеҳсолиро дар бар мегирад, аз қабилӣ болоравӣ, натиҷагирию ҳулосабардорӣ назар ба дигар шакли фаъолият, алалхусус, нисбат ба шакли коллективии меҳнат ва шакли бригадавӣ анъанавӣ меҳнат дар соҳа таъмин мекунад.

3.3. Такмили механизми дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт

Аз таҳлилу баррасии баланд бардоштани самаранокии иқтисодии соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ муайян гардид, ки ташкили раванди он дар қатори таъмини технологияи нави истеҳсолӣ, молиявӣ, техникӣ ва андозӣ ба дастгирии давлатӣ низ эҳтиёҷи калон дорад. Дар ин замина, бояд гуфт, ки роҳҳои такмилдиҳии соҳибкории кишоварзӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ба амалисозии истифодаи усулҳои нав ба соҳаҳои он таъсия менамояд. Раванди чараёни истеҳсолот вобаста аз пешрафти иқтисоди соҳа давра ба давра бо мурури гузаштани вақт ба такмилдиҳии муайян зарурат пайдо мекунад. Аз ин лиҳоз, такмилдиҳӣ ин амалисозии ягон восита ба сифати нав дар истеҳсолот ё дар ҷои зарурӣ истифодашаванда мебошад. Такмилдиҳӣ дар соҳаи соҳибкории кишоварзӣ бо роҳи истифода аз таҷрибаи пешқадам ё аз истифода бо характери миллӣ ва анъанаҳои соҳибкорӣ амаликардашудаи мардум, ки манфиати онҳоро қаноатбахш менамояд, ба роҳ монда мешавад. Яъне дар муқоиса соҳибкорӣ ё фаъолияти нав ба роҳ монда шуда, сифатан бояд аз дигар фаъолияти мавҷудбуда фарқ намояд. Роҳҳои амалисозии ин фаъолияти нави соҳибкорӣ бояд қабилӣ қабул ва масрафи ками истеҳсолиро талаб намояд. Вобаста аз ин, фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт ягон намуд пешравӣ ва рушди муайянро, ки дар умум ба соҳаи кишоварзӣ, алалхусус

соҳибкории истеҳсолии кишоварзӣ таъсир мерасонад, бе танзими давлатӣ таъмин карда наметавонад.

Бинобар ин, на дар шароити иқтисоди нақшавӣ, балки дар шароити бозор нақши давлат дар идораи такмилдиҳии соҳаи кишоварзӣ хеле меафзояд. Чунки роҳҳои такмилдиҳӣ ба раванди қонунгузории соҳаҳои кишоварзӣ ва барномаҳои давлатӣ, ки аз тарафи Ҳукумат қабул карда мешаванд, таъсия менамояд. Бинобар ин, такмилдиҳии соҳаи соҳибкории кишоварзӣ дар системаи иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир пурра ба талабот ҷавобгӯ буда, ҳама ҳуҷҷатҳои зарурии танзимкунанда ба тариқи расмӣ ба соҳибкорон пешниҳод карда шудааст.

Роҳҳои такмилдиҳии соҳибкории соҳаи кишоварзӣ ҳамон вақт самараро назаррас медиҳад, ки агар механизмҳои бозорӣ бо истифода аз усулҳо ва роҳҳои ҳавасмандгардонӣ механизмҳои иқтисодии ғайримустақими давлатӣ ба ҳисоб гирифта, дар якҷоягӣ амалӣ карда шавад. Маҳз баҳисобгирии манфиати тарафҳо метавонад дар амал ба пешрафти такмилдиҳии соҳаҳои соҳибкории кишоварзӣ мусоидат намояд.

Бо алоқамандӣ ба ин раванд иқтисоддони амрикоӣ П. Самуэлсон қайд менамояд: «Нақши иқтисоди давлат дар ҳолати ба ҳам алоқаманд намудани механизмҳо ва баҳисобгирии манфиатҳо баланд гардида, таҳти назорат қарор мегирад, танзим ва дастгирии ҳама гуна фаъолияти нави дар ҷомеа мушкил ба ҳам вобастагӣ дорад» [63, с. 163].

Мақсадҳои асосии дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт, ки ҳадафҳои муҳимро барои рушди ин соҳа дар назар доранд, ба таври васеъ ва муфассал чунин ифода мешаванд, ки аз ҷониби мо дар қадвали 3.6 пешниҳод шудаанд.

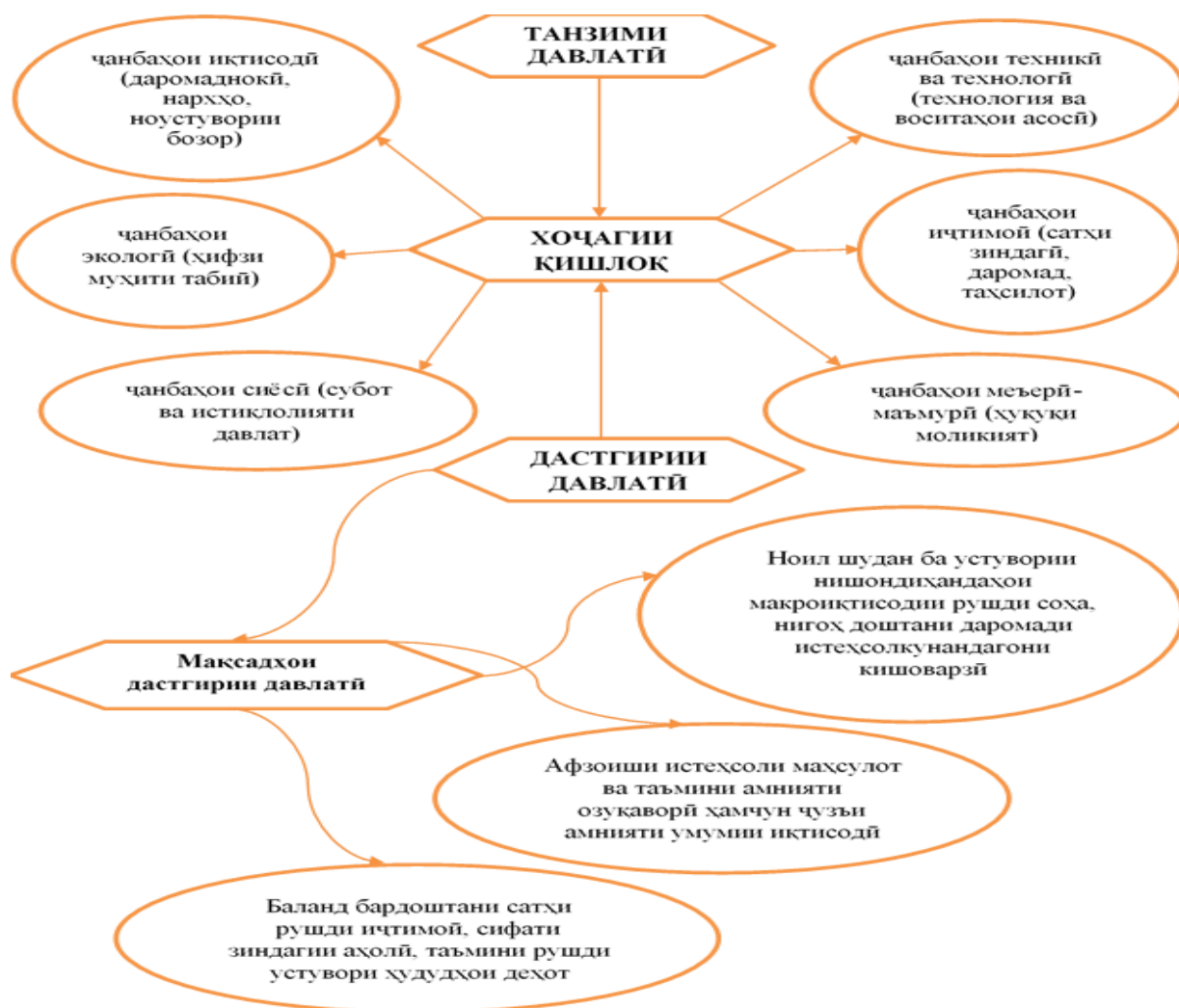
Чадвали 3.6. – Дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ ва шарҳи мақсадҳои асосии он

№	Мақсадҳои асосии дастгирӣ	Эзоҳ
1.	Таъмини амнияти озуқаворӣ	яке аз ҳадафҳои аслии ва муҳимтарин дастгирии соҳаи аграрӣ - таъмини амнияти озуқаворӣ мебошад. Барои расидан ба ин мақсад, бояд истеҳсолоти дохилии маҳсулоти ғизоии асосӣ боло бурда шавад, ки ҳам талаботи бозорро қонеъ гардонад ва ҳам ба вусъати истифодаи захираҳои табиӣ ва инсонӣ кумак кунад.
2.	Рушди самтҳои гуногуни агросаноатӣ	мақсадҳои дастгирӣ ба рушди соҳаҳои гуногуни аграрӣ, аз ҷумла кишоварзӣ, чорводорӣ, ҳунарҳои дастӣ ва маҳсулоти ҳӯрокворӣ, инчунин дар бахшҳои табобат ва инноватсия равона мешаванд.
3.	Паҳн кардани технологияи муосир	истифодаи технологияи пешрафта ва инноватсионӣ дар соҳаи аграрӣ, барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ, самаранокии истифодаи захираҳо ва дар маҷмӯъ, таҳкими истеҳсолот, яке аз мақсадҳои муҳими дастгирии давлатӣ мебошад.
4.	Ҳифзи муҳити зист ва обшудгорӣ	барои рушди соҳаи агросаноатӣ, ки асоси рушди соҳа ба ҳисоб меравад, нигоҳдории экосистемаи табиӣ ва таъмини истифодаи самараноки захираҳои обӣ зарур аст.
5.	Пешбурди иқтисодиёти минтақавӣ	дастгирии соҳибкории аграрӣ дар минтақаҳои гуногун, ҷалби сармоягузориҳои давлатӣ ва хусусӣ, ба роҳ мондани инфрасохторҳо ба мақсади рушди иқтисодиёти минтақавӣ ва паст кардани сатҳи бекорӣ равона шудааст.
6.	Таҳкими иқтисодиёти сабз ва эко-рақобатпазир	барои рушди устувори соҳа, давлат кӯшиш мекунад, ки қавитар кардани равандҳои иқтисоди сабз, истифодаи манбаъҳои табиӣ ва кам кардани таъсири манфии истеҳсолот ба муҳити зист, бо яққоя кардани ин равандҳо, таъмин намояд.
7.	Барқарор кардани мушкilotи молиявӣ ва ҳавасмандгардонӣ	дастгирии молиявии соҳибкорон ва истеҳсолкунандагони аграрӣ, аз ҷумла кумакҳо дар шакли қарзҳо, субсидияҳо ва имтиёзҳо барои таҳия ва навосии инфрасохторҳо барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ.
8.	Таъсиси дастгоҳҳои ғимояи бозор	ба воситаи ғимояи молии муҳити рақобатӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ, инчунин дар кумаки вобаста ба брендсозӣ ва роҳнамоии истеҳсолкунандагон ба бозорҳои содиротӣ ва гирифтани нархҳои мусоиди содиротӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бояд зикр намуд, ки дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ мақсади аслии ба рушди устувори соҳа ва фароҳам овардани имкониятҳои афзоянда барои мардум дар назар дошта шудааст.

Барои расидан ба мақсадҳои дар ҷадвали 3.6 пешниҳодшуда бояд унсурҳои танзими давлатӣ ва дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ алоқаманд карда шаванд (расми 3.4).

Расми 3.4. - Соҳибқории истеҳсолӣ ва низоми дастгирии он дар соҳаи кишоварзии иқтисодӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ба ақидаи мо, ҳамин раванд ҳамчун роҳи дурусти инкишофи соҳа мебошад. Умуман, роҳҳои такмилдиҳӣ дар бахши кишоварзӣ ба ду роҳи хеле маълум, ки таи солҳои тулонӣ дар илми иқтисодӣ истифода карда мешаванд, тақия менамояд ва ин ду роҳ ба якдигар хеле алоқаманд мебошанд.

Якум – роҳи интенсивӣ, ки аз калимаи латинии *intensio* – шиддат, бошиддат, пурзӯр; он чи ҳосилнокии баланд медиҳад, гирифта шуда, шиддатнокии чараёни истеҳсолотро нишон медиҳад. Яъне раванди истеҳсолот дар ин замина бо истифода аз техникаи нав ва технологияи муосири иқтисодӣ ба роҳ монда мешавад.

Дуюм – рушди соҳаи кишоварзӣ, ки бо роҳи экстенсивӣ, ки решаи калима аз забони латинии *ecstensio* – гирифта шуда, шарҳаш хоҷагии қишлоқ, ки танҳо ба воситаи вусъат додани заминҳои қишт, на ба воситаи баланд

бардоштани ҳосилнокии замин ҳосилро афзун мекунад, буда, хоси соҳаи кишоварзист.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ ду категория: бозор ва давлат хеле мафҳуми васеъ пайдо мекунад.

Ин ду категория, ки таркиби асосии муносибатҳои иқтисодии муосирро ташкил медиҳанд, бо якдигар тавҷам ва алоқаманд мебошанд. Ҳар як категория ба таври ҷудогона аҳаммияти бузурги худро доро аст, аммо бо ҳам пайвастанӣ онҳо чараёни рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа таъмин мегардад. Муносибатҳое, ки бо ин ду категория алоқаманд ҳастанд, ниҳоят дар муҳити муосир ва дар асоси шеваҳои навини истеҳсолӣ, тиҷоратӣ ва молиявӣ ташкил мешаванд. Дар ин замина, тамоми дигар муносибатҳое, ки ба таъриф ва рушди ин категорияҳо рабт доранд, барои беҳтар кардани вазъии иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа нақши муҳим мебозанд.

Раванди рушд ва тақомули муносибатҳо дар замони муосир дар атрофи ду категорияи мазкур ба таври ҳамгирӣ ва вобастагии ҳамдигар амалӣ мегардад, ки онҳо бо ҳадафи нигоҳ доштани эътимод, устувории иқтисодӣ ва роҳандозии ислоҳоти муфид дар соҳаҳои гуногун, бояд дар баробари якдигар иҷро шаванд. Дар натиҷа, ин муносибатҳо, ки дар заминаи илм ва техникаи муосир қарор доранд, ба таҳкими мувозинати иқтисодӣ ва беҳтар кардани сатҳи зиндагии мардум мусоидат мекунад.

Дар ин раванд роҳҳои тақмилдиҳӣ аз рӯйи хусусиятҳои амалишавии қор ва фаъолият дар соҳаҳо ба роҳ монда мешавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар як қатор давлатҳои ҷаҳон, аз ҷумла, дар Амрико, давлатҳои иттиҳоди Аврупо, Ҷопон ва дигар давлатҳои тараққиқарда аз тарафи давлат дастгирии васеи соҳаи кишоварзӣ ба роҳ монда мешавад.

Муҳаққиқи ватанӣ Иброҳимзода О.Ю. барои тақмили механизми дастгирии давлатии соҳибқорӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт чунин шартҳоро қайд менамояд: қорӣ намудани имтиёзҳои андозбандӣ; паст намудани меъёри фоизи қарзи бонкӣ ба корхонаҳои кишоварзӣ; танзими нархҳои ашёи хоми кишоварзӣ ва гузаронидани мониторинги таносуби он бо нархҳои маҳсулоти

ниҳои аз он истеҳсолшаванда, муқаррар намудани нархҳои мутаносиб (баробар), мақсаднок ва кафолатноки маҳсулоти кишоварзӣ; танзими нархи захираҳои моддию техники ба соҳаи кишоварзӣ дар асоси қарзи молиявӣ ва лизинг ба шартҳои танзими нархҳо; - андозбандӣ, қарздиҳӣ, сармоягузорӣ [129, с. 29].

Бояд қайд намуд, ки соҳа ҳамон вақт такмил ва рушд меёбад, ки агар дастгирии баробар ба истеҳсолкунандагон амалӣ карда шавад. Чи хеле ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, амалигардонии ин раванд дар якҷанд шакл ба роҳ монда мешавад. Ба ақидаи мо, дар дараҷаи аввал дастгирӣ бояд бо чунин равандҳо таъмин карда шавад:

1. Бо роҳи танзими нарх дар дараҷаҳои гуногуни фаъолияти бозоршиносӣ;
2. Соҳибкорони истеҳсолиро дар соҳаи аграрӣ аз ҳисоби даромад дастгирӣ намудан;
3. Дастгирӣ кардани соҳибкорон доир ба хариду дастрас кардани маводи минералӣ барои самаранокии истеҳсолоти бахши аграрӣ;
4. Дастгирӣ дар самти иншооти сохтмонӣ ва нигоҳдошти маҳсулоти кишоварзӣ;
5. Ҳавасмандгардонӣ дар фаъолияти бозоршиносӣ, аз ҷумла, дар таъминоти маҳсулот;
6. Кам кардани санҷишҳои фаъолияти соҳибкорӣ.

Аз ин ҷо, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ин равандҳои овардашуда ҳамчун фишанги дастгирӣ хизмат намоянд ҳам, лекин онҳо ҳамчун фишанги иқтисодӣ дар рушди соҳибкории истеҳсолии бахши кишоварзӣ хизмат менамоянд. Ҳамаи ин дар баробари аҳаммияти дастгирии иқтисодӣ доштан, инчунин ба ҷараёни ташкилӣ ва таъмини сиёсати ҳазинавӣ мусоидат мекунад. Лекин барои он ки соҳаи соҳибкории кишоварзӣ рушд намояд, зарур аст, ки ҳама вақт давлат бо такмили қонунгузории бахшҳои соҳаи мазкур мусоидат намояд.

Вобаста ба дастгирӣ ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ сарвари давлат дар Паёми худ соли 2024 чунин қайд намуданд, ки «Бо мақсади дастгирии минбаъдаи соҳибкорӣ зарур аст, ки тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор» бо роҳи такмил додани меъёрҳои амалкунандаи арзёбии хавфҳо шумораи санҷишҳо ва даврияти гузаронидани онҳо (ба истиснои хавфҳои андоз) боз ҳам маҳдуд карда шавад». «Пешниҳод менамоям, ки дар давраи такмили санадҳои меъёрию ҳуқуқии зикршуда бо мақсади дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, фароҳам овардани фазои мусоид барои ҷалби сармоя ва таъсиси ҷойҳои корӣ ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ (ба истиснои санҷишҳои мақомоти андоз) то 1-уми январӣ соли 2017-ум моратория эълон карда шавад» [15, с. 7].

Дар ин ҷо бо таъмин аз раванди қонунгузорӣ боз дигар омил, яъне омили инсонӣ вобастагии ҷиддӣ дорад. Барои ин ки фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт рушд намояд, бояд давлат бештар ба сохторҳои мавҷуда, ки ин соҳахоро идора мекунад, шароит фароҳам оварад.

Дар ин ҷо идораҳои мазкур ба монанди агентии зиддинҳисории суғуртаи иҷтимоӣ ва дигар ташкилот ҳатман ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагонро бо истеъмолкунандагон дар шакли иқтисодӣ ва маънавӣ бояд таъмин намоянд.

Тавре дар боби дуюми рисола қайд намудем ба такмилдиҳии соҳибкории истеҳсолӣ дар баҳши кишоварзӣ омилҳои беруна ва дохилӣ таъсири калон мерасонанд. Мутаносибан барои бо пуррагӣ муайян намудани таъсири ҳар як омил ва унсурҳои ба он вобаста лозим меояд, ки гурӯҳбандии омилҳоро аз ҷиҳати илмӣ асоснок намуда, ба тартиб дароварда нишон диҳем.

Ба андешаи мо, дар баробари мақсадҳои дар боло зикргардида, оид ба дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт, чанд ҳадафи дигарро дар онҳо илова намудан лозим аст, аз қабилӣ:

- ноил шудан ба нишондиҳандаҳои устувори рушди соҳа;

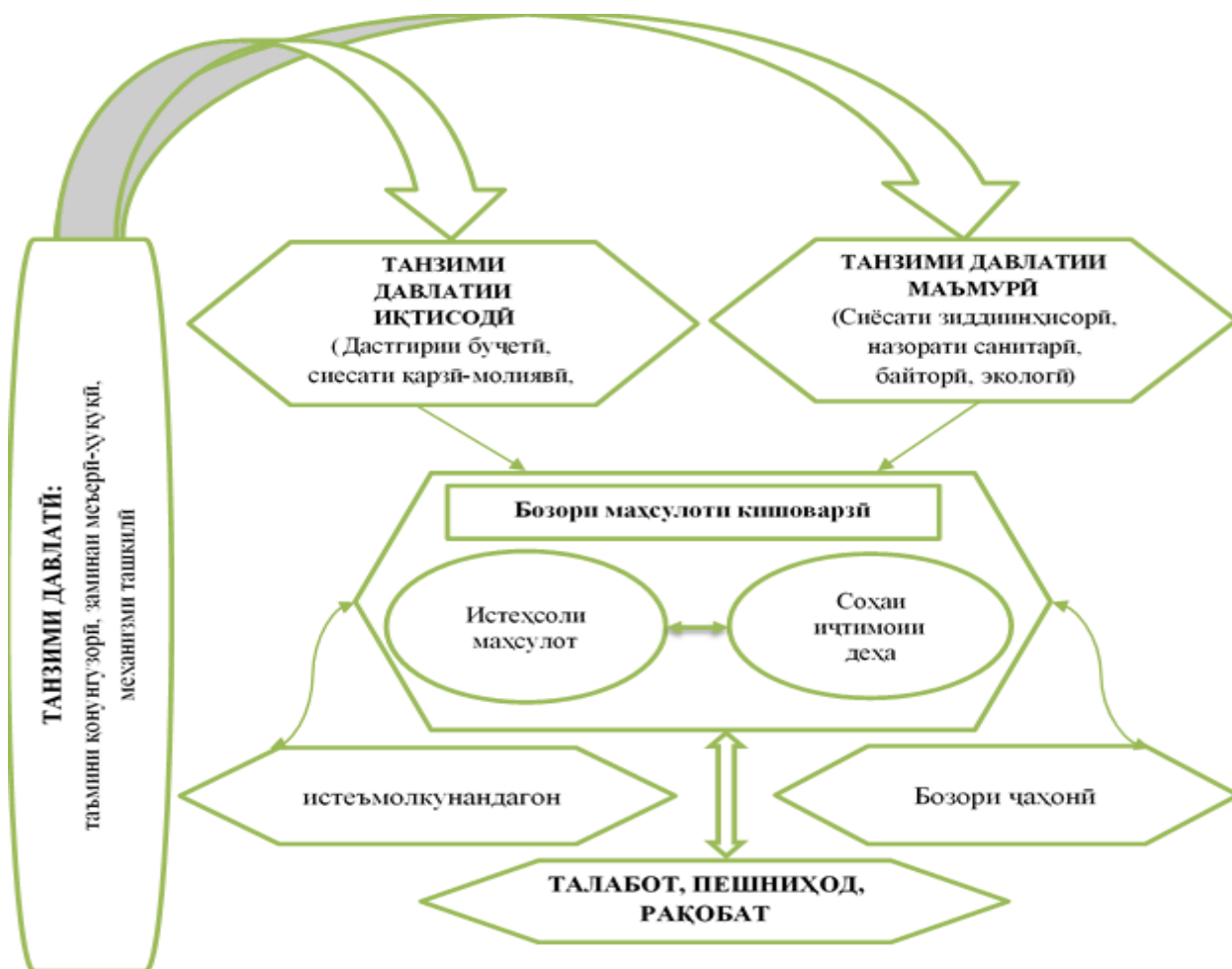
- таъмини амнияти озуқаворӣ ҳамчун унсури бехатарии умумии иқтисодӣ;

- баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли;

- таъмини рушди устувори ҳудудҳои деҳот.

Ҳар як аз ин мақсадҳо дар маҷмуъ кумак мекунад, ки соҳаи аграрӣ на танҳо рушд кунад, балки барои рушди устувор ва амнияти иқтисодӣ хизмат намояд.

Вобаста ба ин, ҳангоми ҳаллу фасл намудани масъалаҳои рушду ташаккули соҳибкорӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт, нақш ва аҳамияти танзим ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ боз ҳам баланд мегардад, зеро он ба таъмини қонунгузорӣ, заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, механизми ташкилӣ барои бозори маҳсулоти кишоварзӣ шароит фароҳам месозад (расми 3.5).

Расми 3.5. -Соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва тарҳи танзими давлатии он
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ба ақидаи мо, омилҳои зерин ба рушди соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи аграрии иқтисодиёт таъсир мерасонанд:

1. Омилҳои иҷтимоӣ-демографӣ;
2. Аз тарафи давлат бо меъёрҳои ҳуқуқӣ танзим намудани соҳибкорӣ ҳамчун омил мусоидаткунанда ба стратегияи рушд ба ҳисоб меравад;
3. Омилҳои ташкили соҳибкорӣ;
4. Омилҳои иқтисодӣ-молиявӣ;
5. Омилҳои истеҳсоли технологӣ;
6. Мавқеи географии заминҳои кишт ё иншооти соҳаи кишоварзӣ;
7. Ҷорӣ ва истифодаи инноватсия ва технологияи пешқадам дар чараҳои истеҳсолот;
8. Ташкили марказҳои миллии дар бахши соҳибкорӣ бо мақсади доимо дарёфт ва коркард намудани маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ.

Ба андешаи мо, тарҳи коркардашуда аз он далолат медиҳад, ки соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёт, агар аз як ҷониб аз тарафи давлат ва аз дигар ҷониб бо механизми бозорӣ, яъне тақозои аҳоли, арзаҳои маҳсулот, нарх ва рақобати комил танзим меёбад. Дар шароити имрӯза барои танзим аз ҷиҳати иқтисодӣ унсурҳои марказии бозор нақши муҳимму созгор мегузоранд, зеро онҳо фаъолияти соҳибкориро дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ ба танзим мебароранд. Айни замон, давалт дар хоҷагии қишлоқ чораҳои маъмурӣ-иқтисодии танзими давлатии соҳибкориро истифода мекунад.

Мо ба он назар ҳастем, ки имрӯзҳо аз ҷониби соҳибкорони истеҳсоли ва дигар шахсони воқеии ба кишоварзӣ машғулбуда, бо консепсияҳои ба рушд таъсиррасон фаъолият мебаранд, дар баробари ин қайд кардан зурур аст, ки консепсияи раванди рушди соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи кишоварзӣ зарур мебошад. Ҳангоми асоснокгардонии он бояд хусусиятҳои раванди бевоситаи рушд ба инобат гирифта шавад.

Ҳар як омилҳои болозикр унсурҳои хоси худро дошта, ба воситаи он ба раванди такмилдиҳии соҳибкории истеҳсоли дар бахши кишоварзӣ таъсири

муайян расонида метавонанд. Аз ҳамин сабаб, мо метавонем ин пайдарҳамиро ба тариқи расмӣ, яъне таъсири омилҳо ва ба ҳам алоқаманд будани онҳоро нишон диҳем. Дар ин ҷо омилҳо ҳамчун қувваи такмилдиҳанда дар инкишофи бахши соҳибкории кишоварзӣ амалкунанда, истифода карда мешаванд.

Муҳаққиқи ватанӣ зимни омӯзиш ва таҳқиқи масъалаи такмили низоми дастгирии давлатии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии иқтисодиёти кишвар чунин ҳадафҳои асосии дастгирии давлатии хоҷагии қишлоқро қайд менамояд: ба даст овардани мутавозинӣ дар нишондиҳандаҳои макроиқтисодии рушди соҳа, таъмини амнияти озуқаворӣ ҳамчун таркиботи амнияти умумии иқтисодиёт, баланд бардоштани сифати зиндагии шаҳрвандон, таъмини рушди устувори ҳудудҳои хоҷагӣ [124, с. 12-13].

Бояд гуфт, ки фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрӣ аҳолии маҳалро ба шуғл таъмин намуда, ба афзоиши даромади соҳа мусоидат менамояд, ки барои шароити кунунии рушди кишвар шартӣ асосӣ мебошад. Ба рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ омилҳои гуногун таъсир мерасонанд, ки мо дар расми 3.6 омилҳои таъсиррасонро пешниҳод намудаем.

Расми 3.6. – Соҳибкории истеҳсолӣ дар иқтисодиёти кишоварзӣ ва системаи омилҳои таъсиррасон ба он таъсиррасон
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Соҳибкориҳои истеҳсоли дар соҳаи кишоварзӣ ба рушди соҳаҳои арзиши иловашуда, ки маҳсулоти хоми кишоварзиро коркард намуда, ба маҳсулоти тайёр, фароҳам овардани имкониятҳои нави иқтисодӣ ва диверсификатсияи фаъолияти кишоварзиро дар назар дорад. Ба ин истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, сӯзишвории биологӣ, насочӣ, дорусозӣ ва дигар маводе, ки аз маҳсулоти кишоварзӣ ба даст меоянд, дар бар мегирад. Соҳибкориҳои истеҳсоли на танҳо ба афзоиши даромади деҳқонон мусоидат мекунад, балки тавассути фароҳам овардани ҷойҳои корӣ, мусоидат ба рушди деҳот ва сахмгузорӣ ба навоариҳои технологӣ дар иқтисодиёт эҷод мекунад.

Олими амрикоӣ Дже Стиллитс сабабҳои асосии талабот ва таъсири давлатро ба иқтисоди бозорӣ омӯхта чунин пешниҳод менамояд: «Дар низоми муносибатҳои бозорӣ як қатор унсурҳое ҳастанд, ки маҳз онҳо раванди ҷараёни истеҳсолотро таъмин карда метавонанд ва бе онҳо пешрафти иқтисодӣ таъмин намегардад, ба он инҳо дохил мешаванд»:

- мавҷуд набудани рақобати солим;
 - зарурати истеҳсоли молҳои ҷамъиятӣ;
 - таъсири самара дар ҳолати мусбӣ ё ин ки мондани таъсиррасонии як омил;
 - бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва ба пуррагӣ таъмин набудани он;
 - иттилооти зарурии лозима дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ ҷой надоштан;
 - бекоршавӣ ва таварруми пул дар мавридҳои ғайритавозунии иқтисод;
 - даромадҳо ва зарур будани аз сари нав тақсимнамоеи он;
 - таъсири одамон бо мувофиқа бо хоҳиши муътадили манфиатҳои худ
- [67, с. 76-86].

Муҳаққиқи дигари ватанӣ Одиназода А.И. зимни пажӯҳиши масъалаи таъмини рушди соҳибкорӣ дар бахши аграрии иқтисодиёти Тоҷикистон ҷорӣ намудани тарҳҳои инноватсионӣ, аз ҷумла истифодаи васеи технологияҳои пешқадами сарфакунондаи энергия, хатҳои нави технологӣ-инноватсионӣ, механизмҳои гуногун барои механикунонии қорҳои ҳамлу нақл, технология

барои коҳиши талафоти ашёи хом ва беҳтар кардани нигоҳдории маҳсулоти тайёр ва ғ.-ро зарур шуморида, қайд менамояд, ки дар ин чода «Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки дар кафолати давлатӣ барои соҳибкорони содиркунандаи маҳсулоти кишоварзӣ бознигарӣ намояд» [135, с. 137].

Аз ин бармеояд, ки давлату ҳукуматро зарур аст нисбат ба рушди соҳаи соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрӣ бояд барномаҳоро бозбинӣ ва барои беҳбудии соҳа чораҳои мушаххас таҳия ва пешниҳод намояд. Чунончӣ, монанди тақвияти комплекси агросаноатӣ дар соҳаи кишоварзӣ, ба истеҳсолкунандагон расонидани маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ, ташкил намудани зерсохторҳои истеҳсоли иҷтимоӣ ва амсоли инҳо, ки ба тариқи занҷирӣ ташкил кардани қору фаъолиятро дар бахши кишоварзии иқтисоди миллӣ талаб менамояд. Табиист, ки на танҳо дар шароити имрӯза, балки ҳанӯз аз давраҳои пеш истеҳсолоти бахши кишоварзӣ ба саноат, саноат бошад ба савдо ва дигар соҳаҳои он нигаронида шуда буд, ки ба маҳсулоти ин соҳа эҳтиёҷ дорад. Аз муқаррароти мазкур бармеояд, ки дар шароити саноатикунонии давлат вазифаи асосӣ ба ҳам наздик намудани бахши кишоварзӣ ба саноат мебошад.

Ин кор ҳамон вақт амалӣ мегардад, ки агар давра ба давра, пеш аз ҳама, саноатикунонӣ дар сохтори кишоварзӣ ба роҳ монда шавад. Баъдан ба он мувофиқ раванди саноатикунонии бахши қоркарди маҳсулот дар қойҳо ба роҳ монда шавад.

Ба ақидаи мо, имрӯз саноатикунонӣ дар қорқӯбаи муносибатҳои бозориҳо дар сатҳи тамоман нави муносибатҳо амалӣ кардан лозим аст. Дар ин қараён нақши соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзӣ хеле муҳимму қалон буда, сармоягузории қараёни технологӣ аз тарафи соҳибқорон амалӣ қарда мешавад. Барои тақмилдиҳии ин соҳа фақат давлат дастгирии гуногуни соҳибқориҳо бояд ба роҳ монад. Ба монанди тарҳрезии барномаҳои макроиқтисодии бахши кишоварзӣ, аз қумла комплекси агросаноатиро пешниҳод намояд.

Ин барномаҳо метавонанд, аз ҷиҳати илмӣ асоснок шуда бошанд, баъдан, ояндабинии рушди соҳаҳо то як давраи инкишоф омӯхта шавад. Дар ин ҷо интихоби рушди соҳаҳо ба кластерҳо ҷудо карда, давраҳо ва истеҳсоли маҳсулот дар соҳа ва афзоиши он мувофиқи дурнамо бояд ба нақша дароварда шавад. Ин раванд ба истеҳсолкунандагон, асосан ба соҳибкорон таъя карда, ба ду бозор интиқоли маҳсулоти истеҳсолшударо равон намояд. Аввал ин ки танзими давлатии бозорҳои дохилӣ, аз ҷумла, ташкили зерсохтори бозорҳо ба талаботи замони муосир ҷавобдиҳандаанд ё не, дуюм ташкили анборҳо ва сардхонаҳо дар назди бозорҳо, ки онҳо маҳсулоти кишоварзӣ бе ягон зарари моддӣ нигоҳдорӣ карда мешавад, истеъмолкунандагонро дар ҳама ҷағҳи сол бо маҳсулоти тару тозаи соҳибкорон таъмин карда тавонанд. Барои ин корро ба роҳ мондан зарур аст, ки давлат роҳҳои асосии танзими давлатии баҳши соҳибкорию дар соҳаи кишоварзӣ доимо мавриди омӯзиш ва коркард қарор дода, камбудии ин баҳш, аз ҷумла, дар зерсохтори он пайдошударо сари вақт ҳал намояд.

Ҳамин тариқ, дар низоми аграрӣ то ҳол як қатор муаммоҳо мавҷуд мебошанд, ки ба зерсохтори соҳаи кишоварзӣ мансубанд. То ҳол як қатор зерсохторҳои соҳа низомномаи алоҳидаи худро доро нестанд, ки ин вазъ омӯзиши ҷиддиро талаб мекунад.

То ҳол дар бисёр ҷойҳо ва минтақаҳо иттиҳодияҳои обтаъминкунандагон ба таври қаноаткунанда амал намекунанд. Дигар ин ки дар баҳши кишоварзӣ аҳоли асоси соҳибкорию ташкил медиҳад ва барои ин ҷараёни электронии ҳисоботдиҳиро ба роҳ мондан лозим аст.

Ба ақидаи мо, хуб мешуд, ки барои инкишоф ёфтани баҳши соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ беҳтар намудани шароити зерсохтори он ба стандартҳои ҷаҳонӣ давра ба давра наздик ва ё баробар карда шавад.

Такмилдиҳии раванди соҳибкорӣ дар сатҳи минтақа ба чунин тарз мумкин аст ташкил карда шавад. Ин дар асоси алоқамандӣ ва якҷоя намудани унсурҳои мустақамнамоии назария ва амалияи илми соҳибкорӣ, ки дар

натиҷаи омехташудаи унсурҳои дар поён номбаркардашуда метавонад тақони ҷиддӣ диҳад, ки мо дар расми 3.7 нишон медиҳем.

Расми 3.7. - Сохторҳои мусоидаткунанда ба ташкили сармоягузори соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз алгоритми пешниҳоднамудаи мо оид ба идора ва тақмили сохтори фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар низоми аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин хулоса омадан лозим аст, ки дар ин ҷо барои таъмини рушд се идораи сатҳи давлатӣ дар маҷмуъ метавонанд раванди соҳибкории истеҳсолӣ ва тақмили онро давра ба давра таъмин намоянд.

Дар низомномаи Кумитаи рушди маҳалли назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар «Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», дар қисми 5, зербоби 27 чунин қайд карда шудааст, ки «...раванди хариди давлатӣ дар сатҳи маҳал механизми маблағгузорӣ равандҳои маъмурию идоракунӣ аз ҳисоби манбаъҳои беруна (аутсоринг)» ба роҳ монда мешавад. Дигар ин даромад ва хароҷоти маблағҳои буҷетӣ дар сатҳи маҳал бояд маблағгузори мақомоти маҳаллӣ мутобиқ ва уҳдадорҳои функционалии онҳо таъмин карда шавад. Дар зербоби 30 чунин қайд карда шудааст, ки маблағгузори чорабиниҳо оид ба ташкили низоми идоракунии рушди маҳал аз ҳисоби маблағҳои дар буҷети давлатӣ

пешбинигардида, бо чалби кумаки молиявӣ ва машваратию техникии ташкилотҳои мададрасон амалӣ карда мешавад [14, с. 31-32].

Аз нуктаҳои дар боло зикргардида бармеояд, ки маблағгузориҳои сатҳи идоракунии маҳал аз тарафи маблағҳои буҷавӣ ва ташкилотҳои молиявии беруна ба роҳ монда мешавад. Бахши кишоварзӣ аз тарафи Кумитаи сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ (бахши кишоварзӣ) раво ва сармоягузорӣ карда мешавад.

Омӯзиши ин раванд нишон дод, ки барои мукамалгардонии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши кишоварзии кишвар низоми бонкии мамлакатро вазифадор намудан зарур аст, ки механизми пешниҳодҳои қарзӣ барои такмилдиҳии раванди соҳибкории кишоварзӣ дар доираи ҳамаи омилҳои таъсиркунанда ба роҳ монда шавад, то ки фоизи солонаи қарз нисбат ба қарзи дигар соҳаҳо камтар бошад.

Ба ақидаи мо, раванди соҳибкории истеҳсолиро дар соҳаи аграрӣ ба воситаи қарзи бонкӣ то дараҷае рушд бахшидан мумкин аст. Соҳаи обёрикунӣ, коркард ва заминаи сармояи калонро талаб менамояд, ки барои он аз сармоягузориҳои мустақим ва ғайримустақими хориҷӣ истифода бурдан лозим аст.

Хулосаи боби 3

Рушди устувори соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрӣ талаб мекунад, ки механизмҳои ташкилию иқтисодӣ такмил дода шаванд. Ин ба мукамалсозии шаклҳои идоракунӣ, фароҳам овардани муҳити мусоиди ҳуқуқӣ ва ташкили равандҳои муассири ҳамкорӣ миёни бахши давлатӣ ва хусусӣ алоқаманд аст. Таҳкими шабакаҳои ҳамкорӣ, дастгирии иттилоотӣ ва рушди кластерҳои аграрӣ низ дар ин самт муассир доништа мешаванд.

Самаранокии иқтисодии соҳибкорӣ метавонад тавассути истифодаи технологияҳои муосир, коркарди амиқи маҳсулоти кишоварзӣ, беҳсозии логистика ва кооператсия байни истеҳсолкунандагон баланд бардошта шавад.

Инчунин, истифодаи захираҳо бояд бо усулҳои илмӣ ва ҳисобшуда роҳандозӣ гардад, ки боиси кам шудани хароҷот ва афзоиши даромад мегардад.

Дастгирии давлатӣ бояд ба тарзи мақсаднок ва муассир ба соҳибкорони соҳаи аграрӣ равона гардад. Ба ин дастгирии давлатӣ пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва қарзӣ, таъмини дастрасӣ ба замин ва техника, омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо, инчунин фароҳамсозии инфрасохтори деҳот шомил мебошанд. Сиёсати давлатикунондашуда ва шаффоф метавонад ҷалби сармоягузориҳои хусусиро низ афзоиш диҳад.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯҲО

А) Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Омӯзиши асосҳои назариявӣ ва методологии фаъолияти соҳибкории аграрӣ ва механизми ташкилию иқтисодии он нишон медиҳад, ки агар дар соҳаи аграрӣ механизмҳои ташкилию иқтисодӣ дуруст таҳия ва амалӣ карда шаванд, метавонанд самаранокии истеҳсолотро афзоиш диҳанд, инноватсияҳоро ворид кунанд ва рушди иқтисодии кишварро таъмин намоянд. Механизми ташкилию иқтисодӣ, таҳқиқоти назариявӣ ва услубии он барои фаҳмидани принципҳо, стратегияҳо ва фишангҳои механизмҳои таъсиррасон ба рушди соҳибкории аграрӣ зарур мебошад ва барои таҳлил арзёбӣ муайянкунии самтҳои рушд ва коркарди тавсияҳои муваффақиятнок барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт мусоидат мекунад [1-М; 3-М].

2. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки рушди соҳибкории аграрӣ ба талаботи муосир ва стратегияи ҷаҳонии истеҳсолоти рақобатпазир мувофиқат мекунад. Таҷрибаи мамлики дорои сектори аграрии рушдкарда нишон медиҳад, ки механизми рушди соҳибкорӣ дар соҳаи аграрӣ, пеш аз ҳама, бояд бо ТБО аҳолии кишвар ва талаботи бозор милли мутобик бошад. Ба андешаи мо, омӯзиши таҷрибаҳои кишварҳои муваффақ чӣхати рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ, ки бо истифода аз технологияҳои муосир, стратегияҳои инноватсионӣ ва шароити рақобатпазир (аз ҷумла кӯмакҳои молиявӣ, дастгирии технологӣ, содагартани шартҳои савдо ва ташкили ҳамкориҳои бахши хусусӣ ва давлат) ба даст омадаанд, метавонанд барои таҳияи механизмҳои самаранок дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси хубе бошанд [5-М].

3. Таҳлили муқоисавии нишондиҳандаҳои иқтисодии кишварҳои гуногун, ки рушди соҳибкории аграриро пеш гирифтаанд, метавонанд маълумоти муҳим дар бораи самаранокии истифодаи захираҳо, технологияи муосир ва стратегияҳои тичоратӣ фароҳам оранд. Бо муқоиса кардани ин нишондиҳандаҳо, мо метавонем таъсири омилҳоро, масалан, сиёсати молиявӣ,

дастгирии давлат, зерсохтор ва интиқоли технологияҳо ба рушди соҳибкории аграрию дарк ва дараҷаи таъсири онҳоро баҳодихӣ намоем. Ба андешаи муаллиф, ҳамин таҳлилҳо метавонанд барои муайян кардани самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодӣ ва роҳҳои беҳтар кардани самаранокии соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрӣ кӯмак намоянд [3-М; 4-М].

4. Дар рисолаи илмӣ мо омилҳои таъсиррасон ба рушди соҳибкории аграрию ба омилҳои иқтисодӣ, экологӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ ҷудо намудем. Ба воситаи таҳқиқ ва баҳодихӣ ба ин омилҳо, мо метавонем ба нақшаи дуруст барои рушди устувори соҳибкории аграрӣ тарҳрезӣ намоем. Масалан, сиёсати давлатӣ, дастгирии молиявии соҳибкорон, зерсохтори муосир ва дастрасӣ ба бозорҳо омили муҳим дар рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт ба ҳисоб мераванд [2-М].

5. Дар рисола тибқи таҳлилу баҳодихӣҳо собит шудааст, ки таҳкими механизми ташкилию иқтисодӣ ва баланд бардоштани самаранокии субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Ин механизмҳо бояд тамоми ҷанбаҳои фаъолияти истеҳсолӣ, хусусан амалиёти молиявӣ, истифодаи захираҳо, ташкили манбаҳои нави сармоягузорӣ ва пешбурди маркетингро дар бар гиранд. Механизмҳои дуруст ва самараноки ташкилию иқтисодӣ метавонанд заминаи рушд ва самарабахши соҳибкориро дар соҳаи аграрӣ таъмин намоянд. Ба андешаи муаллиф, дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёт, беҳтар кардани механизми ташкилию иқтисодӣ бо такмили усулҳо ва равишҳои муосир, ки барои рушди соҳибкории истеҳсолӣ ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодии субъектҳои соҳибкории аграрӣ равона гардидааст, зарур мебошад [1-М].

6. Дар диссертатсия муайян шудааст, ки дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба таъмини амнияти озуқаворӣ ва таҳкими содироти маҳсулоти аграрӣ мусоидат мекунад. Механизми дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ аз ташкили субсидияҳо, имтиёзҳои андозӣ, кӯмакҳои молиявӣ ва дастгирии сармоягузори хусусӣ дар соҳаи аграрӣ иборат мебошад. Ҳадафи асосии механизми дастгирӣ таъмини устувори истеҳсолоти аграрӣ ва таъмини

соҳа бо захираҳои зарурӣ барои қонунгардонидани эҳтиёҷоти озуқаворӣ ва рушди он мебошад. Дар рисола бо мисолҳои мушаххас исбот шудааст, ки механизми дастгирии давлатии соҳибкории аграрӣ ба рушди соҳа ва таъмини истиқлолияти озуқаворӣ кӯмак мерасонад. Дастгирии молиявӣ, содагардонии андоз ва маблағгузориҳои лоиҳаҳои муҳим дар соҳаи аграрӣ метавонад рушди устувори соҳибкории истеҳсоли ва беҳтар кардани таъмини озуқаворӣ дар кишварро таъмин намоянд [3-М; 6-М].

Б) Тавсияҳо барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Барои рушди фаъолияти соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи аграрӣ муҳим аст, ки заминаи меъёрии ҳуқуқӣ ва молиявии соҳа такмил дода шавад. Лоиҳаҳои қонунгузорӣ бояд талаботи муосирро ба назар гирифта, механизми дурусти ҳуқуқии таҳкими соҳибкории истеҳсоли дар соҳаи аграриро фароҳам созанд. Зеро механизмҳои дастгирии молиявии давлатӣ, аз ҷумла субсидияҳо, қарзҳои имтиёзнок ва кӯмакҳои андозӣ, метавонанд ба соҳибкории аграрӣ барои рушди самаранок ва дастрасӣ ба захираҳо кӯмак расонанд.

2. Дар сатҳи минтақавӣ андешидани тадбирҳои ҳамаҷонибаи дастгирии иқтисодӣ барои рушди соҳибкории истеҳсоли ва ташкили корхонаҳо дар низоми агросаноатӣ зарур аст. Аз қабилӣ: чораҳои танзими андоз, додани қарзҳои имтиёзнок, гузаронидани семинару машваратҳо ва устувориҳои шаффофияти фаъолияти бонкҳои тижоратӣ ва дигар чораҳои амсол ба инҳо.

3. Самаранокии фаъолияти шаклҳои соҳибкории истеҳсоли дар бахши аграрӣ ва баҳодихии ҳамаҷонибаи самаранокии субъектҳои соҳибкорӣ аз рӯйи ҷузъиёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва технологӣ, сатҳи рушд ва дастгирии давлатӣ муайян карда мешавад. Дар ҳолати баҳодихии самаранокии рушди соҳибкории истеҳсоли дар бахши аграрӣ, хусусияти ин соҳаро ба инобат бояд гирифт. Барои баланд бардоштани самаранокии соҳибкории истеҳсоли дар бахши аграрӣ ташкили механизми муосири арзёбии иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣ зарур аст.

4. Ҳамкориҳо бо сармоягузори маҳаллӣ ва хориҷӣ бояд тақвият ёбанд, инчунин барои беҳтар кардани истеҳсолот дар соҳаи аграрӣ истифодаи технологияҳои нав ва инноватсионӣ зарур аст. Дар ин замина, давлат ва бахши хусусӣ бояд барои ҷалби сармоягузории стратегӣ ва технологияи муосир шароити мусоид муҳайё созанд.

5. Ҳамкориҳо бо кишварҳои пешрафта дар соҳаи соҳибкории истеҳсолии бахши аграрӣ метавонанд ҷиҳатҳои мусбӣ ба рушди соҳа дошта бошанд. Ташкили барномаҳои мубодилаи таҷриба, тренингҳо ва ҳамкориҳои иқтисодӣ бо кишварҳои муваффақ дар соҳаи соҳибкории истеҳсолии бахши аграрӣ метавонанд ба самарабахшии соҳа кӯмак расонанд. Барномаҳои омӯзишӣ манбаи муҳим барои рушди кадрҳои арзанда дар соҳибкори истеҳсолӣ ва таҳия кардани роҳҳои дуруст барои идоракунии иқтидорҳо мебошанд.

6. Технологияҳои нав метавонанд ба ҳалли мушкилоти экологӣ ва афзоиши устувории истеҳсолоти аграрӣ кӯмак расонанд. Аз ин рӯ, бояд барномаҳои ба ин самт рабтдошта таҳия ва амалӣ шаванд. Ба мисол, барномаҳои технологияи оби истифодабарии каммасраф, барномаҳои технологияи афзоиши маҳсулоти истеҳсолоти экологӣ ва татбиқи усулҳои таҳкими ҳосилнокӣ. Ин барномаҳоро бояд бо мақсади афзоиши истеҳсолот ва таъмин намудани амнияти озуқаворӣ ба таври васеъ рушд дод.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

I. ФЕҲРИСТИ САРЧАШМАҲОИ ИСТИФОДАШУДА

Санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ

1. Барномаи давлатии дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 20.02.1998, №59).
2. Барномаи дастгирии давлатӣ ва рушди баҳши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.03.2023, №50).
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.04.2021, №168).
4. Барномаи рушди низоми агроозукаворӣ ва кишоварзии устувор барои давраи то соли 2030, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.03.2023, №54.
5. Барномаи рушди соҳаи механиконики инноватсионии кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2029, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.11.2024, №642.
6. Барномаи фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷорӣ намудани таҷрибаи муносиби кишоварзӣ дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ (Стандарти байналмилалӣ Global G.A.P.), Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.20.2020, №567.
7. Закон Республики Таджикистан об аренде в Республике Таджикистан. – Душанбе, 6 декабря 1990. №184.
8. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйирот ва иловаҳо. Душанбе, - 2021. – С. 250.
9. Концепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.12.2008, №658. – С. 67).
10. Концепсияи ташкил ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.10.2020, №566).
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи амнияти озукаворӣ аз 29.12.2010, №671.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Қонуни ҚТ аз 18.03.2015 №1194, аз 30.05.2017 №1436, аз 02.01.2020 №1684).
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи фаъолияти инноватсионӣ (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2012, №4, мод. 272).
14. Низомномаи Кумитаи рушди маҳали назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2015. – С. 31-32.
15. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 28.12.2024. <https://www.president.tj/event/missives/49225>.
16. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 28.12.2023. <https://www.president.tj/event/missives/22558>

17. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 23.12.2022. <https://prezident.tj/event/missives/27245>
18. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 26.01.2021. <https://www.president.tj/event/missives/22558>
19. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 21.12.2021. <https://www.president.tj/event/missives/22558>
20. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 26.12.2019. <https://www.president.tj/event/missives/22558>
21. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 26.12.2018. <https://www.president.tj/event/missives/22558>
22. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 22.12.2017. <https://prezident.tj/event/missives/15376>
23. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 20.01.2016. <https://www.president.tj/event/missives/22558>
24. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. – Душанбе, 21.01.2015. <https://prezident.tj/event/missives/7664>
25. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Қарори Маҷлиси намояндагони МО ҶТ аз 1 декабри соли 2016, №636). – Душанбе, 2016. – 89 с.
26. Суханронӣ дар ҷаласаи Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ, шаҳри Душанбе аз 19.10.2012 [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/3605> (санаи истифодабарӣ: 15.11.2022)
27. Федеральный закон от 24.07.2007 № 209-ФЗ (ред. от 06.12.2011) «О развитии малого и среднего предпринимательства в Российской Федерации» // Интернет-сайт Компании «Консультант Плюс». – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=122779>

Монография, китобҳои дарсӣ, воситаҳои таълимӣ

28. Абдугаффоров, А.А. Собственность, предпринимательство и проблемы перехода экономики Республики Таджикистан к рыночному хозяйству [Текст] / А.А. Абдугаффоров. – Худжанд, 1997. – 156 с.
29. Аминов, И.А. Предпринимательство [Текст] / И.А. Аминов. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – 131 с.

30. Армстронг, Х. Развивающиеся структуры и проблемно-ориентированные среды (перевод с англ. В.В. Александров) [Текст] / Х. Армстронг, Дж. Тейлор. – СПб.: «СПИИРАН», 2007. – 347 с.
31. Борисов, Е.Ф. Экономическая теория: учебник [Текст] / Е.Ф. Борисов. – М.: «Юрайт-Издат» 2005. – 399 с.
32. Белик, Ю.А. Краткий экономический словарь [Текст] / Ю.А. Белик. – М.: «Политиздат», 1989. – 399 с.
33. Буздалов, И.Н. Социально-экономические проблемы аграрной политики и развития агропродовольственных рынков [Текст] / И.Н. Буздалов и др. – М.: Энцикл. российских деревень, 2002. – 336 с.
34. Генералов, В.В. Анализ программ государственной поддержки предпринимательства [Текст] / В.В. Генералов, М.В. Лычагин. – Новосибирск: «ИЭОПП СО РАН, НГУ», 2004.
35. Гинс, Т.К. Предприниматель [Текст] / Т.К. Гинс. – Франкфурт на Майне: «Посев», 1992. – 224 с.
36. Грибов, В.Д. Экономика организации (предприятия): учебник [Текст] / В.Д. Грибов, В.П. Грузинов, В.А. Кузьменко. – 10-е изд., стер. – М.: КНОРУС, 2016. – 407 с.
37. Грядов, С.И. Предпринимательство в АПК [Текст] / С.И. Грядов, И.Т. Крячков, В.А. Удалов и др. – М.: «Колос», 1997. – 350 с.
38. Гусаков, В.Г. Экономика организаций и отраслей агропромышленного комплекса [Текст] / В.Г. Гусаков и др. В 2 кн. Кн. 1. – Минск: «Белорусская наука», 2007. – 891 с.
39. Гэлбрейт, Дж.К. Экономические теория и цели общества [Текст] / Дж.К. Гэлбсит. – М., 1976. – 408 с.
40. Дастури методӣ: Соҳибкор чиро бояд донад? – Душанбе: «ЭР-Граф», 2014. – 124 с.
41. Джон, Б.К. Распределение богатства [Текст] / Б.К. Джон. – М.: «Гелиос АРВ». – 2000. – 367 с.
42. Джурабаев, Г.Дж. Предпринимательская деятельность в Республике Таджикистан: проблемы эффективного развития (монография) [Текст] / Г.Дж. Джурабаев, Г.Х. Сохибназаров. – Душанбе: «Ирфон», 2020. – 211 с.
43. Друкер, П.В. Эффективное управление. Экономические задачи оптимальные решения [Текст] / П.В. Друкер // Пер. с англ. – М.: «ФАИР-ПРЕСС», 1998. – 288 с.
44. Зоидов, К.Х. Особенности эволюции малого и среднего инновационного предпринимательства кризисной экономики в постсоветском пространстве [Текст] / К.З. Зоидов, Е.В. Моргунов, К.В. Биджамова. – М.: ЦЭМИ РАН, 2009. – 152 с.
45. Ильин, С.С. Аграрная сфера АПК России [Текст] / С.С. Ильин. – М., 1998. – С. 354.

- 46.Исаев, А.О. Современное состояние системы государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в Великобритании [Текст] / А.О. Исаев, О.В. Власов, А.А. Шамрай // Аналитическая справка. – Москва, 2011.
- 47.Исмоилов, Ш.М. Танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ ва андоз дар Тоҷикистон [Матн] / Ш.М. Исмоилов. – Душанбе: 1998. – 187 с.
- 48.Касл, Э. Эффективно фермерское хозяйство [Текст] / Э. Касл, М. Беккер, А. Нильсон. – СПб. – М.: Агропромиздат. 1992.
- 49.Комилов, С.Дж. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования [Текст] / С.Дж. Комилов, Н.Х. Забиров. – Душанбе: ИСИ при Президенте РТ, 2004. – 192 с.
- 50.Комилов, С.Қ. Алифбои бизнес [Матн] / С.Қ. Комилов. – Душанбе. – 1999. – 48 с.
- 51.Кузьмина, Е.Е., Организация предпринимательской деятельности [Текст] / Е.Е. Кузьмина, Л.П. Кузьмина. – М.: Издательство Юрайт. – 2018. – 470 с.
- 52.Курс экономической теории: общие основы экономической теории. Микроэкономика, Макроэкономика. Основы национальной экономики [Текст] / Под. редакцией д.э.н. профессор А.В. Сидоровича. – М.: «Дело и Сервис». 2001. – 832 с.
- 53.Луғати русӣ-тоҷикӣ дар тарҷумаи умумӣ М.С. Осимӣ. – Душанбе, 1991. – 820 с.
- 54.Маркс, К. Капитал [Текст] / К. Маркс . Т. I. – М.: Из-во политической литературы. – 797 с.
- 55.Мадаминов, А.А. Устойчивое развитие аграрного сектора Таджикистана (состояние перспективы) [Текст] / А.А. Мадаминов. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 270 с.
- 56.Медынский, В.Г. Инновационное предпринимательство [Текст] / В.Г. Медынский, Л.Г. Шаршукова. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 238 с.
- 57.Милль, Дж.С. Основы политической экономии [Текст] / Дж.С. Миль // пер. с англ. в 3 т. – М.: «Прогресс», 1980-1981. – 498 с., – 482 с., – 450 с.
- 58.Низомова, Т.Д. Эффективность развития предпринимательства в АПК региона: монография [Текст] / Т.Д. Низомова, А.Ф. Каджкулоев. – Душанбе. 2018. – 174 с.
- 59.О состоянии малого и среднего предпринимательства в государствах - участниках СНГ // Информационно-аналитический обзор. – Москва, 2013.
- 60.Петти, У. Экономические и статистические работы [Текст] / У. Петти // Перевод под ред. Смит Н.М. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 323 с.
- 61.Райзберг, Б.А. Основы экономики и предпринимательства [Текст] / Б.А. Райзберг. – М.: ТОО «Вес», 1993. – 175 с.
- 62.Саидмурадов, Х.С. Построение фундамент социалистического сельское хозяйство [Текст] / Х.С. Саидмурадов. – Душанбе: «АН Таджикской ССР» 1965. – 165 с.

63. Самуэльсон, П.А. Экономика [Текст] / П.А. Самуэльсон // Перевод с англ. В.Д. Антонова и др. – М.: ВНИИСИ НПО «Алгон», 1992. – 752 с.
64. Сей, Ж.Б. Трактат по политической экономии [Текст] / Ж.Б. Сей. – М.: «Экономика», 2000. – 232 с.
65. Сиполс, О.В. Англо-русский словарь-справочник. Экономика [Текст] / О.В. Сиполс. – М.: «Русь», 2011. – 713 с.
66. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / А. Смит. – Том 1. – М.: Наука, 1993. – 570 с.
67. Стиглиц, Дж.Ю. Экономика государственного сектора (пер.с англ) [Текст] / Дж.Ю Стиглис. – М.: «ИНФРА-М», 1997. – 720 с.
68. Тюнен, И.Г. Изолированное государство [Текст] / И.Г. Тюнен // Пер. И.А. Торнеус. Отв. ред. А.А. Рыбникова. – М.: «Экон. жизнь», 1926. – 326 с.
69. Факеров, Х.Н. Теория и практика становления инфраструктуры потребительского рынка [Текст] / Х.Н. Факеров. – Душанбе: «Ирфон», 2002. – 136 с.
70. Фаррухи, Р. Асосҳои соҳибкорӣ [Текст] / Р. Фаррух. – Душанбе: «Ирфон», 2009. – 112 с.
71. Хабибов, С.Х. Малое предпринимательство (вопросы становления финансовой поддержки и развития) [Текст] / С.Х. Хабибов. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – 130 с.
72. Хабибов, С.Х. Малое предпринимательство: монография [Текст] / С.Х. Хабибов, Д.К. Эшов. – Душанбе: «Ирфон», 2010. – 130 с.
73. Хизрич, Р. Предпринимательство или как завести собственное дело и добиться успеха [Текст] / Р. Хизрич, М. Питерс. Т.1. – М.: «Прогресс – универс», 1991. – 160 с.
74. Шаропов, Ф.Р. Соҳибкорӣ тичоратӣ ва стратегияи рушди он дар Тоҷикистон [Матн] / Ф.Р. Шаропов. – Душанбе: «Ирфон», 2007. – 115 с.
75. Шевченко, И.К. Организация предпринимательской деятельности: учебное пособие [Текст] / И.К. Шевченко. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2004. – 92 с.
76. Энгельгардт, А.Н. Издеревни 12 писем 1872-1887 [Текст] / А.Н. Энгельгардт. – М., 1987. – 491 с.

Мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо

77. Абдуллоев, С.И. Таҷрибаи ҷаҳон дар танзими давлатии соҳибкорӣ хурду миёна [Матн] / С.И. Абдуллоев // Паёми ДДТТ. 2021. – № 2(36). – С.21-28.
78. Абдулмуминзода, Н.А. Ташаккули арзиши аслии маҳсулоти кишоварзӣ [Матн] / Н.А. Абдулмуминзода // Паёми ДМТ. 2021. – №6. – С. 2-12.
79. Абдурашидова У.Ҷ. Омилҳои таъсиррасон ба ҷолибияти сармоягузории соҳаи кишоварзӣ [Матн] / У.Ҷ. Абдурашидова // Кишоварз, 2022. – №4 (97). – С. 213-217.

80. Алиев, О.М. Сиёсати кишоварзӣ-озуқаворӣ: мафҳум, моҳият ва арзёбии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / О.М. Алиев // Паёми ДМТ. 2023. – №2. – С.177-185.
81. Ализода, Т.С. Ислоҳоти замин ва нақши он дар таъмини самаранокии иқтисодиёти кишоварзӣ [Матн] / Т.С. Ализода // Паёми ДДТТ 1(40) –2022.– С.136-141.
82. Арабова, Р.Ғ. Масъалаҳои таъмини рушди устувори соҳаи кишоварзии минтақа [Матн] / Р.Ғ. Арабова // Паёми ДДТТ. 2024.– № 4/1(54). – С. 49-56.
83. Асомуддин, Р.К. Истифодаи инноватсияҳо дар кишоварзӣ ва иттилооткунонии заминистифодабарӣ [Матн] / Р.К. Асомуддин // Паёми ДМТ. 2022. - №2. – С. 201-207.
84. Бобозода, Ш.Қ. Бартарии шаклҳои кооператсияҳои кишоварзӣ дар муқоиса бо дигар шаклҳои хоҷагидорӣ [Матн] / Ш.Қ. Бобозода // Паёми ДДБ ба номи Н.Хусрав. 2023. –№1/2(110). – С. 288-292.
85. Валиев, Н.Ш. Нақши фаъолияти соҳибкорӣ дар рушди устувори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Н.Ш. Валиев, С.С. Амонов, А.С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. – №1(51). – С. 155-165.
86. Гулов, Б.М. Татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ-омили рушди соҳаи кишоварзӣ [Матн] / Б.М. Гулов // Паёми ДДБ ба номи Н.Хусрав. 2022. – № 1/2(98). – С. 295-299.
87. Дӯстзода, М.Ҳ. Таҳлили вазъи рушди соҳаи кишоварзӣ, тағйироти соҳавӣ ва диверсификатсияи фаъолияти хоҷагидорӣ дар вилояти Хатлон [Матн] / М.Ҳ. Дӯстзода // Паёми ДДБ ба номи Н.Хусрав. 2023. – № 1/3(113). – С. 252-259.
88. Имомёрбеков, Ф.М. Теоретические исследования специфики и классификационных основ производственного предпринимательства [Текст] / Ф.М. Имомёрбеков // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе, 2017, № 2/2.
89. Каджкулоев, А.Ф. Региональные особенности развития малого и среднего предпринимательства в АПК региона / А.Ф. Каджкулоев // Вестник РТСУ. – Душанбе, 2017. – №1 (57). – С. 178-183.
90. Кантильон, Р. Эссе о природе торговли в общем плане [Текст] / Р. Кантильон. – М.: «Наука», 1975. – С. 23-27.
91. Қобилова, Ф.Р. Рушди соҳаи кишоварзӣ барои баланд бардоштани беҳатарии озуқаворӣ Тоҷикистон [Матн] / Ф.Р. Қобилова // Паёми ДДТТ. 2019. – №1(26). –С. 42-45.
92. Қуватзода, С. Заминаҳои молиявӣ қарзии таъмини рушди соҳаи кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / С. Қуватзода // Паёми ДМТ. – 2024. – №6/1. – С. 202-208.

93. Кудратов, Р.Р. Формы финансового воздействия на развитие малого и среднего предпринимательства в сельском хозяйстве: региональный аспект / Р.Р. Кудратов, К.К. Шодиев // Вестник ТАУ: Кишоварз. – Душанбе, 2019. – № 3. (83). – С. 137-141.
94. Кунин, В.А. Анализ зарубежного опыта поддержки малого предпринимательства [Текст] / В.А. Кунин, Е.А. Александрова // Российское предпринимательство. – М. 2011. – № 1(2). – С. 36-42.
95. Кучуков, Р. Государственная поддержка сельского хозяйства в странах с развитой рыночной экономикой [Текст] / Р. Кучуков // Экономист. – М., 2002. – № 11. – С. 91-94.
96. Милосердов, В. Многоукладность экономики [Текст] / В. Милосердов // АПК: экономика управление. 1991. – №1. – С. 24-32.
97. Мирсаидов, А.Б. Устувории заминистифодабар - чузъи асосии рушди устувори кишоварзӣ [Матн] / А.Б. Мирсаидов // Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Институти иқтисодӣ ва демография «Иқтисодиёти Тоҷикистон». 2022. – №1. – С. 97-104.
98. Мирсаидов, С.А. Зарурати самаранок истифодабарии заминҳои таъйиноти кишоварзӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ [Матн] / С.А. Мирсаидов // Паёми ДМТ. 2024. – №1. – С. 75-81.
99. Морозов, В.А. Зарубежный опыт поддержки малого предпринимательства [Текст] / В.А. Морозов // Российское предпринимательство. – М., 2002. – № 10 (34). – С. 99-104.
100. Муқаддасзода, Ф.М. Баъзе ҷанбаҳои назариявӣ методологии ташаккули фазаи мусоиди соҳибкорӣ [Матн] / Ф.М. Муқаддасзода, Н.С. Давлатов // Паёми ДДБ ба номи Н.Хусрав. 2022. – №1/4(104). – С. 131-136.
101. Насиров, Р. Рушди босуботи кишоварзӣ - асоси устувори инфрасохтори иҷтимоии деҳот [Матн] / Р. Насиров, С.И. Абдуллоев // Кишоварз, 2022. – №3 (96). – С. 145-151.
102. Низамова Т.Д. Отраслевые и региональные аспекты развития инновационно-промышленного предпринимательства в Республике Таджикистан / Т.Д. Низамова, А.Ф. Каджжукоев // Вестник ТГУПБП. Худжанд, 2017. – №2 (71). – С. 35-45.
103. Пиризода, Ҷ.С. Ҷанбаҳои назариявӣ ташаккули таъмини устувори бозорӣ озуқаворӣ [Матн] / Ҷ.С. Пиризода, А.Х. Абдуллоев // Паёми ДМТ. 2021. – №6. – С. 112-119.
104. Пиризода, Ҷ.С. Истифодабарии самаранок захираҳои табиӣ вилоти Хатлон – омили асосӣ таъмини бехатарии озуқаворӣ [Матн], Ҷ.С. Пиризода, С. Пиризода // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. 2023, – №3. – С. 67-72.

105. Раҳматзода, Р.Қ. Арзёбии тамоюлҳои рушди соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ [Матн] // Р.Қ. Раҳматзода, А.И. Одинаев // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – Душанбе, 2023. – С. 124-133.
106. Романенко, Е.В. Развитие малого предпринимательства в системе координат социально-экономического пространства национальной экономики [Текст] / Е.В. Романенко // Вестник СибАДИ. 2015. №3(43). – С. 157-161.
107. Сабуров, М.Р. Ислоҳоти аграрӣ ва нақши он дар рушди иқтисоди миллӣ [Матн] / М.Р. Сабуров // Кишоварз, 2023. – №2 (99). – С. 242-245.
108. Садриддинов, С. Саҳми соҳаи кишоварзӣ дар таъмини бехатарии озукавории мамлакат [Матн] / С. Садриддинов // Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Институти иқтисодиёт ва демография «Иқтисодиёти Тоҷикистон». 2023. – №3. – С. 98-102.
109. Саидмуродова М.А. Соҳаи кишоварзӣ – асоси таъмини бехатарии озукавории Тоҷикистон [Матн] / М.А. Саидмуродова, Р.Р. Кудратов // Паёми ДМТ. 2024. – №7. – С. 5 -9.
110. Сафарова, А.Ҷ. Ташаккули шаклҳои мухталифи хоҷагидорӣ омили асосии таъмини бехатарии озукаворӣ [Матн] / А.Ҷ. Сафарова // Кишоварз, 2021. – №3 (92). – С. 154-162.
111. Собирзода, Н.М. Роҳҳои тақмили механизми танзими давлатии баҳши кишоварзии Тоҷикистон [Матн] / Н.М. Собирзода // Паёми ДМТ. 2023. – №2. – С. 118-128.
112. Собирзода, Н.М. Таъмини шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар рушди баҳши кишоварзии Тоҷикистон дар асоси таҷрибаи хориҷӣ [Матн] / Н.М. Собирзода // Паёми ДМТ. 2024. – №4/1. – С. 5-14.
113. Собирзода, Н.М. Формы и методы государственной финансовой поддержки аграрного сектора Таджикистана [Текст] / Н.М. Собирзода, Д.Б. Кодирзода, А.Х. Исмаилов // Вестник ТНУ. 2024. – №2. – С. 5-13.
114. Турсунова, М.И. Ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзии вилояти Суғд [Матн] / М.И. Турсунова // Паёми ДМТ. 2019. – №9. – С. 96. (– С. 96-101).
115. Файзуллоев, М.К. Хусусиятҳои таъмини рушди инноватсионии фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир [Матн] / М.К. Файзуллоев // Паёми ДМТ. 2023. – №6. – С.54-61.
116. Хучек, М. Социально-экономическое содержание инновации на предприятии [Текст] / М. Хучек // Вестник Московского университета. Сер. 6. Экономика. 1995. № 1. – С. 62-71.
117. Халилзода, У.Ш. Таҷрибаи идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва имкониятҳои ҷоринамоии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / У.Ш. Халилзода // Паёми ДМТ. 2021. - №8. – С. 170-178.

118. Хушвахтзода, Қ.Х. Таҳлили истифодаи экологиву иқодии заминҳои кишоварзӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Р.К. Асомуддини // Паёми ДМТ. 2022. – №7. – С.5-11.
119. Хушвахтзода, Қ.Х. Хусусиятҳои истифодаи захираҳои молиявӣ қарзии субъектҳои баҳши кишоварзӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Н.А. Давлатов // Паёми ДМТ. 2022. – №5. – С.5-11.
120. Шарифов, С.К. Мукамалгардонии механизмҳои идоракунии тақрирӣ истеҳсолоти заминҳои таъйиноти кишоварзӣ [Матн] / С.К. Шарифов, А.Б. Мирсаидов // Паёми ДМТ. 2024. – №4/. – С. 116-122.
121. Шокиров, Р.С. Равишҳои методии арзёбии самаранокии сиёсати аграрӣ [Матн] / Р.С. Шокиров // Кишоварз, 2022. – №4 (97). – С. 177-185.

Диссертатсия ва авторефератҳо

122. Абдуллоев, А.А. Региональные особенности становления и развития аграрного предпринимательства (на материалах сельских территорий Республики Таджикистан) [Текст] / А.А. Абдуллоев // Дисс... кандидата экономических наук. – Душанбе, 2016. – 186 с.
123. Балтабаев, А.Г. [Текст] / Повышение конкурентоспособности малого и среднего бизнеса в Кыргызстане // Дисс. на соискание ученой степени кан. экон. наук. / А.Г. Балтаев. – Бишкек, 2010. – С. 68.
124. Бойназарова, М.М. Совершенствование системы государственной поддержки развития производственного предпринимательства в аграрном секторе экономики (на материалах Республики Таджикистан) [Текст] / М.М. Бойназарова // Автореф. дисс. канд. экон. наук. – Душанбе, 2023. – 55 с.
125. Валиев, Н.Ш. Ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибқорӣ хурд (дар мисоли савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн] / Н.Ш. Валиев // Дисс. ном. илм. иқт. – Душанбе – 2021. – 205 с.
126. Вдовенко, А.Л. Природа малого бизнеса в современной экономика [Текст] / А.Л. Вдовенко // Автореферат дисс. на соискание ученой степени к.э.н. – Ярославль, 2007. – 24 с.
127. Донахонов, И.С. Развитие предпринимательской деятельности в аграрном секторе экономики Республики Таджикистан [Текст] / И.С. Донахонов // Автор... дис. кандидата экономических наук. – Душанбе, 2009. – 22 с.
128. Зияева, М.Д. Эффективность развития производственного предпринимательства в агропромышленном комплексе Таджикистана [Текст] / М.Д. Зиёева // Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. экон. наук. – Душанбе, 2010. – 22 с.
129. Иброҳимзода, О.Ю. Тақмили механизми ҳавасмандгардонии рушди соҳибқорӣ аграрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / О.Ю. Иброҳимзода // Автореф. дисс. номзади илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2023. – 59 с.

130. Каджжукоев А.Ф. Региональные аспекты повышения эффективности малых и средних форм предпринимательства в АПК региона: на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан [Текст] / А.Ф. Каджжукоев // Дисс... кан. экон. наук. – Душанбе, 2018. – 182 с.
131. Мадаминов, А.А. Пути обеспечения устойчивого развития аграрного сектора Таджикистана в период становления рыночной экономики: теория, методология и практика [Текст] / А.А. Мадаминов // Дисс... доктора экономических наук. – Душанбе, 2006. – 330 с.
132. Мадумаров, У.Я. Эффективность формирования и развития малого предпринимательства в чёрных территориях [Текст] / У.Я. Мадумаров // Автореферат дисс. на соискание ученой степени к.э.н. – Душанбе, 2011. – 23 с.
133. Мизробов, С.С. Механизми ташкилию иқтисодии рушди ҷамоияти соҳибкорӣ дар деҳот [Матн] / С.С. Мизробов // Автор. дисс. номзоди илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2021. – 25 с.
134. Мирзохонов, С.О. Ташаккулёбӣ ва инкишофи корхонаҳои хурду миёна дар хоҷагии қишлоқ [Матн] / С.О. Мирзохонов // Дис. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.и. – Душанбе, 2009. – 141 с.
135. Одиназода, А.И. Таъмини рушди соҳибкорӣ дар баҳши аграрии Тоҷикистон [Матн] / А. И. Одиназода // Диссер.. барои дарёфти дараҷаи илмӣ ном. илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2024. – 208 с.
136. Рузибоев, Х.Т. Повышение экономической эффективности производства и первичной переработки хлопка сырца в регионе [Текст] / Х.Т. Рузибоев // Автор. дисс. на соискание ученой степени к.э.н. – Душанбе, 2017. – 25 с.
137. Садриддинов, Н.С. Социально-экономические проблемы формирования и развития многоукладной экономики в аграрном секторе экономики Таджикистана (теория, методология, практика) [Текст] / Н.С. Садриддинов // Автор... дис. доктора экономических наук. – Душанбе, 2009. – 45 с.
138. Сайфуллоев, Н.Н. Формирование и развитие кооперации мелкотоварных хозяйств в горных регионах [Текст] / Н.Н. Сайфуллоев // Автореф. дисс. на соискание ученой степени к.э.н. – Душанбе, 2011. – 23 с.
139. Сафарян, В.Р. Финансовое регулирование развития малого бизнеса в регионе [Текст] / В.Р. Сафарян // Автореф. дисс. на соик. учен. степ. к.э.н. / В.Р. Сафарян. – Ростов-на-Дону, 2012. – 26 с.
140. Султонов, З.С. Организационно – экономические аспекты инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в Республике Таджикистан [Текст] / З.С. Султонов // Автор... дисс. на соискание ученой степени кан. эконо. наук. – Душанбе, 2019.
141. Факеров, Х.Н. Формирование и развитие рынка потребительских товаров в условиях переходной экономики [Текст] / Х.Н. Факеров // Дисс... доктора экономических наук. – Душанбе, 2004. – 333 с.

142. Холов И.А. Аренда как фактор структурной дифференциации в аграрном секторе Республики Таджикистан [Текст] / И.А. Холов / Вестник ТНУ. – Душанбе: «СИНО», 2015. – №2/7(178). – С. 171-176.
143. Шамсиев, К.Б. Инкишофи соҳибкориҳои истеҳсоли дар комплекси агросаноати Тоҷикистон (назари методология ва амалия) [Матн] / К.Б. Шамсиев // Дис. д.и.и. – Душанбе, 2012. – 360 с.
144. Шарифов, З.Р. Формирование и развитие рыночных механизмов хозяйствования в АПК Таджикистана (теория, методология, практика) [Текст] / З.Р. Шарифов // Дисс... доктора экономических наук. – Душанбе, 2009. – 352 с.

Захираҳои электронӣ

145. Малый бизнес как способ стимулирования занятости: опыт Узбекистана. 14.06.2011. Генеральная Ассамблея. Distr.: General 16 May2011/ Russian/ Original: English. <http://www.un.org/russian/news/ru/print.asp?newsid15773>
146. На рубеже двух пятилеток АПК экономика управление // Электронный ресурс: <http://apk-eu.ru/>
147. Сайт «Портал предпринимателей»: <http://smallbusiness.ru/news/news/1171/>
148. Фрэнсис Амаза Уокер. Деньги. [Электронный ресурс]. – PrivacyPolicies. Sedo. – 2014. – Режим доступа: <http://moflat.ru/lib/money.pdf>.

Маҷмуаҳои оморӣ

149. Вазъи иҷтимоию иқтисодии ҚТ. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе. – 2018. – 484 с.
150. Вазъи иҷтимоию иқтисодии ҚТ. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе. – 2022. – 304 с.
151. Вазъи иҷтимоию иқтисодии ҚТ. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе. – 2024. – 429 с.
152. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маҷмуи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, – Душанбе, 2024. – 368 с.
153. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маҷмуи оморӣ. Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, – Душанбе, 2022. – 360 с..
154. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ АОПҚ. – Душанбе, 2023. – 368 с.
155. Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ. Вазъи иҷтимоию иқтисодии ҚТ. Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе. – 2021. – 702 с.
156. Ҳисоботи кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – С. 26.

II. ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

А) Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд:

[1-М]. Механизми ташкилию иқтисодии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт [Матн] / Қ.С.Саидзода, А.К. Қурбонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. (маҷаллаи илмӣ). - Душанбе, 2024. –№7.- С. 194-203. ISSN 2413-5151.

[2-М]. Арзёбии вазъи рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар соҳаи аграрии иқтисодиёт [Матн] / Қ.С. Саидзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. (маҷаллаи илмӣ).- Душанбе, 2024. – №7.- С. 121-128. ISSN 2413-5151.

[3-М]. Баланд бардоштани самаранокии иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт [Матн] / Қ.С. Саидзода // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ.-ш. Бохтар , 2023. - №1-4 (116), Қисми 2. – С. 187-193. ISSN 2663-5534.

[4-М]. Таҳлили муқоисавии соҳибкории хурду миёна дар бахши аграрии иқтисодиёт [Матн] / Қ.С. Саидзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. (маҷаллаи илмӣ). - Душанбе: “СИНО”, 2024. –№1. - С. 122-134. ISSN 2413-5151.

[5-М]. Истифодаи таҷрибаи ҷаҳонии рушди соҳибкории хурду миёна дар бахши аграрии иқтисодиёт [Матн] / Қ.С. Саидзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. (маҷаллаи илмӣ). –Душанбе, 2023. – №11. -С. 89-100. ISSN 2413-5151.

[6-М]. Роҳҳои тақимилдиҳии механизми дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна дар бахши соҳибкории кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.С. Саидзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Душанбе, 2022. 3 (48) – С. 267-274. ISSN 2308-054X.

[7-М]. Таҳлили вазъи муносири соҳибкории хурду миёна дар бахши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.С. Саидзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. (маҷаллаи илмӣ). (Қисми 1).- Душанбе, 2020. – №9. - С. 187-193. ISSN 2413-5151.

[8-М]. Рушди шаклҳои хурд ва миёнаи соҳибкории аграрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.С. Саидзода, З.М. Зиёев // Паёми Донишгоҳи миллии

Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. (мачаллаи илмӣ). Душанбе, 2018. –№9. - С. 92-96. ISSN 2413-5151.

[9-М]. Анализ эффективности развития малых и средних форм предпринимательство в АПК Хатлонской области [Текст] / Қ.С. Саидзода, А.Ф. Каджжукоев // Вестник КГУ им. Н. Хусрав (научный журнал). –Курган-Тюбе, 2017. - №1-3 (47-2017). – С. 150-156. ISSN 2663-5534.

Б) Интишорот дар дигар мачаллаҳо ва маҷмуи маводҳои конференсия

[10-М]. Таҳлили рушди нишондиҳандаҳои соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт [Матн] / Қ.С. Саидзода // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Ташаккули «Иқтисоди сабз» ҳамчун омили рушди устувори иқтисоди миллӣ».-ш. Кӯлоб, 2024. – С. 200-204.

[11-М]. Таҷрибаи мамолики хориҷӣ оид ба низоми маркетинг ва имкониятҳои истифодаи он дар иқтисодиёти аграрии Тоҷикистон [Матн] / Қ.С. Саидзода, Ф. Ҳасанова // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Рушди системаи идоракунии инноватсияҳо дар корхонаҳои саноатӣ».-ш. Кӯлоб, 2023. – С. 71-74.

[12-М]. Таҳлили нишондиҳандаҳои рушди соҳибкории хурду миёнаи бахши кишоварзӣ [Матн] / Қ.С. Саидзода // Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Рушди системаи идоракунии инноватсияҳо дар корхонаҳои саноатӣ».-ш. Кӯлоб, 2023. – С. 292-296.

[13-М]. Ташкили механизми рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт [Матн] / Қ.С. Саидзода // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Масоили муҳимми таъмини амнияти иқтисодии Тоҷикистон ва кишварҳои ҷаҳон дар шароити муосир», (Кӯлоб, 9-10.06.2023). – С. 438-444.

[14-М]. Таҳлили вазъи имрӯзаи рушди соҳибкории хурду миёна дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.С.Саидзода, М.С. Мирзоев / Конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзуи «Масоили саноатикунории истеҳсолоти аграрӣ», (ДМТ, 25-уми феврал соли 2021). - Душанбе, 2021. – С. 163-168.

[15-М]. Ташаккулёбӣ ва рушди соҳибкории аграрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.С. Саидзода / Конфронси илмӣ амалӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Ташкили сиёсати кластерӣ ҳамчун асоси самаранокии инноватсионӣ ва рақобатпазирии минтақа», 15-16-уми декабри 2017.–ш. Кӯлоб, 2017. – С. 112-121.

[16-М]. Дехканские хозяйства как аграрная форма предпринимательства. [Текст] / Қ.С.Саидзода, А.К. Курбонов / Конфронси илмӣ амалӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Ташкили сиёсати кластерӣ ҳамчун асоси самаранокии

инноватсионӣ ва рақобатпазирии минтақа», 15-16-уми декабри 2017.-ш. Кӯлоб, 2018. – С. 133-139.

[17-М]. Омилҳои баландбардории истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ [Матн] / Қ.С.Саидзода, Ф. Нодирова / Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Ҷавонон ва масоили рушди молиявии ҷомеа», 19-уми майи соли 2017.-ш. Кӯлоб, 2017. – С. 114-117.

[18-М]. Рушди соҳибкории хурд ва миёна дар инкишофи иқтисодиёти аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.С. Саидзода, Ш. Парвизи / Конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 20-солагии Ваҳдати миллӣ ва соли ҷавонон таҳти унвони «Рушди босуботи комплекси агросаноатӣ-омили муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», 12-13-майи соли 2017. - Қурғонтеппа, 2017. – С. 104-106.

[19-М]. Методика расчета дополнительной заработной платы и прибыли в арендных хозяйствах [Текст] / Қ.С. Саидзода, А.К. Қурбонов // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран ЦА. – Бишкек, 2017. - №3 (18). – С. 145-147.

[20-М]. Дурнамои сармоягузорӣ ба соҳаҳои истеҳсолот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.С. Саидзода / Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзӯи «Нақш ва аҳамияти сармоягузорӣ давр рушди иқтисоди миллӣ», (27-29 майи соли 2016).- Душанбе: «ПРОМЭКСПО», 2016. – С. 275-279.

[21-М]. Дастгирии давлатии соҳибкории хурд ва инкишофи бизнеси хурд [Матн] / Қ.С. Саидзода, С. Шаҳнозаи / Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рудакӣ, (маҷаллаи илмӣ). -№ 2 (15). - 2016, Душанбе: «ПРОМЭКСПО», 2016. – С. 122-126.

[22-М]. Имкониятҳои соҳибкорон нисбати пайдо кардани ниҳоли солим барои бунёди боғҳои ҷавон [Матн] / Қ.С. Саидзода, С.Шаҳнозаи / Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рудакӣ (маҷаллаи илмӣ).- №1 (14). – 2016. – С. 144-148.

ЗАМИМАҶО

Замимаи 1.

Таърифи мафҳуми соҳибкорӣ ва соҳибкор, ки аз ҷониби олимони муосири ватанӣ пешниҳод шудааст

Сол	Муаллифи истилоҳ	Асар (бо забони асл)	Мазмунӣ таърифи истилоҳ
1998	Раҳимов М.З.	Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности. Монография [Текст]: 12.00.03/ М.З. Рахимов- Душанбе: «Сино», 1998, - С.22	Моҳияти муайян кардани ҳадафҳои фаъолияти соҳибкорӣ, пеш аз ҳама, аз таъминоти дохилии он, аз зикри дурусти намудҳои умумии иқтисодӣ ва эҳтиёҷоти махсуси иҷтимоию иқтисодӣ барои қонун гардонидани фаъолияти истеҳсолии одамон-вобаста меғардонад.
2002	Исмоилов Ш.М.	Правовые условия государственной поддержки предпринимательства в Таджикистане // Экономика Таджикистана: стратегия развития.-2002.-№ 1.-С. 56.	Соҳибкор - ин шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки фаъолияти худро бо мақсади ба даст овардани манфиати муттасил аз истеҳсоли маҳсулот ё қашонидани бор, иҷрои қору хизматрасониҳо, ба имзо расонидани шартномаҳои шахрвандӣ ё қонунӣ аз номи худ, хавф ва уҳдадорӣҳои молу мулкӣ амалӣ меғардонад.
2004	Қомиллов С.Қ., Забиров Н.Х.	Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования. – Душанбе, 2004. – С. 36.	Соҳибкорӣ - ин ташкили фаъолияти мустақилонаи иқтисодӣ, ки барои ба даст овардани қоида ниғаронида шуда, ҳамчун раванди босуръати қобилияти соҳибкорӣ мебошад, ки онро ба сифати яке аз захираҳои иқтисодӣ, ки ба рушди фаъолияти иқтисодӣ, инноватсионӣ ва сармоягузорӣ метавон дохил намуд.
2004	Толибов Қ.Қ.	Приоритетные направления малого предпринимательства в Республике Таджикистан: дис. ... канд. экон. наук. – Душанбе, 2004. – С. 16.	Соҳибкорӣ ба худ завқ, ташаббускорӣ, мустақилият ва фаъолияти навоҷариро дар субъектҳои хоҷагидорӣ таҷассум намуда, барои ноил шудан ба мақсади қоидаи зиёд ба даст овардан он аз имқониятҳои нава ва натиҷаҳои ниҳониро истифода менамояд.
2006	Ҳабибов С.Х., Эшов Д.Қ.	Малое предпринимательство (вопросы становления, кредитно-финансовой поддержки и развития). – Душанбе: Ирфон, 2006.-С. 11.	Соҳибқориҳои хурд - ин фаъолияти иқтисодии фаъолон, ташаббусқорона, мустақилона, навоҷарона ва асосан қорони хавфу хатарест, ки ба гирифтани натиҷаи молиявӣ, яъне қоида ниғаронида шудааст, аз ин рӯ, барои қонун гардонидани талаботи истеъмолқарони молу хизматҳо дар шароити иқтисоди бозорӣ равона шудааст.

2006	Шаропов Ф.Р.	Коммерческое предпринимательство и стратегия его развития в Таджикистане. – Душанбе: Ирфон, 2006. – С. 7.	Соҳибкорӣ ҳамчун фаъолияти ташаббускорона дар субъектҳои худ мавҷудияти муносибатҳои эҷодӣ ба кор, сайёу кӯшиши доимӣ ба навоварӣ ва ташаббус, ҷустуҷӯ, дарёфт ва қабули қарорҳои ғайриоддӣ, васеъ намудани соҳаи фаъолият, омода будан ба пайдоиши ҳаргуна хавфу хатарҳо ва дарёфти роҳҳои бартараф намудани онҳоро дорад.
2007	Аминов И.А.	Предпринимательство: учебное пособие. – Душанбе: Ирфон, 2007.-С. 7.	Соҳибкор ин шахси воқеие мебошад, ки ба кори барои ҳаёт муҳим машғул буда, фаъолияти иқтисодии мақсаднокро, ки бо истехсол ва фурӯши мол ва хизматрасони алоқамандӣ дорад, идора мекунад.
2007	Шамсиев К.Б.	Развитие предпринимательства АПК Таджикистана: монография. – Душанбе: Ирфон, 2007. – С. 16.	Фаъолияти соҳибкорӣ ин фаъолияти системавӣ ва қонунӣ зиёд намудани сармоя мебошад. Дар усули мазкур зиёдшавии сармоя, аз афзоиши бемайлони арзиш ва ғоида ғаммида мешавад
2014	Низомова Т.Д.	Некоторые теоретические аспекты реструктуризации предприятий переходного периода // Вестник ТНУ. Душанбе: Сино, 2014. № 2/10 (152). – С. 12.	Соҳибкор метавонад танҳо шахси фарҳанги васеъ, зехни равшан ва сифатҳои барҷастаи ирода бошад. Баъзе аз ин сифатҳо модарзодӣ мебошанд ё дар кӯдакӣ тарбия ёфтаанд, барои фарҳанги соҳибкорӣ дар рафти омодагии дахлдор ба даст овардан мумкин аст.
2014	Хочаев П.Д.	Материалы Республиканской научно-практической конференции «Развитие малого и МСП в экономике Республики Таджикистан: тенденции и проблемы». – Душанбе, 2014. – С. 29.	Соҳибкорӣ ҳамчун як фаъолияти инноватсионӣ ташаббускорона, ки ба дарёфти равишҳои ғайримутамаркази гузоштани вазифаҳо ва ҳалли онҳо равона карда шуда, дар раванди тақриристехсолкунии муосир нақши калидӣ дорад, ки самаранокии баланди онро таъмин менамояд.
2019	Қодирова М.Д.	Механизм управления развитием малых форм предпринимательской деятельности в сфере здравоохранения в условиях рыночной экономики // Автореферат дисс. кан. экон. наук - Душанбе, 2019. – С. 11.	Соҳибкорӣ хурд як намуди фаъолияти инноватсионӣ мебошад, ки бо масъулияти моддӣ ва хавфи соҳибкор бо истифодаи иттилооти иқтисодӣ ва захираҳо, инчунин навовариҳо дар ташкили истехсолот ва фурӯши маҳсулот ё хизматрасонӣ бо мақсади қонеъ кардани ниёзҳои ҷомеа ва ба даст овардани ғоида ё даромад ташкил карда шудааст.
2019	Лолаев З. Х.	Развитие малого и среднего предпринимательства в промышленности как основа	Соҳибкорӣ - ин як фаъолияти хурду миёнаи иқтисодӣ мебошад, ки ғайриоддӣ он дар давраи муайян

		индустриализации национальной экономики» (на материалах республики Таджикистан) // Автореферат дисс. кан. экон. наук – Душанбе, 2019.- С. 9.	тадбири таъсиргузор барои татбиқи технологияҳои пешрафта дар рушди иқтисодиёт ва бозсозии сохторӣ мебошад.
2019	Султонов З.С.	Организационно-экономические аспекты инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в Республике Таджикистан // Автореферат дисс. кан. экон. наук - Душанбе, 2019. – С. 7.	Соҳибкорӣ хурд - баҳши муҳими иқтисодиёт муаррифӣ карда мешавад, ки фаъолияти мустақилона, ташаббускорона, навоварона ва хавфнок мебошад, ки барои ба даст овардани фоидаи ҳадди аксар дар натиҷаи фаъолияти молиявӣ, қонёгардонидани талаботи аҳоли ва иқтисодиёт ба молу хизматҳо дар шароити амиқтар шудани муносибатҳои бозорӣ равона мебошад.
2021	Валиев Н.Ш.	Ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ хурд (дар мисоли савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон) // автореферат дисс.номзади илмҳои иқтисодӣ / 080005 / Душанбе, 2021. – С. 11.	Соҳибкорӣ хурд – ин намуди махсуси фаъолияти иқтисодӣ аст, ки ба моликияти хусусӣ асос ёфтааст, ба риояи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба соҳибкорӣ ҳамоҳанг буда, мустақилона, эҷодкорона, таваққулона бо мақсади ба даст овардани фоидаи афзуншаванда бо роҳи тавлид, фурӯши маҳсулот ва хизматҳои гуногун амалӣ мегардад.
2021	Мизробов С.С.	Механизми ташкилию иқтисодии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар деҳот // автореферат дисс.номзади илмҳои иқтисодӣ / 080005 / Душанбе, 2021. – С. 8.	Соҳибкорӣ фаъолияти мустақили иқтисодӣ аст, ки аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар мақомоти давлатӣ ба қайд гирифташуда бо мақсади ба даст овардани фоида, бо истифодаи навгонӣ, баҳодиҳии хавф, ташаббускорӣ ва нигаронида шуда, талаботи бозорро бо маҳсулот ва хизматрасонӣ қонё мегардонад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф